

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

*Методичні рекомендації
для підготовки до семінарських занять*

**(для студентів 1 курсу денної форми навчання
юридичного факультету)**

Колектив авторів

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Л.Р. Наливайко*

Дніпро
2018

УДК 340.1
Т 338

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
протокол №7 від 22.03.2018 року*

Рецензенти: **Костицький В.В.**, Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України;

Бостан С.К., професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, професор

Т 338 Теорія держави і права : методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (для студентів 1 курсу денної форми навчання юридичного факультету) / Кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 228 с.

УКЛАДАЧІ: **Наливайко Л.Р.**, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України; **Наливайко О.І.**, науковий співробітник секретаріату Вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Чепік-Трегубенко О.С.**, доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук; **Орешкова А.Ф.**, викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Викладено методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з тем, передбачених навчальним планом з дисципліни «Теорія держави і права».

Для студентів та викладачів юридичних закладів вищої освіти.

УДК 340.1

© Автори, 2018
© ДДУВС, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН	6
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	8
ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	15
ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ.....	24
ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	33
ТЕМА 4. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	42
ТЕМА 5. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ.....	51
ТЕМА 6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВА	62
ТЕМА 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА	72
ТЕМА 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА	81
ТЕМА 9. НОРМА ПРАВА	89
ТЕМА 10. ФОРМИ ПРАВА.....	97
ТЕМА 11. ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....	105
ТЕМА 12. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА	114
ТЕМА 13. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТІ.....	122
ТЕМА 14. ПРАВОВІДНОСИНИ.....	131
ТЕМА 15. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	139
ТЕМА 16. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА	147
ТЕМА 17. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ	155
ТЕМА 18. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	164
ТЕМА 19. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК.....	174
ТЕМА 21. ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС	193
ТЕМА 22. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	201
ТЕМА 23. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ	210
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	218
ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	218
ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	219
РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»	221
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (ЕКЗАМЕНУ) З КУРСУ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА».....	224

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є фундаментальною юридичною дисципліною, що посідає вагоме місце в системі підготовки майбутніх фахівців-юристів.

Метою цієї дисципліни є надання студентам систематизованого матеріалу в сфері державно-правових явищ. Вивчення цієї навчальної дисципліни передбачає процес усвідомлення студентами комплексу загальних базових знань про державно-правові явища, державно-правову організацію суспільства; отримання уявлень про основні категорії, що відображають особливі властивості держави і права; з'ясування закономірностей становлення та розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та значення загальнотеоретичних знань для наступної практичної діяльності тощо.

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» викладається студентам 1 курсу юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ протягом 1 та 2 семестрів, що є запорукою глибокого та систематизованого вивчення цієї галузі знань. Цей курс є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» містять детальні вказівки щодо підготовки до кожної теми семінарського заняття, перелік основної літератури до навчального курсу та додаткової до кожної теми семінарського заняття, перелік питань, що виносяться на обговорення в межах семінарських занять, ключові поняття до кожної теми семінарського заняття, тематику рефератів та схем, зміст індивідуальної та самостійної роботи студентів, порядок проведення модульного та підсумкового контролю знань студентів, основні положення рейтингової системи оцінювання успішності навчання, а також питання до підсумкового контролю.

При вивченні навчальної дисципліни «Теорія держави і права» студенти повинні:

знати:

- поняття та систему юридичної науки;
- функції юридичної науки, її завдання на сучасному етапі;
- предмет загальної теорії держави і права;
- методи (методологію) пізнання держави і права;
- місце теорії держави і права в системі суспільних та юридичних наук;
- поняття та ознаки держави;
- наукові погляди щодо сутності держави;
- особливості становлення державно-правової організації в Україні;
- поняття типу держави, фактори, які його визначають;

- поняття та структуру форми держави тощо;
- поняття та сутність права;
- функції та принципи права;
- поняття та види джерел (форм) права;
- критерії класифікації та види норм права;
- поняття, ознаки та структурні елементи системи права;
- функції та принципи правотворчості;
- поняття, сутність та призначення систематизації нормативно-правових актів;
- значення тлумачення в правотворчій та правозастосувальній діяльності;
- поняття, ознаки та види правової поведінки;
- особливості та предмет регулювання суспільних відносин;
- принципи та гарантії законності;
- типи (сім'ї) правових систем світу тощо.

вміти:

- користуватися понятійним апаратом з курсу «Теорія держави і права»;
- володіти загальнотеоретичними поняттями і категоріями;
- правильно, логічно, послідовно та обґрунтовано викладати свої думки про складні юридичні явища;
- використовувати теоретичні знання у юридичній практиці;
- знаходити необхідну юридичну та іншу літературу для поповнення своїх теоретичних знань;
- аналізувати та тлумачити норми права;
- безпомилково застосовувати правові приписи на практиці;
- використовувати правові процедури захисту прав і свобод людини;
- на основі глибокого засвоєння основних принципів законності додержуватись її вимог при забезпеченні правопорядку у суспільстві;
- обґрунтовувати законність і доцільність правових рішень, які приймаються.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» розраховані на студентів денного відділення юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (50 годин лекцій; 62 години семінарів; 120 годин індивідуальної та самостійної роботи; 4 змістових модулів).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

з/п	Назва теми	Всього	Кількість годин, відведених на:		
			Лекції	Семінари	Самостійну та індивідуальну роботу
Перший заліковий кредит (1 семестр)					
Змістовий модуль I					
Предмет і методологія теорії держави і права. Сутність і типологія держави. Форма держави. Громадянське суспільство. Демократична держава					
	Всього	120	30	26	60
1.	Теорія держави і права як наука та навчальна дисципліна	14	4	4	6
2.	Поняття, походження, сутність та типологія держави	10	2	2	6
3.	Форма держави	10	2	2	6
4.	Теорія функцій держави	10	2	2	6
5.	Механізм держави	12	4	2	6
6.	Громадянське суспільство, політична система суспільства і держава	10	2	2	6
7.	Демократична, соціальна, правова держава	10	2	2	6
Змістовий модуль II					
Поняття і сутність права. Форми права. Норма права. Правотворчість					
8.	Поняття та сутність права	12	4	2	6
9.	Норма права	4	2	2	-
10.	Форми права	10	2	2	6
11.	Правотворчість. Нормотворча техніка. Систематизація нормативно-правових актів	14	4	4	6
	Модульний контроль	4	-	-	-
	Форми підсумкового контролю	Залік			
Другий заліковий кредит (2 семестр)					
Змістовий модуль III					
Система права. Правовідносини. Реалізація норм права. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність					
	Всього	120	20	36	60
12.	Система права і система законодавства	10	2	4	4

Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять

13.	Нормативно-правові акти	10	2	2	6
14.	Правовідносини	8	2	2	4
15.	Тлумачення норм права	10	2	4	4
16.	Реалізація норм права	12	2	4	6
17.	Правомірна поведінка. Правопорушення	10	2	2	6
18.	Юридична відповідальність	8	2	2	4
Змістовий модуль IV					
Законність і правопорядок. Правосвідомість та правова культура. Юридичний процес. Правове регулювання суспільних відносин					
19.	Законність та правопорядок	10	2	4	4
20.	Правосвідомість та правова культура. Правове виховання	10	2	2	6
21.	Юридична практична діяльність. Юридичний процес	8	-	2	6
22.	Правове регулювання суспільних відносин	12	2	4	6
23.	Основні правові системи сучасності	8	-	4	4
	Модульний контроль	4	-	-	-
	Форми підсумкового контролю	Екзамен			

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

- Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: О. С. Ліпкан, 2010. 260 с.
- Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / [М. М. Рассолов и др.]; под ред. А. И. Бастрыкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. 471 с.
- Алексеев С. С. Теория государств и права: учеб. Москва: Норма, 2005. 496 с.
- Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права. Львів: Фонд «Право для України», 1997. 198 с.
- Андрусяк Т. Г., Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
- Антошкіна В. К., Мурзіна О. А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики: навч. посіб. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 252 с.
- Апт Л. Ф. Теория государства и права: учеб. / под ред. В. Н. Корнева. Москва: Российская академия правосудия, 2013. 558 с.
- Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів: навч. посіб. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2007. 256 с.
- Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2014. 258 с.
- Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави та права у схемах і визначеннях: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 144 с.
- Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін.; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. Київ: Київський ун-т, 2012. 543 с.
- Бадалянц Ю. С., Ягофаров Д. А. Права человека: учеб. пособ. Москва; Рязань: Поверенный, 2006. 519 с.
- Беляева О. М. Теория государства и права в схемах: учеб. пособ. Москва: Эксмо, 2009. 96 с.
- Братановский С. Н., Джамбалаев Я. Р., Епифанов А. Е. Теория государства и права: курс лекций. Москва: Юнити, 2013. 214 с.
- Бухтерева М. А. Форма государства: учеб. пособ. Тюмень: Организ.-науч. и ред.-издат. отдел Тюмен. юрид. ин-та, 2010. 137 с.
- Васильєв А. С., Борщевський І. В., Іванов В. В., Канзафарова І. С., Притченко Р. С., Труба В. І. Теорія права і держави: підруч. Харків: Одиссей, 2007. 447 с.
- Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 333 с.

- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків: Право, 2016. Том 1: Історія держави і права України. 848 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 2: Філософія права. 1128 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с.
- Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. 10-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2014. 607 с.
- Власов В. И., Власова Г. Б., Денисенко С. В. Теория государства и права: учеб. пособ. / 3-е изд., перераб. и доп. Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. 332 с.
- Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2006. 240 с.
- Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2016. 196 с.
- Гаврилова Ю. А. Толкование и конкретизация права: учеб. пособ. Волгоград: ФГАОУ ВПО «Волгоградский гос. ун-т», 2015. 46 с.
- Ганич О. А. Правотворчість в державному управлінні: навч. посіб. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. 414 с.
- Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Персонал, 2011. 227 с.
- Головка О. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 277 с.
- Гриценко М. В., Летушева Н. И. Теория государства и права: учеб. 7-е изд., перераб. Москва: Академия, 2013. 220 с.
- Гуков А. С. Теория государства и права в схемах и определениях: учеб. пособ. Москва: Финансовый ун-т, 2013. 110 с.
- Гуреев В. И. Юридическая норма: теория и практика: учеб. пособ. Москва: РЭУ им. Плеханова Г. В., 2013. 47 с.
- Гусарєв С. Д. Теорія права і держави: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2008. 270 с.
- Гусарєва С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
- Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. 314 с.

- Дроботушенко Е. В. Основы социального государства и социального права: учеб. пособ. Чита: ЗабГУ, 2013. 276 с.
- Дудченко О. С. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 99 с.
- Ершов В. В., Марченко М. Н. Современное правопонимание: курс лекций. Москва: НОРМА, 2016. 367 с.
- Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
- Загальна теорія держави та права: навч. посіб. / В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
- Загальна теорія держави та права: навч. посіб. / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. Київ: Паливода А. В., 2007. 296 с.
- Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави та права. Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. / ред.: О. В. Зайчук, С. В. Бобровник. Київ: ЮСТІНІАН, 2004. 211 с.
- Зыков С. В. Актуальные проблемы правовой теории государства: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ, 2013. 181 с.
- Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.
- Кармаліта М. В., Старостюк А. В. Теорія держави: навч. посіб. Ірпінь: [б. в.], 2013. 152 с.
- Карпунов В. М. Теорія держави та права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 208 с.
- Каткова Т. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. у визнач. і табл. Харків: Право, 2014. 94 с.
- Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
- Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави та права: модульний курс: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2010. 264 с.
- Комаров С. А. Общая теория государства и права: учеб. 7-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 512 с.
- Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів. Київ: КНТ, 2009. 320 с.
- Котюк В. О. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
- Кузнецов И. А. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., доп. и перераб. Волгоград: Волгоградского фил. ФГОБУ ВПО РАНХиГС, 2013. 319 с.

- Кузьмін С. А., Карпенко Д. М. Теорія держави та права в питаннях і відповідях: посіб. Київ: Паливода А. В., 2010. 128 с.
- Кулапов В. Л. Теория государства и права: учеб. Москва: КноРус, 2014. 380 с.
- Лазарева В. В. Общая теория права и государства: учеб. Москва: Юристь, 2005. 520 с.
- Лациба М. В. Місцева демократія в Україні: нові стандарти. Київ: Агентство «Україна», 2013. 232 с.
- Левченко К. Б. Людина. Свобода. Демократія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 621 с.
- Лемак В. В. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: Медіум, 2003. 251 с.
- Леоненко Н. Т. Законодательная техника: науч. пособ. Новосибирск: РАНХиГС, 2015. 275 с.
- Лившиц Р. З. Теория права: учеб. 2-е изд. Москва: БЕК, 2001. 224 с.
- Лукашева Е. А. Права человека и правовое социальное государство в России: учеб. пособ. Москва: Норма, 2011. 399 с.
- Лушников А. М. Теория государства и права: базовый курс: учеб. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2013. 270 с.
- Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування: навч. посіб. Дніпро: Гельветика, 2018. 360 с.
- Малахов В. П. Общая теория права и государства. К проблеме правопонимания: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 143 с.
- Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб.-метод. пособ. 5-е изд. Москва: Дело, 2014. 350 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект; Изд-во Московского ун-та, 2016. 636 с.
- Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Теория государства и права: схемы с комментариями: учеб. пособ. Москва: Проспект, 2014. 198 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2014. 239 с.
- Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 415 с.
- Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Дело, 2016. 525 с.
- Мелехин В. А. Теория государства и права: учеб. Москва: Маркет ДС, 2007. 640 с.
- Морозова Л. А. Теория государства и права: учеб. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2013. 663 с.
- Мухаев Р. Т. Теория государства и права: учеб. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2014. 584 с.
- Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

- Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
- Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. (2-ге вид., перероб. та допов.). Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.
- Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України: практ. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 640 с.
- Нерсисянц В. С. Загальна теорія права і держави: підруч. для юрид. вуз. і фак. Москва: НОРМА ИНФРА, 2010. 552 с.
- Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2004. 213 с.
- Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. / В. Г. Ротань та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань. Харків: Право, 2013. 751 с.
- Осауленко О. І. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Істина, 2007. 336 с.
- Основы права: учеб. пособ. / [В. В. Блажеев и др.]; под ред. В. В. Блажеева. Москва: Проспект, 2013. 384 с.
- Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.
- Перевалов В. Д. Теория государства и права: учеб. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 428 с.
- Письменицький А. А., Слинько Д. В., Спаський А. С. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 242 с.
- Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 215 с.
- Погребной И. М. Теория права: учеб. пособ. 3-е изд., испр. и доп. Харків: Основа, 2003. 128 с.
- Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учеб. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Проспект, 2016. 832 с.
- Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.
- Правові системи сучасності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. 490 с.
- Протасов В. Н. Теория государства и права: учеб. Москва: Юрайт, 2014. 494 с.
- Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 5-те вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
- Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и определениях: учеб. пособ. Москва: Проспект, 2014. 175 с.

- Радько Т. Н., Лазарев В. В., Морозова Л. А. Теория государства и права: учеб. Москва: Проспект, 2014. 562 с.
- Рассказов Л. П. Теория государства и права: учеб. 6-е изд. Москва: РИОР, 2014. 473 с.
- Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. Київ: Ін-т законодавства, 2013. 383 с.
- Романенкова Е. Н. Теория государства и права: конспект лекций: учеб. пособ. Москва: Проспект, 2014. 94 с.
- Рудик П. А. Основы теории держави: навч. посіб. Київ: Алерта, 2013. 206 с.
- Самоленский М. Б. Теория государства и права: учеб. Москва: ИНФРА-М, 2013. 270 с.
- Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Ун-т «Україна», 2013. 197 с.
- Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.
- Скірський І. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Вінниця: [б. в.], 2006. 292 с.
- Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.
- Субботін В. М., Філонов О. В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 327 с.
- Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
- Теория государства и права: курс лекций / С. Н. Братановский, Я. Р. Джамбалаев, А. Е. Епифанов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 214 с.
- Теория государства и права: учеб. / [В. К. Бабаев и др.]; под ред. В. К. Бабаева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 715 с.
- Теория государства и права: учеб. для вуз. / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. 2-е изд. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 2002. 616 с.
- Теорія держави і права в тестових завданнях (3-є видання): навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, О. І. Наливайко, Є. В. Касяненко, В. В. Обушко, О. М. Сеньків, О. С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 548 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. / [С. К. Бостан та ін.]. Київ: Академія, 2013. 346 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Г. О. Христова; за заг. ред. О. В. Петришина. 5-те вид., допов. і змін. Харків: Право, 2016. 198 с.
- Теорія держави і права: практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук; за заг. ред. Ф. П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2013. 308 с.

- Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, Р. З. Голобутовський, Е. В. Звягіна, І. С. Кузьміна, О. І. Наливайко, О. С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2017. 316 с.
- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
- Третьякова Е.-Д. С. Правотворчество и экспертиза нормативных правовых актов: учеб. пособ. Новосибирск: Новосибирский гос. технический ун-т, 2013. 59 с.
- Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави та права в схемах та визначеннях: навч. посіб. Донецьк: Донбас, 2011. 340 с.
- Хрестоматія по теории государства и права / под общ. ред. И. И. Лизиковой. 2-е изд. Москва: Проспект, 2009. 720 с.
- Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. 3-е изд. Москва: ОМЕГА-Л, 2008. 336 с.
- Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учеб. для вуз. Москва: Юристъ, 2003. 393 с.
- Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
- Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов. 2-е изд. Москва: ИНФРА-М, 1999. 367 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 4: Н-П. 720 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 5: П-С. 736 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 6: Т-Я. 768 с.
- Ямбушев Ф. Ш., Тараканова Н. Г. Теория государства и права: учеб. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. Саранск: Принт-Издат, 2013. 315 с.

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та система теорії держави і права, її об'єкт, предмет, ознаки.
2. Функції теорії держави і права: поняття, види та їх характеристика.
3. Методологія і методи в пізнанні держави і права.
  - 3.1. Загальні (філософські) підходи до дослідження держави і права.
  - 3.2. Загальнонаукові методи пізнання держави і права.
  - 3.3. Спеціальні та власні методи правознавства.
4. Понятійно-категоріальний апарат та концепція теорії держави і права.
5. Місце теорії держави і права в системі юридичних наук.
6. Теорія держави і права та суспільні науки: питання взаємодії.
7. Теорія держави і права як навчальна дисципліна: поняття, система, завдання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд цього семінару слід розпочати з аналізу передумов виникнення науки теорії держави і права. Необхідно звернути увагу на процес становлення і подальшого розвитку цієї науки через призму поглядів як провідних світових, так і вітчизняних вчених. Аналізуючи функції теорії держави і права, слід висвітлити суспільне призначення цієї науки, її місце і роль у дослідженні держави, права та інших соціальних феноменів. Слід також приділити увагу визначенню предмету теорії держави і права; необхідно висвітлити декілька підходів до визначення предмету із зазначенням вчених, що були прибічниками цих підходів.

Важливим теоретичним аспектом цієї теми є методи теорії держави і права, адже метод, по суті, є сукупністю прийомів і способів, за допомогою яких досліджується предмет. Методологія відображає певний кут зору на предметне поле дослідження, який висвітлює увесь процес досягнення наукового результату, передбачає використання відповідних засобів, прийомів та способів пізнання. Окрему увагу слід приділити класифікації методів. Необхідно зазначити, що методологія правової науки виступає як зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система способів пізнання, що включає такі складові: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи.

Наступне питання передбачає розгляд системи юридичних наук. У межах цього питання необхідним є аналіз системи юридичних наук та місце теорії держави і права у цій системі. Необхідно визначити взаємозв'язки теорії держави і права як з історично-теоретичними науками, так і з юридичними науками інших груп (галузевими та прикладними). Далі слід перейти до ви-

значення місця теорії держави і права в системі інших суспільних наук, дослідивши її співвідношення з політологією, економічною теорією, соціальною психологією тощо. Окрему увагу слід приділити співвідношенню теорії держави і права з філософією. Теорія держави і права, вивчаючи державно-правові явища і процеси, спирається на філософські знання як на знання найвищого, теоретичного рівня, оскільки філософія вивчає загальні властивості та закономірності розвитку природи, суспільства, мислення.

Останнє питання передбачає розгляд теорії держави і права як навчальної дисципліни. У межах цього питання необхідним є розкриття поняття, системи та завдань навчальної дисципліни. З метою з'ясування місця та ролі цієї навчальної дисципліни у системі підготовки майбутніх юристів також необхідно звернути увагу на взаємозв'язок теорії держави і права з іншими навчальними дисциплінами.

Надайте визначення таких понять:

теорія, закономірність, теорія держави і права, риси теорії держави і права, предмет теорії держави і права, структура предмета теорії держави і права, функції теорії держави і права, загальні функції теорії держави і права, спеціальні(власні) функції теорії держави і права, аксіологічна функція, онтологічна функція, евристична функція, прогностична функція, методологічна функція, ідеологічна функція, політична функція, системотворча функція, комунікативна функція, навчальна функція, науково-прикладна функція, метод теорії і держави права, методологія теорії держави і права, структура методології теорії і держави права, філософські підходи, загальнонаукові методи, власні методи, спеціальні методи, теорія держави і права як наука, теоретичні юридичні науки, історичні юридичні науки, галузеві юридичні науки, прикладні юридичні науки, понятійно-категоріальний апарат теорії держави і права, концепція теорії держави і права, загальнотеоретичні юридичні поняття, теорія держави і права як навчальна дисципліна.

Скласти схеми:

- ✓ *Класифікація методів науки теорії держави і права.*
- ✓ *Загальнотеоретична характеристика функцій науки теорії держави і права.*
- ✓ *Ознаки теорії держави і права.*
- ✓ *Методологія теорії держави і права.*
- ✓ *Загальнонаукові методи пізнання теорії держави і права.*
- ✓ *Теорія держави і права як навчальна дисципліна: поняття, система, завдання.*
- ✓ *Теорія держави і права та суспільні науки: питання взаємодії.*
- ✓ *Місце теорії держави і права в системі юридичних наук.*

Теми рефератів:

- «Теорія держави і права: стан, тенденції та перспективи розвитку».
- «Місце та значення теорії держави і права у вітчизняній науці».
- «Проблеми розвитку методології сучасного правознавства».
- «Системно-інформаційний підхід у контексті методологічного забезпечення наукового аналізу проблем теорії правової системи України».
- «Проблеми методології дослідження правових феноменів у творчості Б. Кістяківського».
- «Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві».
- «Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права».
- «Теорія та філософія права: проблема розмежування».

Спеціалізована література:

1. Абасов Г. Г. Проблеми визначення та структурні елементи методології дослідження гарантій прав місцевого самоврядування. *Юрист України*. 2012. № 1-2. С. 29-34.
2. Айтов С. Ш. Історична антропологія та пізнавальний потенціал синергетики. *Гуманітарний журнал*. 2014. № 1-2. С. 64-67.
3. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 207 с.
4. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності української держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 114-122.
5. Антонов В. О. Методологія дослідження принципів системи забезпечення національної безпеки України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 104-108.
6. Арнаутова Л. П. О. В. Сурілов про призначення та функції теорії держави і права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 214-221.
7. Баймуратов М. О., Львова Є. О., Бабін Б. В. Міжнародний економічний правопорядок: актуальні питання правового регулювання: моногр. Суми: Університетська книга, 2011. 257 с.
8. Баланаєва О. В. Лексико-семантична, словотворча і синтаксична структура сучасної юридичної терміносистеми (на матеріалі російської, української, німецької термінологій): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2013. 20 с.
9. Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 24 с.
10. Білас І. Г., Білас Ф. І. Трансформація загальної теорії держави і права у сучасну юриспруденцію та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів. *Наше право*. 2015. № 4. С. 5-16.

11. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 14-18.
12. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства: моногр. Київ: Леся, 2014. 86 с.
13. Богуцька Н. М. Методологічне значення юридичних конструкцій у контексті методу правознавства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 10-17.
14. Буга Г. С., Буга В. В. Історичні витоки та сучасність юридичної освіти та науки в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 14-20.
15. Буран В. В. Місце науки поліцейського права в сучасній системі юридичних знань та правовій системі України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 229-235.
16. Варламова Н. Методологія юридичної науки: спокуса постмодерном. *Право України*. 2014. № 1. С. 69-77.
17. Ветютнев Ю. Методологічні проблеми розуміння істини як правової цінності. *Право України*. 2014. № 1. С. 106-112.
18. Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської антропології). *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 93-98.
19. Габаковська Х. В. Дослідницький підхід як елемент методології у сучасній юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
20. Гаврилюк Р. Чи можливо наукове неklasичне пізнання права? *Право України*. 2014. № 1. С. 94-105.
21. Гальченко М. С. Методологічна природа мислення в еволюції пізнавальних дискурсів. *Гілея*. 2018. Вип. 131. С. 251-255.
22. Гацалов Р. Р. Лидерская теория происхождения государства и права: актуальные проблемы теории и практики: моногр. Санкт-Петербург: Полетихнинский ун-т, 2013. 111 с.
23. Гиляка О. С. Юридичний документ: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
24. Глухарёва Л. И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 417 с.
25. Голюк В. Я. Методологія системного аналізу та його використання у формуванні державної економічної політики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 19 (1). С. 32-35.
26. Горгота О. Б. Методологія історико-філософського дослідження: від раціоналістичного монізму Г.В.Ф. Гегеля до комунікативного плюралізму К. Ясперса: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2007. 185 с.
27. Грачёв М. В. Иоганн Вольфганг Гёте как гносеолог и методолог: дис. ... канд. филос. наук. Москва, 2003. 168 с.

28. Денисов С. Використання діалектико – матеріалістичного методу в пізнанні права. *Право України*. 2014. № 1. С. 86-93.
29. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 48-51.
30. Дубов Г. О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 16 с.
31. Єрмоленко І. Проблеми методології дослідження правових феноменів у творчості Б. Кістяківського. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 126-129.
32. Завальнюк В. Юридична антропологія влади. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 5-9.
33. Завальнюк В. Юридична антропологія та типологія сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 14-18.
34. Завальнюк В. Юридична антропологія у формуванні правової культури сучасного українського суспільства. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2014. Svazek 1., 6. vydání. С. 38-46.
35. Зякун А. І., Дегтяр Р. О. Методологічні основи юридичної психології як науки. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6. С. 7-10.
36. Кампо В. Філософія і розвиток інноваційної методології досліджень у сфері конституційної юстиції в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 33-38.
37. Кельман М. Аналіз традиційності і новацій у розвитку теорії держави і права. *Право України*. 2006. № 9. С. 38-42.
38. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 35 с.
39. Ковальчук С. О. Методологія вчення про речові докази у кримінальному процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. № 4. С. 184-190.
40. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 32-43.
41. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: моногр. Львів: Тріада-плюс, 2010. 211 с.
42. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 14-26.
43. Коцюбинська О. Ю. Теорія держави і права: системний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 199 с.
44. Кравец К. А. Синергетика – теорія самоорганізації. *Управління розвитком*. 2013. № 14. С. 141-142.

45. Кресін О. Формування теоретико-методологічних засад порівняльного правознавства у працях Пауля Йоганна Анзельма фон Файєрбаха. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 380-394.
46. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 233 с.
47. Кривчик Г. Г. Методологічні принципи як норми етичного і професійного кодексу історика. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 270-280.
48. Кротов К. В. Теологія як антропологія у філософії неопротестантизму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 50-54.
49. Крушельницька Т. А. Теорія синергетики – нова методологія розвитку податкової системи. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 25-29.
50. Кузенко О. В. Структуралістська методологія та її роль в соціально-гуманітарних дослідженнях: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2006. 166 с.
51. Кукарцев О. В. Значення методу типологізації у методології порівняльного історико-соціологічного дослідження імперій Ш. Айзенштадта. *Гілея*. 2018. Вип. 131. С. 387-391.
52. Куринная А. Ф., Медуница А. Н., Мороко Л. В. Синергетика как эвристический инструмент в работе над словом. *Горизонти освіти*. 2013. № 3. С. 29-34.
53. Курінний Є. Об'єкт права: доктринальні питання визначення категорії. *Право України*. 2003. № 10. С. 33-36.
54. Кучеренко Д. С. Правничі поняття і термінологія у методології юридичної науки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 30-38.
55. Кучук А. М. Методологія правознавства: пропедевтичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4 (1). С. 21-24.
56. Кучук А. М. Моделі розвитку юридичної науки: філософсько-правовий дискурс. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 62-67.
57. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 36 с.
58. Лобода Ю. Плюралізація методології правової науки і проблема розмежування наукових дисциплін: до питання про дисциплінарну приналежність досліджень правової традиції у науці радянського періоду та сучасній вітчизняній правовій науці. *Юридична Україна*. 2009. № 5. С. 4-7.
59. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 20 с.
60. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: моногр. Харків: Права людини, 2015. 277 с.

61. Мамченко Н. Теорія та філософія права: проблема розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 3-5.
62. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11-17.
63. Мельник П. П. Синергетика як складова методології системи екологічного менеджменту. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.2. С. 292-298.
64. Минченко О. Герменевтика как философско-правовая основа юридической лингвистики. *Leges et Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 97-100.
65. Михайлюк О. В. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9-14.
66. Молодцов О. В. Методологічні аспекти теорії інституціональних матриць у контексті динаміки інституціональних змін. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_1_8
67. Мосьондз С. О. Орієнтири ефективного публічного адміністрування науки в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 172-177.
68. Ноздрін О. М. Правове життя як категорія сучасної юридичної науки: теоретико-методологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2013. 20 с.
69. Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33-39.
70. Онищук І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 87-94.
71. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 3-20.
72. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.
73. Павлишин О. Методологічне значення семіотики права та її місце у структурі правового пізнання. *Право України*. 2014. № 4. С. 160-165.
74. Павлов С. Методологія наукового пізнання правових традицій. *Право України*. 2007. № 10. С. 17-21.
75. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50-60.
76. Паночко М. М. Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772-1918 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2013. 20 с.
77. Пацурківський П. Методологія правопізнання Євгена Ерліха: неklasична парадигма: [австр. вчений-правознавець]. *Право України*. 2012. № 9. С. 383-391.

78. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 11-21.
79. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240-244.
80. Ракітянська Л. М. Наукові підходи як теоретико-методологічне підґрунтя педагогічних досліджень. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 163. С. 124-129.
81. Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. *Право України*. 2014. № 1. С. 56-165.
82. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 463-472.
83. Семеніхін І. До питання про співвідношення і взаємодію правової доктрини та юридичної науки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 64-72.
84. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права: моногр. Харків: Яшма, 2007. 320 с.
85. Скакун О. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 27-36.
86. Скиба Е. К. Принцип методологічного плюралізму як інструмент дослідження концепту «гендерна ідентичність». *Грані*. 2018. Т. 21, № 1. С. 12-18.
87. Скрипнюк В. М. Методологія компаративного аналізу в сучасних конституційно-правових дослідженнях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 85-90.
88. Сорока М. В. Методологічні засади дослідження історії української політичної філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2014. Вип. 3. С. 26-32.
89. Сосновська О. О. Поняття економічної безпеки підприємства в контексті різних методологічних підходів. *Бізнес Інформ*. 2018. № 3. С. 443-448.
90. Сосновська О. О. Синтез методологічних підходів як основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2018. № 1. С. 207-220.
91. Стеценко С. Біоюриспруденція – фундаментальна частина сучасного загальнотеоретичного правознавства. *Право України*. 2013. № 9. С. 194-216.
92. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький vs. Є. Ерліх. *Право України*. 2014. № 1. С. 195-202.

93. Тихомиров О. Компаративний метод: постнекласична інтерпретація. *Право України*. 2014. № 4. С. 197-203.
94. Тихомиров О. Методологія юридичної компаративістики: проблеми філософського осмислення. *Право України*. 2006. № 2. С. 32-34.
95. Тягнирядно Є. В., Яворська Г. Х. Риторичні вміння правників: теорія і практика: моногр. Одеса: ОДУВС, 2009. 188 с.
96. Халилова Р. М. Специально-юридическая методология исследования реализации права человека на защиту закона. *Современное право*. 2013. № 6. С. 25-28.
97. Хахуліна К. С. Теорія держави і права як основа буття юриспруденції. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 116-121.
98. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Антропологія права і влади як філософсько-правова проблема. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 2. С. 7-20.
99. Честнов І. Посткласична методологія права. *Право України*. 2014. № 1. С. 78-85.
100. Чорноморденко І. Позанаукова і наукова методологія. Постановка проблеми. *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 85-92.
101. Шаблій О. А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 254 с.
102. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1. С. 148-155.
103. Шевченко М. Є. Деякі аспекти методологічного комплексу сучасної методичної науки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2017. Вип. 58. С. 178-183.
104. Шипков К. А. Когнитивно-деривационный и интерпретационный потенциал языка права (на материале терминосферы «теория государства и права»): дис. ... канд. филол. наук. Ставрополь, 2004. 182 с.
105. Шмоткін О. В. Філософія права як фундаментальна юридична наука. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 307-320.
106. Шутак І. Юридична техніка як сфера наукових знань і навчальна дисципліна. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 81-86.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та ознаки держави.
2. Сутність та соціальне призначення держави.
3. Причини та передумови походження держави.
4. Теорії походження держави: основні положення та їх представники.
5. Державна влада: поняття та елементи. Співвідношення держави і державної влади.
6. Суверенітет держави: поняття, ознаки та нормативно-правова регламентація. Суверенітет держави, суверенітет народу, суверенітет нації: питання співвідношення та взаємодії.
7. Типологія держав: формаційний і цивілізаційний підходи.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

У межах цієї теми важливе значення має висвітлення плюралізму поглядів щодо тлумачення поняття «держава», їх історична еволюція. Студентам необхідно обрати найбільш вдале визначення терміну «держава» на сьогоднішній день та обґрунтувати свою позицію. Виходячи з обраного визначення, слід виокремити основні ознаки держави, розкрити сутність кожної з них.

Висвітлюючи сутність держави, слід, по-перше, надати визначення сутності держави та перейти до розкриття аспектів її сутності (загальносоціального та класового). У рамках цього ж питання слід наголосити на дискусійності питання сутності держави та проаналізувати чинники, що впливали на визначення сутності протягом всього періоду функціонування держави.

У межах наступного питання потрібно розкрити чинники, що вплинули на виникнення держави (перехід від привласнювальної до виробничої економіки; три великі розподіли праці тощо). Окрему увагу необхідно приділити розгляду поняття «первісний лад», виділивши етапи розвитку, які послідовно призвели до виникнення державно-організованого суспільства. Після чого розглянути ознаки держави, які відрізняють її від суспільної (публічної) влади первіснообщинного ладу. Студенти повинні визначити різницю між звичаями і правовими нормами.

При підготовці та висвітленні семінарського заняття слід проаналізувати, які історичні та політичні чинники впливали на створення і розвиток різноманітних теорій походження держави, після чого слід перейти до розкриття суті найпоширеніших теорій походження держави. Розглядаючи теологічну теорію походження держави, необхідно назвати її основних прибічників, проаналізувати їх внесок у створення та розвиток цієї теорії, визначити основні положення теорії на сучасному етапі та причини її популярності. Характеризуючи патріархальну теорію, слід прослідкувати аналогію держави із ро-

диною, а правителя – із головою родини. Аналізуючи договірну теорію походження держави, варто звернути увагу на абстрактність поняття суспільного договору, проте наголосити на позитивній ролі цієї теорії у питанні визначення обумовленості державної влади народом, її залежності від волі народу та можливості зміни влади, у тому числі, і насильницьким шляхом.

Розглядаючи наступне питання, потрібно проаналізувати поняття «влада», розкрити її структурні елементи. Необхідно навести класифікацію влади залежно від тих або інших критеріїв, виділивши при цьому з усіх видів влад найбільш впливову у суспільному процесі – державну владу. Охарактеризувати два головні методи реалізації влади, а саме переконання та примус.

Окремо слід зупинитися на характеристиці поняття суверенітету як однієї з головних ознак держави, розглянувши внутрішній і зовнішній суверенітет, суверенітет народу і його втілення у демократичних державах, національний суверенітет і право нації на самовизначення, суверенітет у федеративній державі. Потрібно розкрити ознаки суверенітету, такі як єдність, неподільність і невідчужуваність.

Розкриваючи типологію держав, слід дати поняття типу держави, визначити чинники, що впливають на віднесення держав до того чи іншого типу та перейти до розкриття двох найпоширеніших підходів до типології держав (формаційного та цивілізаційного). Аналізуючи названі підходи, необхідно назвати їх прибічників, критерії поділу держав, їх види, а також порівняти ці підходи, визначивши переваги і недоліки кожного з них.

Надайте визначення таких понять:

держава, ознаки держави, територія, населення, публічна влада, громадянство, патріархальна теорія походження держави, теологічна теорія походження держави, договірна теорія походження держави, органічна теорія походження держави, теорія насильства, класова теорія походження держави, олігархічна теорія походження держави, теократична теорія походження права, теологічна теорія походження права, природно-правова теорія походження права, суверенітет, суверенітет держави, види державного суверенітету, суверенітет народу, суверенітет нації, суверенні права, верховенство, соціальна влада, державна влада, нація, первісна держава, робовласницька держава, феодална держава, капіталістична держава, соціалістична держава, світська держава, теократична держава, постсоціалістична (перехідна) держава, типологія держави, тип держави, формаційний підхід до типології держав, цивілізаційний підхід до типології держав, первісна цивілізація, вторинна цивілізація, класифікації держав за цивілізаційним підходом, економічний базис соціалістичної держави.

Скласти схеми:

- ✓ Загальнотеоретична характеристика держави.
- ✓ Переваги та недоліки формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав.
- ✓ Ознаки суверенітету держави.
- ✓ Типологія держав.
- ✓ Державна влада і первісне суспільство.

Теми рефератів:

- «Феномен держави: теоретичні засади формування та розвитку».
- «Вчення Аристотеля про поняття держави».
- «Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми».
- «Державна символіка: теоретико-правові засади».
- «Концепція соціальної держави: теоретико-методологічні засади формування змісту».
- «Теоретико-правовий аналіз деяких підходів до типології держав».
- «Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження».
- «Методологічні засади визначення критеріїв типології держав».
- «Проблема реалізації народного суверенітету в умовах державно-правової модернізації».
- «Народний суверенітет у формуванні державно-правової зовнішньої і внутрішньої політики держави».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
- ❖ Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 46. Ст. 617.

Спеціалізована література:

1. Nalyvayko L. The principle of state sovereignty in terms of globalization processes. *International Journal of Experimental Education*. 2012. № 12. С. 33-35
2. Rak S. The official negligence: comparative and legal analysis of legislation of Ukraine, the Republic of Moldova and the Republic of Latvia. *Legea si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 135-138.
3. Бадгасарян С. Д. Генезис института государства: геополитические процессы и личность: моногр. Саратов: РИЦ ФГБОУ ВПО «СГУ», 2014. 333 с.
4. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. *Право України*. 2012. № 8. С. 93-99.
5. Беззубко Б. І. Вдосконалення державних механізмів стратегічного планування соціально-економічного розвитку територій: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Маріуполь, 2017. 20 с.
6. Белов А. В. Международно-правовые аспекты двойного гражданства: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 192 с.
7. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 36-42.
8. Бредихин А. Л. Суверенитет как политико-правовой феномен: моногр. Москва: ИНФРА-М, 2012. 127 с.
9. Галаган Л. Вищі органи державної влади в Україні (1991-2012 рр.): формування та взаємодія: моногр. Київ: [б. в.], 2013. 174 с.
10. Гапотій В. Д. Інформаційне суспільство та інформаційний суверенітет: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 24-32.
11. Гаращук І. Теоретичні основи феномена публічної влади у сфері місцевого самоврядування. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 10-17.
12. Герилів Д. Ю. Загальнотеоретична характеристика інтегративного підходу до типології держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 12-15.
13. Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.
14. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). *Право України*. 2015. № 1. С. 13-92.
15. Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації. *Право України*. 2014. № 9. С. 147-154.
16. Гаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
17. Заєць А. Концепції правової держави та верховенства права в українській правовій доктрині. *Право України*. 2013. № 9. С. 243-269.

18. Зварич Р. В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 214 с.
19. Изотова Е. Н. Институт гражданства как основополагающий элемент правового статуса личности и взаимоотношений между гражданством и государством. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 49-53.
20. Клиненко О. В. Сутність і особливості унітарного та федерального державно- територіального устрою: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 1996. 185 с.
21. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.
22. Колеснік Т. Є. Особливості взаємодії органів прокуратури з іншими органами державної влади в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 14-21.
23. Колінко Я. Регіоналізація як принцип побудови територіальної організації публічної влади в країнах Європи. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 18-22.
24. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика. *Право України* 2013. № 9. С. 270-282.
25. Конотопцев О. С. Концептуальні основи реформування територіальної організації державного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2003. 207 с.
26. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. *Право України*. 2013. № 10. С. 178-184.
27. Кравчук В. М. Механізм реалізації народного контролю в організації й діяльності органів державної влади. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 1. С. 85-90.
28. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
29. Лазарєв В. В. Основні етапи становлення і розвитку процедур з питань громадянства. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 171-178.
30. Лазарєв В. В. Юридична природа і ознаки громадянства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 68-70.
31. Лафітський В. Правова держава і фактори її розвитку в порівняльно-правовому вимірі. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 169-182.
32. Литвин І. Історико-правові аспекти становлення публічної влади на місцевому рівні в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 6. С. 67-71.
33. Мамутов В. К. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: моногр. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 405 с.
34. Мануїлова К. В. Традиція децентралізації публічної влади України: від розпізнавання до конструювання: моногр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. 331 с.

35. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. *Право України*. 2013. № 7. С. 252-262.
36. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2015. 32 с.
37. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
38. Медведчук В. Державотворчий потенціал федеративної трансформації України: конституційно-правові аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 98-107.
39. Медведчук В. Доктринальна модель побудови федеративної держави: українська ретроспектива і сучасність. *Право України*. 2013. № 9. С. 289-305.
40. Миколайчук М. М. Діагностика соціально-економічного розвитку території як елемент механізму державного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2004. 268 с.
41. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 122-126.
42. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: моногр. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. 359 с.
43. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
44. Наливайко Л. Р. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
45. Наливайко Л. Р. Поняття та основні ознаки функцій держави. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 177-191.
46. Нарутто С. В. Территориальные аспекты государственного суверенитета. *Lex Russica*. 2012. № 6. С. 1225-1231.
47. Настюк А. А. Роль князівської влади у процесі державотворення Київської Русі в IX - на початку XII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
48. Ніколаєнко Т. Б. Звичаєве право скіфської держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 8. С. 51-57.
49. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44-49.
50. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 6-13.

51. Оніщук М. В. Організація влади в Україні: шляхи конституційного удосконалення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 70-79.
52. Оніщук М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 115-125.
53. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире: особенности протекания и современные риски. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 229-235.
54. Павлюк Н. В. Організаційно-правовий механізм розвитку публічного управління у контексті децентралізації влади в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2018. 20 с.
55. Панкратов В. О. Сутність принципу правової визначеності. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 2. С. 19-24.
56. Пашуля Г. Я. Глобалізація як явище, що впливає на формування нового типу держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 22-31.
57. Петришин О. Демократичні засади правової соціальної держави. *Право України*. 2013. № 8. С. 63-71.
58. Пидкова И. «Парад суверенитетов» историко-правовые аспекты принятия декларации о государственном суверенитете Украины. *Leges et Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 130-134.
59. Пікуля Т. О. Типологізація держав світу: методологія та класифікація. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 213-221.
60. Поклонська О. Співвідношення влади й авторитету. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 6-9.
61. Потіп М. М. Розмежування компетенції органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування: моногр. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. 186 с.
62. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
63. Пухтинський М. Проблеми трансформації територіальної організації влади та місцевого самоврядування в контексті розвитку конституційного процесу в Україні. *Право України*. 2012. № 8. С. 68-77.
64. Рябошапка Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.
65. Серьогін С. Г. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.
66. Сіваш О. М. Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII - початок ХХ ст.): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 204 с.

67. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. *Право України*. 2015. № 5. С. 11-16.
68. Скрипнюк О. Місцевий референдум як форма забезпечення реального народовладдя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 37-44.
69. Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції. *Право України*. 2013. № 8. С. 40-52.
70. Скуратович І. М. Адміністративно-територіальний устрій України в 1920-1930-х рр. і його впливи на організацію державного управління: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.
71. Смирнов С. В. Суверенитет современного государства в условиях глобализации: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Ульяновск, 2011. 204 с.
72. Смородинський В. Проблема впровадження люстраційних процедур очищення державної влади: європейський і вітчизняний досвід. *Право України*. 2015. № 5. С. 111-120.
73. Софінська І. Д. Ефект консюмеризму в концепції громадянства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 203-2014.
74. Співак В. М. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 442-449.
75. Ставнійчук А. Місцевий референдум-пріоритетна форма прямої демократії у місцевому самоврядуванні. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 24-28.
76. Стеценко С. Соціальна держава: теоретико-методологічні основи дослідження. *Право України*. 2014. № 2. С. 252-261.
77. Теплюк М. Конституційні основи ефективності державної влади в Україні в умовах здійснення реформ. *Право України*. 2015. № 6. С. 47-53.
78. Толстенко В. Поєднання правових і політичних форм держави в сучасній державотворчій практиці. *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 21-28.
79. Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 39-47.
80. Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 15-21.
81. Толстенко В. Форма держави в системі основ конституційного ладу: проблеми теорії і практики. *Право України*. 2014. № 2. С. 283-290.
82. Тоцкий П. Н. Проблема суверенитета в политико-правовых концепциях галликанизма и французского конституционализма XVII-XVIII вв. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 268-272.

83. Туркіна І. Є. Судова влада в системі державного управління: моногр. Харків: Апостроф, 2012. 201 с.
84. Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 3. С. 39-45.
85. Федоренко Г. О. Законодавча влада в системі розподілу державної влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 173 с.
86. Федущак-Паславська Г. М. Політико-правова ідея суверенітету державної влади та її реалізація в державотворенні України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2000. 195 с.
87. Филаретов Н. И. Договорные теории происхождения государства и права в Европе XVII-XVIII вв.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 22 с.
88. Футулуйчук Д. Д. Участь жандармерії в державному будівництві та захисті суверенітету ЗУНР: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2003. 198 с.
89. Халатов А. Р. Суверенитет как государственно-правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006. 168 с.
90. Харченко С. Основні методологічні підходи до типології соціальних держав. *Гілея*. 2013. № 78. С. 382-386.
91. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 30-41.
92. Хоббі Ю. С. Міжнародно-правова регламентація взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами (проблематика модифікації державного суверенітету в умовах євроінтеграції): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 219 с.
93. Цесар І. Принципи децентралізації у становленні демократичної держави: правові аспекти забезпечення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4-5. С. 255-263.
94. Шай Р. Я. Питання типології держави і права з позиції формаційного підходу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 175-180.
95. Шатіло В. Політико-правові чинники інституціоналізації поділу державної влади в Україні. *Право України*. 2013. № 5. С. 274-279.
96. Шемшученко Ю. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті підвищення її ефективності. *Право України*. 2015. № 5. С. 28-38.
97. Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.

ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та загальна характеристика елементів форми держави.
2. Форма державного правління: поняття та види.
  - 2.1. Монархія як форма державного правління: поняття, ознаки та види.
  - 2.2. Республіка як форма державного правління: поняття, ознаки та види.
3. Загальна характеристика форми державного устрою.
  - 3.1. Унітарна держава: поняття, ознаки та види.
  - 3.2. Федерація: поняття, ознаки та види.
  - 3.3. Інші форми державного устрою.
4. Міжнародні об'єднання держав: поняття, види та загальна характеристика.
5. Державно-правовий режим як елемент форми держави: поняття та види.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

При розкритті поняття форми держави слід надати загальне визначення форми держави шляхом аналізу декількох джерел, а також у загальному вигляді висвітлити структуру форми держави та надати визначення окремих її елементів. Після пояснень поняття форми як такої, потрібно звернутися до аналізу форми держави, в різні часи різними дослідниками, які вкладали у неї неоднаковий зміст. Завершуючи висвітлення цього питання, слід зазначити, що під час розгляду форм держави необхідно враховувати їх динамічну мінливість, чутливу реакцію на зміни у соціально-економічній структурі суспільства.

Наступним питанням при розгляді цієї теми є вивчення форми державного правління. Необхідно зазначити про існування двох основних форм державного правління: монархії та республіки шляхом визначення їх ознак та різновидів. Необхідно також окремо проаналізувати чинники, що впливають на становлення тієї чи іншої форми правління. Студенти повинні навести приклади нетипових форм правління, таких як республіканська монархія, монархічна республіка, правління політичної організації, правління колегіального органу, правління політичного лідера, джамархія тощо.

У межах цього семінару важливим є розкриття поняття форми державного устрою, особливостей унітарних та федеративних держав, передумов виникнення і розвитку держав певної форми устрою. Розглядаючи способи устрою державної влади, слід зазначити, що в навчальній літературі частіше за все вживається термін «форма державного устрою». Він, по суті, охоплює всю форму держави на певному етапі розвитку у конкретній країні. Окремо слід

зупинитися на визначенні, ознаках та загальній характеристиці конфедеративної держави, співдружності та міждержавних об'єднань.

Також необхідно детально зупинитися на визначенні державного (політичного) режиму як елемента форми держави. В залежності від того, які методи здійснення політичної влади запроваджуються і практикуються в державі, можна виділити такі види режимів: демократичний і антидемократичний. Серед демократичних режимів приділити увагу: демократично-ліберальному, демократично-радикальному, демократично-консервативному. До антидемократичного типу в історії держав належали: тоталітарний режим, авторитарний режим, деспотичний, тиранічний, військово-диктаторський, військово-поліцейський, режим військової диктатури, расистський, фашистський, мусульмансько-фундаментальний. Особливу увагу слід приділити чинникам, що впливають на становлення певних режимів.

Надайте визначення таких понять:

форма держави, структура форми держави, форма державного правління, монархія, республіка, абсолютна монархія, конституційна монархія, парламентська монархія, обмежені монархії, необмежені монархії, деспотична монархія, теократична монархія, станово-представницька монархія, дуалістична монархія, парламентська республіка, президентська республіка, капіталістична республіка, буржуазна республіка, феодална республіка, змішана республіка, форма державного устрою, унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія, форма державного режиму, демократичний режим, антидемократичний режим, авторитарний режим, тоталітарний режим, ліберально-демократичний режим, консервативно-демократичний режим, радикально-демократичний режим, виборна монархія, суперпрезидентська республіка, теократична республіка, некласичні республіки, поліархічна форма правління, джамахірія, аристократична форма правління, олігархічна форма правління, тиранічна форма правління, геронтократична форма правління, співтовариство, співдружність, апарат держави, політичний режим, політична система, суверенітет, уряд, парламент, президент, верховенство права, верховенство закону, міжнародні об'єднання держав.

Скласти схеми:

- ✓ *Поняття та структура форми держави.*
- ✓ *Монархія як форма державного правління.*
- ✓ *Демократичний та антидемократичний державні режими: порівняльно-правовий аналіз.*
- ✓ *Міжнародні об'єднання держав: загальна характеристика.*
- ✓ *Ознаки унітарної держави, що відрізняють її від інших форм державного устрою.*

Теми рефератів:

- «Загальні закономірності та особливості розвитку монархій».
- «Форма державного правління сучасної Української держави: сучасний стан та тенденції розвитку».
- «Тоталітаризм: походження та сутність».
- «Республіка як гарантія демократії».
- «Президентська форма правління: юридична модель та політична практика».
- «Правовий і державний режими: поняття і співвідношення».
- «Форма державного правління в теорії та практиці українського державотворення».
- «Парламентарна форма державного правління: особливості та видові ознаки».
- «Актуальні питання бікамералізму (двопалатної структури парламенту) в класичній європейській державно-правовій теорії».
- «Повноваження президента змішаної республіки та доктрина «прихованих» президентських повноважень».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

Спеціалізована література:

1. Arnaut V. Competența legislativă a parlamentului și limitele acesteia. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 1. С. 22-28.
2. Carnat T., Popa C. Considerații teoretice privind guvernarea, regimul politic și regimul de guvernare. *Legea si Viata*. 2017. № 5, ч. 1. С. 4-10.
3. Costachi G. Democrația – condiție indispensabilă afirmării societății civile și a cetățeanului în statul de drept. *Верховенство Права*. 2017. № 1. (30). С. 43-47.
4. Cuculescu A. Democrația – principiu intrinsec instituirii organelor puterii în stat. *Legea si Viata*. 2016. № 3, ч. 2. С. 41-46.
5. Goncharova Y. International legal endorsement of gender equality principle and its contribution to the democratic society development. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 29-34.

6. Jankurová A. Efektivna verejná správa. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 7-12.
7. Maiko T. Democratic aspects of Ukrain legislation on local democracy institutions. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 2. vydání. С. 155-158.
8. Moldovean B. Mecanismul puterii în stat: istorie și actualitate. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 1. С. 51-53.
9. Morhun A. Scientific comprehension of ways of researching political regime in Ukraine: modern tendencies. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 68-75.
10. Ondrová D. Public administration, ethical integration and globalization. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. С. 22-30.
11. Алебастрова И. А. Территориальное деление и территориальное устройство публичной власти в государстве: основные модели. *Lex Russica*. 2012. № 5. С. 925-937.
12. Афанасьев К. К. Адміністративний договір як форма державного управління (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2002. 191 с.
13. Байрачная Л. Политическая власть и легитимность: к вопросу о соотношении. *Legea si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 8-12.
14. Баликіна Л. І. Парламентаризм – система політичної організації держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 100-106.
15. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. *Право України*. 2012. № 8. С. 93-99.
16. Барикова А. Роль парламента и публичной администрации в процессе систематизации права электронных коммуникаций. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 2-5.
17. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
18. Бєлєвцева В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України: моногр. Харків: Право, 2013. 349 с.
19. Біла-Кисельова А. Від антидемократичних тенденцій до сучасної концепції прав людини в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 43-48.
20. Бойко Ю. П. Федерализм как принцип государственного устройства: вопросы теории. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 78-81.
21. Бондарева К. В. Теоретичне питання визначення основних суб'єктів процесу правової інституціоналізації політичних режимів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 3-8.
22. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.

23. Волощук О. Т. Причини бікамералізму. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 35-44.
24. Вороніна К. Ю. Особливості легітимації політичного режиму в умовах демократичного транзиту: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2011. 244 с.
25. Габінет Д. А. Унітарна форма державного устрою України у поглядах представників вітчизняної політико-правової думки в період між світовими війнами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19. С. 14-18.
26. Гавриленко В. В. Державний суверенітет як політико-правова категорія: підходи до визначення та інтерпретації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 15-18.
27. Генадій Ш. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 329-338.
28. Георгієвський Ю. Оптимізація співвідношення деконцентрації та децентралізації як вимога конституційної модернізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 118-122.
29. Гончаренко В. Бікамералізм у контекст конституційної реформи в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 67-77.
30. Гончаренко В. Склад верхньої палати бікамерального парламенту (історико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 48-55.
31. Грабіна Г. Субкультура влади в сучасній Україні: особливості ціннісного коду президентів. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 130-135.
32. Гречко О. Територіальний устрій України як конституційно-правовий інститут: сутність, структура і зміст. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 17-23.
33. Грибовський Б. О. Еволюція юридичного контролю: інституційно-функціональний аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 18-21.
34. Грицай І. О. Загальнотеоретичний аналіз гендерного збалансування в національних парламентах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 3-7.
35. Грицай І. Ретроспектива та сучасний зміст паритетної демократії: теоретико-правовий аспект. *Верховенство Права*. 2017. № 3. (30). С. 44-50.
36. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
37. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 18-26.

38. Дроботова Т. Б. Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку: дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2011. 205 с.
39. Дубняк М. Зміцнення прямої демократії на місцевому рівні шляхом удосконалення правового регулювання інформаційної взаємодії. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 109-117.
40. Єрмакова Г. С. Проблема взаємовідносин і трансформації права, релігії та держави: історіографічний аналіз і перспективи теоретичного дослідження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 8-12.
41. Жуков Є. В. Теоретико-методологічні засади розуміння форми державного устрою в добу інформатизації. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. № 5. С. 196-201.
42. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 49-57.
43. Звоздецька І. В. Правові ознаки парламентських процедур. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 35-38.
44. Искужин Р. К. К вопросу о дуализме федерализма: традиции и инструментари. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 11. С. 122-125.
45. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. *Форум права*. 2016. № 3. С. 103-105.
46. Коваль О. Я. Підходи до розуміння легітимності влади в історії політичних і правових учень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 21-24.
47. Коваль О. Я. Проблеми легітимності влади в сучасному інформаційному суспільстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 11-15.
48. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 7-10.
49. Козак Ю.-М. Р. Правові засади легітимації державної влади в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 15-19.
50. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
51. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-109.
52. Кормич А. Виклик Національної безпеки сучасної держави: Український погляд. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 102-106.
53. Кормич Л. Демократизація – базовий компонент трансформаційних процесів в сучасній Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 185-189.

54. Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішнь-одержавної демократії. *Право України*. 2015. № 5. С. 139-148.
55. Кравченко Т. А. Права людини як основний критерій легітимності державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 13-17.
56. Крыжановская А. Соотношение принципа гласности с другими принципами организации деятельности Президента Украины. *Leges si Viata*. 2016. № 7, ч. 2. С. 70-73.
57. Кублік К. Ю. Політичні механізми взаємовідносин регіональних та місцевих влад в умовах унітарної держави: дис. ... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2012. 237 с.
58. Кукарцев О. Варіативність дефініювання терміна «імперія» у науковому дискурсі. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 28-32.
59. Куфтирєв П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 34-38.
60. Литвинов О. М. Республіканська форма правління як засада конституційного ладу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
61. Лучко М. О. Поняття та сутності децентралізації публічної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 29-34.
62. Лясковець О. В. Парламент – орган народного представництва в зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (1). С. 13-17.
63. Магновський І. Й. Особливості референдної демократії в Україні: конституційно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3. С. 22-26.
64. Мазуренко А., Колесник С. Правотворческа форма антикоррупционной политики в условиях децентрализации государственной власти. *Sciences of Europe*. 2016. № 2, ч. 2. С. 131-133.
65. Макаренко Л.О. Демократія як явище правової дійсності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ 2016. 20 с.
66. Мантасян М. Політико-правові засади політичної стабільності у нових демократіях. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 88-93.
67. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. *Право України*. 2013. № 7. С. 252-262.
68. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління? *Право України*. 2018. Вип. 1. С. 172-183.
69. Марченко М. В. Конституційно-правова природа права вето глави держави. *Форум права*. 2017. № 4. С. 141-146.
70. Меженська О. Наслідки державного перевороту: минуле та сучасність. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 4. vydání. С. 132-137.

71. Михайлов М. Б. До питання про принципи безпосередньої демократії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 82-84.
72. Мкртумян А. Р. Конституційно-правовий статус автономних образований в сучасних державах з різною формою державного устрою. *Адміністративне і муніципальне право*. 2012. № 4. С. 19-24.
73. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
74. Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 24-27.
75. Омелян С. Гарантії реалізації принципу незалежності конституційного правосуддя у демократичних державах. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 2. С. 155-160.
76. Орзіх М. Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С. 72-77.
77. Орловська І. Г., Фаст О. О. Значення принципу верховенства права для сучасного демократичного суспільства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 30-33.
78. Остапенко О. Г. Реалізація Україною політичних цілей угоди про асоціацію. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 28-31.
79. Піонтковська О. О. Проблематика процесу децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 46. С. 207-216.
80. Процюк І. В. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламентських монархіях. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 3-13.
81. Пушкарев С. В. Нетипичные формы республик с президентской системой правления. *Современное право*. 2012. № 7. С. 16-19.
82. Ременяк О. Децентралізація публічної влади в українській правовій мислі новітнього часу. *Leges si Viata*. 2017. № 11, ч. 2. С. 134-137.
83. Речицький В. До питання про конституційно-правові гарантії народного суверенітету в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 168-177.
84. Рябошапка Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.
85. Серегин А. В. Монархия. Идея, история и перспективы: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2013. 344 с.
86. Скріль С. Конституційні принципи реформування політичних систем країни Центральної та Східної Європи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 33-37.
87. Слинко Т. Еволюція права на свободу слова: порівняльно-правовий аспект. *Leges si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 110-114.

88. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти: моногр. Суми: Мрія-1, 2010. 368 с.
89. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 185 с.
90. Толстенко В. «Форма держави» і «форма правління»: проблема співвідношення понять у державно-правовій теорії. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 23-31.
91. Топчій В. В. Межі державного суверенітету: теорія та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 78-81.
92. Федоренко В. Л. Парламенти і парламентаризм – пріоритетний напрямок конституційно-правових досліджень в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 129-133.
93. Фрицький Ю. О. Сутність влади як філософсько-правової категорії. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 23-29.
94. Чепульченко Т. О. Демократичні цінності: теоретико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 35-39.
95. Черкасов А. И. Президентіалізм и парламентаризм в странах современного мира. *Государство и право*. 2012. № 9. С. 35-43.
96. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 40-43.
97. Шаповал В. Парламент як представницький орган. *Право України*. 2015. № 3. С. 114-134.
98. Шестопалова Л. М. Форма державного устрою як матриця соціального розвитку. *Форум права*. 2014. № 1. С. 526-531.
99. Шкабко С. І. Форма правління як елемент форми держави та основа категорія державознавства. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 49-54.
100. Шустакевич П. Доступ до публічної інформації як інструмент розвитку демократії в контексті європейських та польських нормативно-правових актів. *Право України*. 2016. № 2. С. 140-148.
101. Яковлев А. Принцип разделения государственной власти и его обеспечение в конституционном процессе современной Украины. *Leges si Viata*. 2016. № 11, ч. 2. С. 164-168.
102. Якуніна А. О. Дослідження трансформаційних процесів у системі державних режимів України та світу. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 3. С. 72-79.

ТЕМА 4. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки функцій держави.
2. Критерії класифікації та види функцій держави.
3. Об'єктні функції сучасної держави. Технологічні функції держави.
4. Форми і методи реалізації функцій держави.
5. Механізм реалізації функцій держави: поняття, елементи та їх характеристика.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Сучасний розвиток юридичної науки характеризується посиленою увагою науковців до трансформації правової форми організації суспільних відносин та з'ясуванням функціонального призначення держави у цьому процесі. У межах цього семінару при розкритті поняття функцій держави слід навести принаймні декілька варіантів визначення функції держави та, базуючись на цих визначеннях, сформулювати власне. Точне і науково обґрунтоване визначення повинно бути, з одного боку, певним підсумком пізнавальної діяльності, а, з іншого – воно стає відправною точкою в пізнанні інших явищ і науковому обґрунтуванні нових понять і визначень. Разом із тим можна запропонувати трактовку функцій держави не тільки як напрямів її діяльності, але і як механізму державного впливу на суспільні процеси, посиляючись на те, що, виконуючи визначені функції в тих чи інших сферах життя суспільства, держава одночасно за допомогою реформ, різних перетворень, правового регулювання суспільних відносин діє на стан суспільних процесів.

У зв'язку з тим, що держава виконує багато функцій, зміст яких досить різноманітний, доцільно перейти до класифікації функцій держави, причому для цієї мети слід застосовувати якомога більше критеріїв: за об'єктами (сферами) діяльності держави; за способами діяльності держави; за тривалістю дії (за умовами діяльності держави) та ін.

Кожен з пунктів класифікації має підкріплюватися конкретним прикладом. Розгляд поняття основних функцій держави потребує відповіді на питання про їхню взаємодію з її завданнями і принципами діяльності. В сучасний період Українській державі властиві такі головні внутрішні функції: економічна, соціальна, розвитку культури, науки й освіти, оподаткування і стягування податків, екологічна, охорони прав і свобод громадян, усіх форм власності, правопорядку; зовнішні: оборонна, зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, екологічна, зовнішньокультурна (гуманітарна). Студенти повинні розкрити основні положення кожної функції.

Держава здійснює свої функції в особливих формах і специфічними методами. Форми реалізації функцій держави показують, якого зовнішнього вигляду набуває діяльність держави, як вона оформлена. Форми реалізації фун-

кцій держави – це об’єктивація (зовнішній вираз) практичної діяльності держави щодо здійснення її функцій у конкретних умовах. Доцільно виокремити два підходи щодо трактування форм реалізації функцій держави. Згідно з першим підходом, форми реалізації функцій держави є діяльністю основних складових механізму держави, специфічними видами державної діяльності. Такими формами є: 1) законодавча, 2) виконавча, 3) судова, 4) контрольно-наглядова діяльність. Згідно з другим підходом, форми реалізації функцій держави – це однорідна за характером та змістом діяльність органів держави щодо здійснення її функцій. Відповідно до такого підходу, форми можна поділити на правові: правотворча, правозастосовча (правовиконавча, правоохоронна, договірна); та організаційні (фактичні): організаційно-регламентуюча, організаційно-економічна (організаційно-господарська), організаційно-ідеологічна.

Методи реалізації функцій держави – це система засобів, способів та прийомів здійснення напрямів та видів її діяльності. Методи є важливою складовою процесу реалізації функцій держави, наявність прогресивних методів та їх правильне використання є передумовою ефективності процесу реалізації функцій держави. Необхідно розкрити класифікацію методів реалізації функцій держави. Вони поділяються на: загальні (загальнофункціональні) методи – переконання, стимулювання, примус; спеціальні – методи, необхідні для здійснення конкретно визначеної функції держави.

Також необхідно детально зупинитися на визначенні механізму реалізації функцій держави. Після цього слід перейти до елементів механізму реалізації функцій держави та надати їм розгорнуту характеристику.

Надайте визначення таких понять:

поняття функції, функції держави, класифікація функцій держави, внутрішні функції держави, зовнішні функції держави, економічна функція держави, соціальна функція держави, політична функція держави, екологічна функція держави, культурна функція держави, інформаційна функція держави, правоохоронна функція держави, правозахисна функція держави, функція співробітництва та інтеграції з сучасними державами, функція забезпечення миру та підтримка світового правопорядку, функція оборони, правова форма здійснення функцій держави, ознаки правових форм здійснення функцій держави, нормотворча форма здійснення функцій держави, правозастосовна форма здійснення функцій держави, правоохоронна форма здійснення функцій держави, контрольна форма здійснення функцій держави, інтерпретаційно-правова форма здійснення функцій держави, методи реалізації функцій держави, засобами державного впливу, заохочення, примус, переконання, механізм реалізації функцій держави, ознаки механізму реалізації функцій держави, елементи механізму реалізації функцій держави.

Скласти схеми:

- ✓ *Ознаки функцій держави.*
- ✓ *Критерії класифікації та види функцій держави.*
- ✓ *Форми і методи реалізації функцій держави.*
- ✓ *Об'єктні функції сучасної держави.*
- ✓ *Технологічні функції держави.*
- ✓ *Проблеми правового забезпечення інформаційної функції держави у сучасній Україні.*
- ✓ *Співвідношення політичних й адміністративних компонентів у функціонуванні державної влади.*

Теми рефератів:

- *«Загальнотеоретична характеристика функцій держави».*
- *«Класифікації зовнішніх функцій України».*
- *«Шляхи та перспективи розвитку економічної функції сучасної Української держави».*
- *«Аналіз визначення поняття “функції сучасної держави”».*
- *«Аналіз функцій держави та специфіка їх співвідношення в державно-правовій теорії Т. Гоббса».*
- *«Поняття функцій держави у правовій теорії Г. Єллінека: теоретико-методологічні аспекти».*
- *«Системно-структурні зв'язки політичної системи суспільства та політичної функції держави».*
- *«Проблема визначення функцій держави в консервативно-правовій теорії».*
- *«Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави».*
- *«Інформаційна функція держави: теоретико-правова характеристика».*
- *«Економічні функції держави в умовах сучасної економіки».*
- *«Система суб'єктів правотворчого забезпечення реалізації культурної функції держави».*

Нормативні акти:

- ❖ *Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532).*

Спеціалізована література:

1. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
2. Nalyvaiko L. R., Oreshkova A. F. Mass Media as Actors of Public Control over the Activities of Judicial Authorities. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 47. С. 16-24.

3. Андрусяк В. Г. Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
4. Аносов А. В. Электронное правосудие как инструмент развития информационной функции государства. *Общество и право*. 2013. № 1. С. 239-241.
5. Асірян С. Універсальний періодичний огляд, як основний механізм Ради ООН з прав людини. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 46-51.
6. Бабайцева И. К. Экономические функции государства и механизм их реализации в условиях рыночной экономики: дис. ... д-ра экон. наук. Саратов, 2006. 436 с.
7. Бакумов О. С. Правові пропозиції Європейського суду з прав людини щодо прав на вільні вибори: спірні питання практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 183-193.
8. Бамбізов Є. Є. Інформаційна функція Державної фіскальної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 17 с.
9. Басс Д. Я. Про функції сучасної держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 5-8.
10. Батраченко О. В. Форми правоохоронної діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 5-10.
11. Безпалова О. І. Особливості реалізації правоохоронної функції держави інституціями громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 4-7.
12. Безпалова О. І. Пріоритетні напрямки діяльності органів прокуратури України як суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 81-88.
13. Береза В. Правове регулювання співробітництва України з Європейським Союзом в сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 27-32.
14. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 172-184.
15. Белов Д., Жежихова М. Роль і місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 1. С. 19-25.
16. Білозьоров Є. В., Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: моногр. Київ: Кандиба Т. П., 2015. 167 с.
17. Бодак Н. Местное управление и местное самоуправление в государствах Восточной Европы. *Leges et Viata*. 2016. № 4, ч. 2. С. 5-9.

18. Булкат М. С. Теоретико-правові питання зовнішніх функцій сучасної держави: моногр. Київ: Логос, 2014. 179 с.
19. Буркальцева Д. Д. Економічна безпека підприємництва в Україні: функції у системі економічної безпеки держави та інституціональні перешкоди забезпечення. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 1. С. 35-40.
20. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 22 с.
21. Веклич В. О. Функція держави щодо забезпечення й захисту прав та свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 16 с.
22. Вернигора В. В. Поняття, структура та особливості адміністративно-правового статусу військових формувань України під час особливого періоду. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 97-102.
23. Виговська Н. Г. Контрольні функції держави в умовах глобалізації економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2008. Вип. 3. С. 100-107.
24. Волинець В. Правове забезпечення державної підтримки науки, освіти і культури в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 9-15.
25. Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 4-10.
26. Волинець В. Соціальна функція держави і соціальна політика: правові проблеми реалізації. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 15-23.
27. Воронцов В. А. Конституційно-правовий статус Національного банку України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 34-36.
28. Гаврилюк Р. Чому в Україні не відбулась Оголошена Революція у сфері прав людини? *Право України*. 2016. № 6. С. 35-43.
29. Гвасалія Д. С. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Донецьк, 2014. 19 с.
30. Головченко М. Ф. Культурна функція сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 19 с.
31. Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60-66.
32. Грицай Т. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: теоретико-правові аспекти: моногр. Київ: Правова Єдність, 2016. 215 с.
33. Гусарев С. Д. Становлення та розвиток внутрішніх функцій сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 24 с.
34. Дембіцька С. Л. Профілактика правопорушень як спосіб встановлення та зміцнення правопорядку в суспільстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107-110.

35. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
36. Діденко Є. Впровадження та застосування міжнародного співробітництва в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 99-103.
37. Діденко С. В. Адміністративно-правовий статус національної поліції у сфері забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 88-92.
38. Діденко С. В. Методи адміністративної діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 46-49.
39. Дубняк М. Законодательное регулирование информационного взаимодействия в местном самоуправлении европейских стран. *Legea si Viata*. 2017. № 4, ч. 2. С. 31-35.
40. Дулиба Е. Теоретико-правовые основы исследования фискальной функции государства: доктринальные аспекты. *Legea si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 40-43.
41. Дученко А. Ю. Свобода слова в Україні: стан, гарантії, перспективи. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 39. С. 54-58.
42. Євенко Д. В. Конституційно-правове забезпечення оборонної функції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2014. 20 с.
43. Жаровська І. М., Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 3-6.
44. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78-87.
45. Кіктенко О. В. Контрольна функція державного регулювання фондового ринку України: моногр. Запоріжжя: КПУ, 2013. 307 с.
46. Кіріка Д. В. Вплив місцевого самоврядування на демократичну трансформацію державної влади в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 32-36.
47. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2008. 17 с.
48. Коломоєць О. В. Митна функція сучасної української держави: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.
49. Конопелько О. В. Особливості формування ідеологічної функції сучасної держави: постановка проблеми. *Право і Безпека*. 2013. № 1 (48). С. 18-23.
50. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: моногр. Київ; Дрогобич: Коло, 2013. 171 с.

51. Костова Н. Доступ до публічної інформації: порівняльний аналіз українського законодавства і країн Європейського Союзу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 88-92.
52. Костюченко Я. На шляху до ефективної імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: українські перспективи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 38-45.
53. Котляренко О. Військова служба правопорядку – суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 116-121.
54. Коцюба Р. О. Гарантування прав людини в контексті імперативів конституційного забезпечення ядерної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 29-33.
55. Кошіль Н. М. Кодифікація в статутах актів місцевих рад із питання участі населення в здійсненні місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 16-19.
56. Кравченко В. В. Контрольно-наглядові функції вищих органів державної влади України: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
57. Кравчук М. Ю. Правовий аналіз етапів становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 67-69.
58. Кузенко У. І. Політична функція держави та її реалізація в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
59. Курусь Т. В. Стан дослідження проблеми нормотворчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 21-24.
60. Кучма К. С. Правова основа надання адміністративних послуг у сфері екології та природних ресурсів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 92-95.
61. Лапина М. А. Информационная функция государства в сети Интернет. *Информационное право*. 2013. № 4. С. 11-15.
62. Легеза Ю. О. Забезпечення безпеки використання природних ресурсів в умовах адміністративно-правового режиму антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 75-78.
63. Лизунова О. Международно-правовые основы информационного обеспечения выборов. *Legea si Viata*. 2016. № 10, ч. 2. С. 62-64.
64. Лисеный Е. В. Механизм влияния современных особенностей процесса глобализации на экономические функции государства. *Наука й економіка*. 2015. Вип. 1. С. 147-153.

65. Лопата О. Зміст, завдання та форми міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 97-102.
66. Ляшенко Н. Предмет рішень Європейського Суду з прав людини. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 3. vydání. С. 27-32.
67. Магута Р. М. Активізація контрольної функції держави в умовах фінансової нестабільності: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2015. 19 с.
68. Межевська Л. В. Правове регулювання відсторонення від роботи осіб, які виконують функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2017. 17 с.
69. Мельниченко В. Л. Податкова функція сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 228 с.
70. Миколайчук А. Правовое обеспечение статуса работников, совмещающих работу с обучением: опыт зарубежных стран. *Leges et Vita*. 2017. № 2, ч. 2. С. 77-80.
71. Мисюк Ю. І. Право на здобуття вищої освіти осіб з особливими потребами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 1. С. 13-15.
72. Митник О. В. Питання вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини у зв'язку з конституційними перетвореннями в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 70-74.
73. Мотиль І. І. Основні внутрішні функції Української держави: моногр. Київ: Аванпост-прим, 2008. 184 с.
74. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
75. Наливайко Л. Р. Культурна функція української держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 58-67.
76. Наливайко Л. Р. Політична функція Української держави. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 146-158.
77. Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
78. Наливайко О. І. Правові засади політичної функції сучасної Української держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 4-13.
79. Нечипорук Ю. М. Інформаційна сфера як об'єкт адміністративної науки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 128-131.
80. Нижник О. С. Адміністративно-правове закріплення системи суб'єктів державної регіональної політики у сфері вищої освіти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 106-109.

81. Овакімян М. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2, ч. 1. С. 151-156.
82. Онопенко П. В. Правоохоронні функції держави України: моногр. Київ: Варта, 2003. 128 с.
83. Остапенко В. В. Право власності у рішеннях Конституційного Суду України. *Форум права*. 2016. № 3. С. 186-193.
84. Панов В. М. Адміністративно-правове забезпечення реалізації органами прокуратури України правозахисної функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 19 с.
85. Панькова З. Л. Правове положення органів, які здійснюють надання адміністративних послуг у сфері економіки. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 69-72.
86. Примаков К. Ю. Адміністративно-правове регулювання масової інформації регіональної та місцевої сфери розповсюдження в Україні. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 73-78.
87. Пучкова В. Особенности реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь для иностранных граждан. *East European Science Journal*. 2016. № 9, ч. 2. С. 119-122.
88. Рабінович С., Панкевич О. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
89. Ренькас Т. Перспективи розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України. *East European Science Journal*. 2016. № 11, ч. 2. С. 130-136.
90. Рогатюк О. В. Трансформація економічної функції держави в ринковій економіці: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.
91. Сидор І. П. Функції держави та необхідність їх бюджетного фінансування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2013. Вип. 24. С. 123-127.
92. Слабко С. М. Правове забезпечення та особливості реалізації прав осіб з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 44-46.
93. Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави: моногр. Одеса: Гельветика, 2017. 176 с.
94. Чуб В. О. Заходи юридичної відповідальності – важливий елемент регулювання суспільних відносин у сучасній правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 32-35.

ТЕМА 5. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки та елементи механізму держави.
2. Принципи механізму держави: поняття, види, нормативно-правова регламентація.
3. Державний апарат: поняття та структура. Співвідношення державного апарату та механізму держави.
4. Органи держави як основний елемент механізму держави: поняття, ознаки, класифікація.
5. Поділ влади як принцип організації і діяльності державного апарату. Загальна характеристика органів законодавчої, виконавчої, судової влади та їх функції.
6. Державна служба та її види. Державний службовець, посадова особа.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Механізм держави є динамічною системою, сукупністю елементів, якими є суб'єкти (або державні інститути), що взаємодіють між собою. Механізм держави є цілісним, єдиним та містить у собі органи і підсистеми, що посідають неоднакове місце у державному механізмі, відіграють неоднакову роль, але всі разом вони повинні діяти злагоджено і без перешкод. У межах цього семінару при розкритті поняття механізму держави слід висвітлити його загальні ознаки та структуру. Ознаки механізму держави надають можливість визначити ключові категорії, без яких існування будь-якого механізму неможливо. Необхідно зазначити, що систему комплексного інституту законодавства про механізм Української держави складають декілька груп нормативно-правових актів: 1) Конституція України як Основний Закон; 2) закони; 3) кодифіковані акти галузевого законодавства; 4) підзаконні акти; 5) міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України. Серед принципів побудови та функціонування механізму Української держави доцільно виділити наступні: 1) демократизм; 2) верховенство права, законність; 3) поділ влади; 4) народовладдя, представництво інтересів громадян у всіх ланках державного апарату; 5) гласність і відкритість; 6) субординація та координація; 7) професіоналізм та компетентність; 8) гуманізм.

Перед розглядом поняття державного апарату необхідно акцентувати увагу на ототожненні його з поняттям «механізм держави», оскільки в юридичній літературі трапляється таке ототожнення, де поняття механізму держави ширше за поняття державного апарату за складом і структурою. Розкриваючи поняття, принципи діяльності і структуру державного апарату слід розпочати з формулювання визначення державного апарату та його ознак, після чого перейти до розгляду принципів його діяльності і структури з наведенням конкретних прикладів щодо структурних елементів. Необхідно нада-

ти визначення поняття «державне підприємство», назвавши його властивості та види. Визначення «державне» вказує, що це підприємство має особливості правового становища порівняно з недержавними підприємствами. Державні підприємства і установи не слід ототожнювати з органами держави, але не можна протиставляти їх один одному, оскільки усі вони належать до державних організацій, які діють у єдності і взаємозв'язку.

Важливим також є розгляд змісту поняття «державний орган» та його загальних ознак. Варто відзначити, що в юридичній науці немає єдиного підходу щодо розуміння терміна «орган держави». Перш ніж розглядати існуючі погляди та точки зору науковців щодо визначення поняття державного органу, необхідно звернутися до етимології цього терміна. Важливим є аналіз співвідношення терміна «державний орган» з термінами «орган держави», «орган державної влади», «державна організація», «державний інститут», «орган публічної влади», «орган місцевого самоврядування». Після цього слід надати детальну класифікацію державних органів за різноманітними ознаками.

У межах семінарського заняття важливим є розгляд питання поділу влади як принципу організації і діяльності державного апарату. Необхідним є розгляд становлення принципу поділу влади, що має давню історію. Важливим теоретичним аспектом цієї теми є поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. В рамках відповіді на питання слід надати визначення кожної з гілок державної влади, проаналізувати їх ознаки та розкрити структуру на прикладі Української держави. Окремо слід зупинитися на характеристиці механізму стримувань і противаг як необхідній умові ефективного функціонування всіх гілок державної влади. Необхідно розглянути інститути системи «стримувань і противаг», які передбачені Конституцією України 1996 р.

Для належного функціонування державних органів має бути налагоджена державна служба – професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах, установах і на підприємствах щодо практичного виконання їх завдань і функцій. Останнє питання передбачає розгляд поняття державної служби та її загальних ознак, а також принципи на яких будується їх діяльність. Необхідно зазначити, що державна служба включає два основні види – цивільну і мілітаризовану (військову і воєнізовану). Служба в державних органах також може бути поділена залежно від гілок влади на службу в органах законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Слід розглянути декілька найбільш важливих класифікацій державних службовців.

Надайте визначення таких понять:

механізм держави, державний апарат, структура державного апарату, державний орган, структура механізму держави, державні підприємства, державні установи, принципи організації і діяльності державного апарату, влада, суб'єкт влади, об'єкт влади, державно-владні відносини, соціальна

влада, політична влада, публічна влада, державна влада, принципи діяльності державної влади, принцип єдності державної влади, принцип розподілу державної влади, принцип суверенітету, принцип законності, принципи виборності, принципи розділення і з'єднання влади, принцип єдиноначальності, принцип колегіальності, принцип ієрархічності, принцип професіоналізму, форми здійснення державної влади, методи здійснення державної влади, система «стримувань і противаг», парламент, уряд, судочинство, правосуддя, орган законодавчої влади, орган виконавчої влади, орган судової влади, місцеві державні органи, органи місцевого самоврядування, державна служба, державний службовець, посада, посадова особа, безпосередній керівник, керівник державної служби в державному органі, посада державної служби, професійна компетентність, рівнозначна посада, службова дисципліна, цивільна державна служба, мілітаризована (військова, воєнізована) державна служба.

Скласти схеми:

- ✓ Структура механізму держави.
- ✓ Органи законодавчої, виконавчої, судової влади та їх функції.
- ✓ Ознаки органу держави.
- ✓ Структура державного апарату.
- ✓ Види державної служби.
- ✓ Співвідношення терміна «державний орган» з термінами «орган держави», «орган державної влади», «державна організація», «державний інститут», «орган публічної влади», «орган місцевого самоврядування».
- ✓ Співвідношення державного апарату та механізму держави.

Теми рефератів:

- «Парламент в системі органів державної влади: українська модель і світовий досвід».
- «Державна служба: питання теорії і практики».
- «Державний службовець в Україні: теоретико-правовий аспект».
- «Органи держави як основний елемент механізму держави».
- «Механізм Української держави в умовах сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесів».
- «Структурованість як невід'ємний атрибут механізму Української держави».
- «Механізм держави в системі сучасних теоретико-правових досліджень».
- «Державна служба як різновид публічної державної служби в Україні: проблеми інституалізації».
- «Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог».
- «Проблематика співвідношення понять виконавчої влади і державного

управління».

- «Державна служба як соціальний інститут: проблеми концептуального аналізу».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.
- ❖ Про Автономну Республіку Крим: Закон України від 17 березня 1995 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 11. Ст. 69.
- ❖ Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10 лютого 1998 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 29. Ст. 191.
- ❖ Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
- ❖ Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
- ❖ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.
- ❖ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
- ❖ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, №16-17. Ст. 133.

Спеціалізована література:

1. Агафонова Н. В. Президент України як суб'єкт конституційної реформи і гарант додержання Конституції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 12-17.
2. Артеменко І. В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2017. 20 с.
3. Бабенко К. А. Конституційно-правовий вимір реалізації принципу поділу державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 7 (105). С. 19-27.
4. Бабенко К. А. Правовий статус апеляційних адміністративних судів. *Форум права*. 2016. № 4. С. 16-19.
5. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: моногр. Харків: Право, 2008. 220 с.
6. Батанов О. Проблеми конституційної регламентації компетенції місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах. *Право України*. 2015. № 9. С. 104-113.
7. Баштанник А. Г. Механізми регулювання діяльності органів державної влади в умовах децентралізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2017. 20 с.
8. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 36-39.
9. Берназюк О. О. Конституційно-правовий статус допоміжних органів при вищих органах державної влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 20 с.
10. Битяк Ю. П. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції: моногр. Харків: Право, 2010. 384 с.
11. Бідей О. Деякі проблеми розвитку державної служби. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 7-11.
12. Більовський О. А. Механізми соціальної детермінації безпеки суспільства і держави: досвід історико-філософської рефлексії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. Вип. 24 (2). Т. 22. С. 14-21.
13. Бондаренко К. В. Деякі принципи державного управління адміністративно-політичною сферою. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 158-163.
14. Бортун М. І. Становлення правового регулювання органів прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
15. Бриль К. І. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 39 с.
16. Булкат М. С. Деякі питання теоретико-правової природи та сутності су-

- дової влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 97-108.
17. Валькова А. І. Правова природа конституційного контролю та його місце в державно-правовому механізмі. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 9-12.
  18. Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
  19. Вовк Ю. Розмежування сфери компетенції між Президентом і Прем'єр-міністром в Україні. *Право України*. 2009. № 5. С. 51-54.
  20. Возна В. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері господарювання: удосконалення законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 121-130.
  21. Возний С. О. Механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної виконавчої влади щодо формування дієздатних територіальних громад: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2017. 20 с.
  22. Вознюк Н. Третейське самоврядування в Україні: проблеми та пропозиції реформування. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 17-20.
  23. Глущенко С. Розвиток законодавства про вищі спеціалізовані судові органи у новітній період історії України. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 327-335.
  24. Давиденко А. О. Соціологічне забезпечення управління кадровими процесами у сфері державної служби: структура та функції. *Грані*. 2014. № 1. С. 11-18.
  25. Дерещ В. А. Органи виконавчої влади України та управлінські відносини: моногр. Київ: Юридична думка, 2007. 180 с.
  26. Джавахян Р. М. Судебная власть: сущность, структура и формы реализации. *Российский юридический журнал*. 2012. № 4. С. 122-128.
  27. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
  28. Дрозд О. Ю. Характеристика окремих етапів проходження державної служби, що регулюються нормами адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 1. С. 70-73.
  29. Дудченко О. С. Теоретична визначеність і змістовне наповнення поняття «механізм держави». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 10-12.
  30. Дьомін Ю. Поняття і місце митного контролю в системі функцій Української держави. *Право України*. 2003. № 8. С. 40-44.
  31. Дьячков Д. Принцип политической нейтральности прокуроров при осуществлении ими функций прокуратуры. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 44-47.
  32. Жувака С. О. Історико-теоретичний аналіз розвитку функцій прокуратури

- України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
33. Завадяк О. П. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в органах виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 275-279.
  34. Задихайло Д. В. До концепції правового забезпечення механізму економічної політики держави. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С. 1-11.
  35. Запара С. Безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя: імітація чи реальність? *Право України*. 2015. № 9. С. 114-119.
  36. Звоздецька І. В. Джерела парламентських процедур. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2), ч. 1. С. 58-63.
  37. Зозуля О. І. Канцелярія Президента України: правові засади побудови апарату глави держави. *Форум права*. 2008. № 2. С. 152-182.
  38. Ігонін Р. Адміністративно-правові засади державної судової політики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 2. С. 75-79.
  39. Ізотова М. О. Правовий статус керівника місцевої прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 20 с.
  40. Іншин М. І. Окремі аспекти правового регулювання державної служби нормами Конституції України. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 187-191.
  41. Калінкін А. С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практик: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 17 с.
  42. Карпунцов В. В. Процесуальна компетенція органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект. Київ: Логос, 2018. 376 с.
  43. Качний О. С. Інноваційні механізми державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України: теорія, методологія, практика: моногр. Київ: [б. в.], 2018. 626 с.
  44. Квітка С. А. Державне управління формуванням партнерських відносин між владою та бізнесом в умовах соціальних перетворень: моногр. Дніпро: Грані, 2017. 266 с.
  45. Кіріка Д. В. Вплив місцевого самоврядування на демократичну трансформацію державної влади в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 32-36.
  46. Кічмаренко С. М. Адміністративно-правові аспекти місця і ролі судової влади в механізмі держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 34-39.
  47. Кобизаєв В. Є. Принципи виконання судових рішень в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 133-137.
  48. Кобрусєва Є. А. Адміністративний контроль і нагляд як адміністративно-правові гарантії прав громадян на мирні зібрання. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 134-141.
  49. Ковалєв Я. Электронное правительство – будущее уже сегодня. *Leges si*

- Viata*. 2018. № 5, ч. 2. С. 86-88.
50. Козачук О. С. Військові прокуратури в Україні: організаційно-правові за-сади функціонування: моногр. Київ: [б. в.], 2018. 242 с.
  51. Коломієць Ю. М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади й управління зарубіжних країн: моногр. Харків: Основа. 1998. 245 с.
  52. Кондратенко В. М. Реалізація принципів гласності та відкритості на окремих стадіях адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 159-164.
  53. Косінов С. Види контролю в демократичній державі. *Вісник Національ-ної академії наук України*. 2015. № 3. С. 40-47.
  54. Крупчан О. Формування компетенції місцевих органів публічної влади шляхом делегування повноважень. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 14-20.
  55. Кубаєнко А. Общественное доверие к органам Национальной полиции как ключевой фактор эффективности правоохранительной системы. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 80-84.
  56. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 22 с.
  57. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 560 с.
  58. Ладиченко В. В., Ємельяненко К. О. Особливості правового регулюван-ня місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Актуальні про-блеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 32-34.
  59. Лекарь С. І. Місце адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави у системі державно-правового механізму. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 15-20.
  60. Литвинова Л. Проблемы формирования эффективных коммуникаций государственных служащих и общества в Украине: социально-психологический аспект. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 72-75.
  61. Лясковець О. В. Парламент – орган народного представництва в за-рубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 1. С. 13-17.
  62. Мазурик С. В. Інформаційно-правове забезпечення діяльності органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
  63. Малімон В. І. Співвідношення механізмів державного управління й ме-ханізмів державної підтримки. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2), ч. 2. С. 127-133.
  64. Мартинюк О. Г. Адміністративна діяльність органів прокуратури: авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2018. 20 с.
  65. Мартинюк Р. Проблеми визначення конституційно-правового статусу Президента України в умовах змішаної форми правління. *Право України*. 2009. № 5. С. 44-50.
  66. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: моногр. Острог: Острозька академія, 2007.

352 с.

67. Марчук О. До питання про припинення повноважень члена Вищої ради юстиції. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 9. С. 117-123.
68. Муравченко В. Б. Понятійно-категоріальний апарат інститута муніципальної служби. *Право і економіка*. 2012. № 2. С. 64-67.
69. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 535 с.
70. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
71. Наливайко О. І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 22-28.
72. Нарожний С. М. Формування механізмів взаємодії держави та бізнесу на засадах державно-приватного партнерства. *Державне будівництво*. 2013. № 2. С. 2-17.
73. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 9-12.
74. Оніщук М. Організація влади в Україні: шляхи конституційного удосконалення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 9. С. 70-79.
75. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
76. Палагнюк Ю. В. Механізми формування державної євроінтеграційної політики України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 141-146.
77. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157-162.
78. Петришина-Дюг Г. Деякі питання організаційно-правового механізму реалізації законодавчої функції Верховної Ради України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 9. С. 91-97.
79. Петров О. С. Електронно-цифровий підпис як механізм електронної взаємодії держави з фізичними та юридичними особами. *Інформаційна безпека*. 2013. № 2. С. 117-122.
80. Пильгун Н. В., Хомченко О. В. Особливості механізму держави в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 24. С. 62-67.
81. Погорілка В. Ф. Органи державної влади України: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 592 с.
82. Политанский В. Доктрина поняття електронного управління. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 98-101.

83. Полякова Ю. О. Політико-правова еволюція місця й ролі органів забезпечення діяльності Президента України в механізмі держави. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 256-262.
84. Поплавський В. Ю. Сучасні наукові підходи до класифікації державно-службових відносин. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 133-136.
85. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції: моногр. / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2010. 384 с.
86. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: моногр. Харків: Право, 2012. 583 с.
87. Радченко О. О. Генезис легітимації інститутів публічної влади в Україні: державно-управлінський аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2017. 20 с.
88. Різак М. В. Діяльність уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту персональних даних. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 45-49.
89. Родченко І. Ю. Розвиток механізмів самовпорядкування в системі державного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2018. 21 с.
90. Роман В. Ф. Механізми державного управління процесами децентралізації влади: досвід країн ЄС для України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2017. 20 с.
91. Рунова Н. О. Державна служба як різновид публічної державної служби в Україні: проблеми інституалізації. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 241-246.
92. Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.
93. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9-17.
94. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України: моногр. Київ: Парлам. вид-во, 2018. 184 с.
95. Сидорчук Л. А. Правові аспекти становлення інституту місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу та Україні. *Правові системи*. 2016. № 3/4. С. 11-22.
96. Слободяник Т. М. Реформування законодавства щодо забезпечення відповідальності органів місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 45-50.
97. Солodka О. М. Окремі аспекти юридичного механізму захисту прав людини при забезпеченні інформаційної безпеки держави. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013. № 2. С. 43-46.
98. Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 40 с.
99. Ткаленко О. М. Форми й методи діяльності органів виконавчої влади

- щодо запобігання насильству в сім'ї щодо дітей. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 137-142.
100. Фатхутдінова О. В. Вплив правової освіти на функціонування держави і державного апарату. *Гілея*. 2013. № 77. С. 260-263.
101. Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2), ч. 3. С. 39-45.
102. Фолес А. М. Особливості співвідношення категорій контролю і нагляду в механізмі сучасної української держав. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 5. С. 255-261.
103. Чапля О. В. Організаційно-правова форма місцевого самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 82-85.
104. Чмелюк В. В. Роль місцевих державних адміністрацій та місцевих рад в системі органів виконавчої влади України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 142-148.
105. Шаповал В. Виконавча влада в Україні в контексті форми державного правління (досвід до прийняття Конституції України 1996 р.). *Право України*. 2016. № 3. С. 200-212.
106. Шатіло В. А. Співвідношення функцій державного апарату та механізму державної влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 5-11.
107. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід): моногр. Київ: Юридична думка, 2017. 363 с.
108. Шемшученко Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.

ТЕМА 6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки і структура громадянського суспільства.
2. Взаємодія громадянського суспільства і держави. Концепція відкритого суспільства та відкритої держави.
3. Поняття, функції та структура політичної системи суспільства. Місце та роль держави у політичній системі суспільства.
4. Політичні партії у політичній системі суспільства: правове регулювання статусу та діяльності.
5. Держава і громадські об'єднання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

В межах цього семінарського заняття слід розглянути поняття громадянського суспільства як спільноти вільних та рівноправних людей, кожен з яких може бути власником та приймати активну участь в політичному житті суспільства, природу громадянського суспільства, характер і форми його взаємодії з державою, показавши при цьому процес становлення і розвитку громадянського суспільства.

Слід проаналізувати різноманіття поглядів на поняття політичної системи суспільства, що існують в юридичній науці та визначити найбільш вдале. Розгляд такого складного питання і явища як політична система слід почати з тлумачення поняття «система». Після цього слід визначити ознаки та перейти до класифікації політичних систем суспільства, застосовуючи для цього якомога більше критеріїв. Аналіз політичної системи зумовлює розкрити її структуру, яка надає змогу зрозуміти, яким чином організоване системне ціле.

При розгляді структури і функції політичної системи необхідно зробити аналіз функції політичної системи, в яких втілюється її сутність та соціальне призначення. Слід зазначити, що у політичній системі суспільства особливе місце посідає політична влада. Вона об'єднує всі складові в систему і від неї залежить компонентна структура політичної системи.

Слід присвятити проаналізувати місце і роль держави в політичній системі суспільства, для чого необхідно продемонструвати взаємозв'язок держави з іншими елементами політичної системи суспільства.

Останнє питання передбачає розгляд політичних партій у політичній системі суспільства. В межах цього питання слід розглянути поняття політичної партії як добровільної політичної організації постійного типу, що здійснює вплив на політичні шляхи та напрямки розвитку громадянського суспільства відповідно до партійної програми і статуту, прагне посісти ключові

чові позиції у владних структурах держави, як правило, через вибори або контролювати їх діяльність у разі перебування в опозиції. Також необхідно визначити правовий статус політичних партій в політичній системі суспільства, що виявляється в їх правах (висувати кандидатів на вибори до органів державної влади, агітувати за кандидатів, брати участь у нагляді за виборами на виборчих дільницях та у підбитті підсумків виборів тощо) і обов'язках (щорічно опубліковувати в загальнодержавному засобі масової інформації фінансовий звіт про доходи і видатки, а також звіт про майно політичної партії тощо).

Надайте визначення таких понять:

суспільство, громадянське суспільство, ознаки громадянського суспільства, завдання громадянського суспільства, інституції громадянського суспільства, ринкові професіональні спілки, організації споживачів та платників податків, організації товаровиробників та роботодавців, саморегулівні професійні організації, політична система суспільства, суб'єкти політики, політико-правові інститути, політичні норми, політичні відносини, політичний процес, політичні функції, політичний режим, політична свідомість, політична культура, політична влада, політична діяльність, об'єднання громадян, політична партія, партійна система, громадська організація, корпорація, глобальне громадянство, демократичний режим, ограні державної влади, правове суспільство, народний суверенітет, легітимність влади, профспілка, структура політичної системи, зміст політичної системи, авторитарне політичне суспільство, влада, держава.

Скласти схеми:

- ✓ *Елементи політичної системи суспільства та їх загальна характеристика.*
- ✓ *Основні функції політичної системи та їх характеристика.*
- ✓ *Ознаки громадянського суспільства.*
- ✓ *Структура громадянського суспільства.*
- ✓ *Політичні партії як інститут громадянського суспільства.*
- ✓ *Взаємодія держави і громадських об'єднань.*

Теми рефератів:

- *«Соціально-політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні».*
- *«Громадянське суспільство та держава: співвідношення та взаємодія».*
- *«Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні: теоретико-правові аспекти».*
- *«Громадянське суспільство – соціальна основа сучасної демократичної правової держави».*
- *«Проблемні аспекти організації та діяльності політичних партій в Укра-*

іні».

- «Правове регулювання порядку створення та діяльності політичних партій в Україні».
- «Об'єднання громадян як елемент громадянського суспільства».
- «Економічні засади громадянського суспільства в Україні: теоретичний аспект».
- «Теоретико-методологічні підходи до аналізу співвідношення громадянського суспільства та держави».
- «Конституційно-правовий статус громадських організацій: теоретико-правовий аспект».
- «Вплив громадянського суспільства на формування місцевого самоврядування».
- «Правління права, політична демократія, громадянське суспільство: перспективи інтегративної ідеології».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252.
- ❖ Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
- ❖ Про політичні партії в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
- ❖ Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ Міністерства юстиції України від 09 лютого 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 10. С. 224. Ст. 471.

Спеціалізована література:

1. Kuzenko U. Political interest in the mechanism of realization the political functions of the state. *Leges et Viata*. 2017. № 7, ч. 2. С. 48-51.
2. Агапова М. О. Адміністративно-правове забезпечення громадського порядку в сучасних умовах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 82-84.
3. Адашис Л. А. Проблеми фінансування політичних партій в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 10-16.
4. Адашис Л. І. Правове регулювання статусу політичних партій в Україні.

- Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 32-40.
5. Адашис Л. І. Теоретичні уявлення про політичні партії: історичний і методологічний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5. С. 138-142.
  6. Ал-Зухайрі А. І. Сучасний парламентаризм як фактор становлення демократичної політичної системи: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2017. 20 с.
  7. Андреєв Д. В. Соціально-правові комунікації в забезпеченні взаємодії влади та громадянського суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 36 с.
  8. Андрійчук Т. С. Громадські ради при органах виконавчої влади України як форма взаємодії держави і громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2015. 23 с.
  9. Андрошук І. М. Політична структуризація партій і партійної системи в Чехії: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2017. 20 с.
  10. Артеменко І. Участие институтов гражданского общества в формировании и реализации молодежной политики в Украине. *Leges si Viata*. 2016. № 12, ч. 2. С. 3-6.
  11. Байрачная Л. Политическая власть и легитимность: к вопросу о соотношении. *Leges si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 8-12.
  12. Башук В. В. Національна безпека держави в умовах формування громадянського суспільства: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2014. 18 с.
  13. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 172-184.
  14. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: моногр. Харків: Юрайт, 2014. 207 с.
  15. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України: моногр. / [за наук. ред. Е. А. Афоніна]. Київ: ВАДНД, 2016. 300 с.
  16. Білокопитов Д. В. Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2017. 20 с.
  17. Богашева Н. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу. *Право України*. 2013. № 5. С. 114-121.
  18. Бойчук І. В. Засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства в Україні (на прикладі західних областей): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2014. 20 с.
  19. Бондарева К. В. Теоретичне питання визначення основних суб'єктів процесу правової інституціоналізації політичних режимів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 3-8.
  20. Бондаренко О. Захист прав і свобод людини як основний напрям конституційної модернізації в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016.

- № 1, ч. 2. С. 89-94.
21. Бондарчук І. В. Рішення Конституційного Суду України у правовому регулюванні діяльності політичних партій і громадських організацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 106-113.
  22. Боняк В. Конституційно-правові основи взаємодії органів прокуратури України з суб'єктами громадянського суспільства. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 21-27.
  23. Бочарова Н. Права человека и права интеллектуальной собственности: современные доктринальные подходы. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 49-54.
  24. Братасюк В. Постмодерністський образ людини як засада розвитку її індивідуальної правосуб'єктності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 55-61.
  25. Бульдович П. Сутність та особливості неформальних інститутів у політиці. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 2. vydání. С. 42-47.
  26. Валюшко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2017. 20 с.
  27. Васильєв Г. Ю. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: моногр. Харків: Право, 2013. 535 с.
  28. Васильченко О. Свобода зібрань як прояв політичної багатоманітності громадянського суспільства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6, ч. 2. С. 30-35.
  29. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. № 7. С. 47-55.
  30. Великоречанін П. Транснаціоналізація інституту громадянства та особливі випадки полігромадянства. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 35-43.
  31. Вільгушинський М. Участь громадськості у здійсненні правосуддя судами загальної юрисдикції. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 92-98.
  32. Гаврилюк К. Сутність та специфіка політологічного осмислення врегулювання політичної кризи в сучасній Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 58-67.
  33. Гаєва Н. П. Закон України «Про громадські об'єднання»: деякі актуальні проблеми. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 97-104.
  34. Галич Р. Реалии развития гражданского общества в Украине на современном этапе. *Leges si Viata*. 2018. № 6, ч. 2. С. 19-22.
  35. Галус О. О. Міжнародно-правові стандарти безпосереднього народовладдя. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 115-122.
  36. Гапотій В. Д. Інформаційне суспільство та інформаційний суверенітет: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського дер-*

жовного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 24-32.

37. Герасименко Д. Г. Ідея громадянського суспільства (І. Кант та Е. Левінас): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 19 с.
38. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2 (65). С. 46-54.
39. Гнатенко Н. Політична корупція у діяльності Українського Парламенту теорія і практика. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 6. vydání. С. 140-146.
40. Гнатюк Т. О. Проблеми інтеграції репатріантів в українське суспільство. *Наукові праці «Чорноморського державного університету імені Петра Могили»*. Серія: Політологія. 2013. Вип. 200. Т. 212. С. 56-61.
41. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 18-26.
42. Дрожжина С. В. Сучасні чинники об'єднання громадянського суспільства: моногр. Донецьк: ДонНУЕТ, 2014. 476 с.
43. Дячок Т. О. Звернення громадян – шлях до вирішення гострих суспільно значущих проблем. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 148-149.
44. Євстіфеев М. До питання про природу люстраційних заходів у контексті конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 1. С. 88-97.
45. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства: моногр. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 513 с.
46. Єфіменко С. А. Соціально-філософські основи бізнесу у контексті сучасного громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Одеса, 2016. 20 с.
47. Жовтяк-Тараскіна Д. С. Громадянське суспільство і проблеми державної мови. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 104-110.
48. Журенок Т. В. Особливості правової процедури припинення громадських організацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 107-114.
49. Забарський В. В. Адміністративно-правові межі використання військово-службовцями Збройних Сил України права на об'єднання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 109-115.
50. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 40 с.
51. Заворотченко Т. М. Класифікація конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 42-45.

52. Заворотченко Т. М. Свобода спілок: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 2. С. 47-55.
53. Захаренко К. В. Інституційний розвиток молодіжних організацій як складової громадянського суспільства в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2010. 17 с.
54. Іваненко О. Політична брехня та викривлення правової інформації як глобальні проблеми сучасної України (на прикладі змін до Конституції України). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 68-73.
55. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 22. С. 42-45.
56. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 68-73.
57. Карчевська О. В. Інформаційне суспільство: переваги та недоліки. *Політологічні записки*. 2011. № 4. С. 4-22.
58. Касмінін О. Актуальні питання захисту права на працю та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 123-131.
59. Коваленко А. Загальні збори та громадські слухання як інструмент громадського контролю на місцевому рівні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 429-434.
60. Коваль І. В. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук. Івано-Франківськ, 2007. 195 с.
61. Козима В. Особистісний вимір політичної історії України. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 98-102.
62. Кохановська О. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства. *Право України*. 2015. № 4. С. 35-42.
63. Кравченко Т. А. Права людини як основний критерій легітимності державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 13-17.
64. Курко М. Право громадян на проведення масових заходів в Україні та його застосування. *Верховенство Права*. 2017. № 1 (30). С. 16-19.
65. Лаба О. Правовий аналіз чинного законодавства України щодо участі організацій громадянського суспільства в процесі обговорення та прийняття рішень. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 26-32.
66. Левенець Ю. А. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: моногр. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 455 с.
67. Луцький А. І. Правова ідеологія в українській державі і громадянському суспільстві: моногр. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2013. 275 с.

68. Макаренков О. Гарантування права людини на розвиток як напрям трансформації правової системи відкритого суспільства. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 16-23.
69. Манташян М. Політико – правові засади політичної стабільності у нових демократіях. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 88-93.
70. Маренков О. Правовий вимір концепту «нація» як когнітивна основа трансформації права в умовах відкритого суспільства. *Юридична Україна*. 2013. № 11. С. 17-23.
71. Матійчик А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 20 с.
72. Медведчук В. В. Громадянське суспільство: Український вибір: моногр. Київ: Логос, 2012. 567 с.
73. Медведчук В. Громадянське суспільство як фундаментальна основа демократичного розвитку України. *Право України*. 2014. № 4. С. 26-35.
74. Медведчук В. Держава і громадянське суспільство: український вибір. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 374-384.
75. Микитенко Є. В. Адміністративний захист прав громадян у діяльності державної міграційної служби України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 87-90.
76. Моргун В. А. Концепція громадянського суспільства у вітчизняній і зарубіжній історіографії. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 2. С. 119-132.
77. Мотречко В. Механізм впровадження молодіжної політики га регіональному та місцевому рівні в Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 142-147.
78. Нікітенко Л. О. Місце права на підприємницьку діяльність у загальній системі прав людини і громадянина. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 31-36.
79. Нікітенко О. І. Правоохоронна діяльність щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (1). С. 98-101.
80. Нікольська О. Кіріна І. Конституційне право на мирні зібрання: проблеми реалізації. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 33-37.
81. Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 24-27.
82. Овсяннікова О. Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 174-184.
83. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 9-

- 12.
84. Олійник В. Теоретико-правові основи реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 154-159.
  85. Онищенко О. С. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: моногр. Київ: НБУВ, 2014. 258 с.
  86. Оніщенко Н. М. Львова О. Л. Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства? *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 3-11.
  87. Ортинська Н. В. Щодо тенденцій розширення політичних прав неповнолітніх. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 16-19.
  88. Остапенко В. В. Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2016. № 4. С. 240-251.
  89. Остапенко О. Г. Реалізація Україною політичних цілей угоди про асоціацію. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 28-31.
  90. Панфілов О. Ю. Війна та суспільство. *Сучасне суспільство*. 2012. Вип. 2. С. 87-100.
  91. Папарига Д. Ю. Правове підґрунтя обов'язковості членства в професійних асоціаціях. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 26-31.
  92. Рогачева Л. И. Взаимодействие государства и общества в условиях евразийской интеграции. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 2. С. 31-33.
  93. Розумний М. М. «Громадянське суспільство» vs «політична нація». *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 5-11.
  94. Сенченко М. Інформаційна агресія і суспільство. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 10. С. 3-6.
  95. Скрипнюк О. Демократизація політичної системи України як фактор європейської інтеграції: проблеми і перспективи. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 26-30.
  96. Скріль С. Конституційні принципи реформування політичних систем країни Центральної та Східної Європи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 33-37.
  97. Слюсаренко В. Є. Формування інститутів громадянського суспільства: регіональні аспекти: моногр. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2013. 159 с.
  98. Смокович М. Право на свободу мирних зібрань: реалії та перспективи в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 22-30.
  99. Старецька Л. І. Плюралізм у політичній системі перехідного періоду: дис. ... канд. політ. наук. Львів, 1995. 176 с.
  100. Стахневич А. І. Участь жінок у розбудові громадянського суспільства в Україні (90-ті рр. ХХ - початок ХХІ ст.): історичний аспект: дис. ... канд.

- іст. наук. Київ, 2004. 219 с.
101. Француз А. Інститути громадянського суспільства у заходах запобігання і протидії корупції в Україні. *Право України*. 2014. № 4. С. 141-149.
  102. Хорішко Л. Інституціоналізація політичної еліти: структурно-функціональні аспекти. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 2. vydání. С. 150-154.
  103. Чальцева О. Аналіз ефективності публічної політики. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 118-125.
  104. Шаповал В. Політико-правова категорія народного представництва: питання. *Право України*. 2013. № 5. С. 12-17.
  105. Шаптала Н. Співвідношення конституційних прав і свобод людини і громадянина та забезпечення національної безпеки України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 181-186.
  106. Шкарнега О. С. Правове регулювання провадження в справах щодо реалізації права на мирні зібрання. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 181-189.
  107. Щокін Р. Регулювання державної політики у галузі освіти України: адміністративно-правовий аспект. *Верховенство Права*. 2017. № 5. С. 35-39.
  108. Ярмиш О. Громадянське суспільство і злочинність. *Право України*. 2014. № 4. С. 134-140.
  109. Ярош Я. Взаємодія молодіжних громадських організацій з політичними партіями в Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 89-93.

ТЕМА 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та ознаки демократичної держави.
2. Форми та інститути демократії як прояв державної влади.
3. Принципи демократії та її функції.
4. Правова держава: поняття та ознаки. Верховенство права і правова держава: питання співвідношення та взаємодії.
5. Поняття та ознаки соціальної держави.
6. Демократична, соціальна, правова держава як принцип державного ладу.
7. Шляхи формування соціальної, правової держави в Україні.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд цієї теми слід розпочати з визначення поняття та ознак демократичної держави. Необхідно розглянути форми та інститути демократії в Україні. Слід приділити особливу увагу поняттю та загальній характеристиці виборів та референдуму як форм безпосередньої демократії.

Питання щодо правової держави слід розпочати з історії виникнення і розвитку ідеї правової держави, звернувши при цьому увагу на ідеї і положення, вироблені мислителями античності (Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель та ін.; прогресивними мислителями буржуазних революцій (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, П. Гольбах, Т. Джеферсон та ін.), їх вплив на формування державно-правових уявлень; царської Росії (Д. Писарев, А. Герцен, П. Чернишевський, А. Радищев, П. Пестель, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко а також П. Коркунов, С. Котляревський, П. Новгородцев, М. Бердяєв та ін.). Потрібно присвятити увагу визначенню правової держави, показавши плюралізм думок різних вчених з цього приводу, а після чого перейти до висвітлення специфічних ознак правової держави таких, як пов'язаність державної влади правом, побудова відносин особи і держави на основі взаємної відповідальності, поділ державної влади, наявність чітких процедур прийняття законів, внесення до них змін та їх скасування, висока правова культура громадян тощо.

Також необхідно розглянути поняття соціальної держави та проаналізувати її основні ознаки. В межах цього питання важливим є розгляд класифікації соціальних держав за різними критеріями (за обсягом змісту, за моделями ринкової економіки тощо).

У наступному питанні необхідно зауважити, що принципи державного ладу – неодноманітне явище, до його дослідження можна і необхідно підходити з різних сторін. Принцип демократизму держави відповідає традиціям українського державотворення і знаходить своє виявлення в сучасних прин-

ципах формування органів державної влади, в їх системі, структурі, складі та основних засадах функціонування. Уніфікованої, єдиної, ідеальної демократії не існує, вона не є набором універсальних правил. Україна, керуючись загальноновизнаними прийомами демократії, базуючись на власному історичному досвіді, здійснює новелізацію державного ладу, перехід до демократичної його форми. Принцип соціальної держави як конституційний принцип державного ладу має лише відносну самостійність, його зміст не може бути усвідомленим поза системою інших конституційних засад. Тому сучасна теорія і практика конституціоналізму вимагають аргументованого узагальнення та аналізу принципу соціальної держави як елементу єдиної концепції демократичної, соціальної правової держави. Зміст принципу правової держави як принципу державного ладу України складають такі положення: 1) принцип правової держави є поняттям програмним, яке втілюється в понятійних конструкціях з історично мінливим змістом; 2) становлення України як правової держави пов'язане з функціонуванням демократичного та дієздатного громадянського суспільства і посиленням його контролю та впливу на державні інституції; 3) принцип правової держави як принцип державного ладу виявляється в поєднанні формального і матеріального аспектів його розуміння. Переміщення центру ваги з формально-юридичних моментів на змістовно-соціальні – головна тенденція розвитку правової держави; 4) вирішальним моментом у формуванні правової держави є переосмислення специфіки взаємозв'язку між державою та особою.

Останнє питання передбачає висвітлення шляхів формування соціальної, правової держави в Україні. Слід проаналізувати конкретні шляхи для становлення України як дійсно соціальної, правової держави.

Надайте визначення таких понять:

демократія, соціальна держава, правова держава, конституційна юрисдикція, верховенство права, законність, принцип пріоритету права, принцип правової захищеності людини і громадянина, принцип єдності права і закону, демократія, демократична держава, вибори, референдум, правова політика держави, форма демократії, безпосередня демократія, представницька демократія, загальнодержавний референдум, місцевий референдум, імперативний референдум, консультативний референдум, обов'язковий референдум, факультативний референдум, конституційний референдум, законодавчий референдум, ратифікаційний референдум, дозаконодавчий референдум, післязаконодавчий референдум, інститути демократії, структурні інститути демократії, структурно-функціональні (змішані) інститути демократії, процедурно-регламентаційні інститути демократії, консультативні інститути демократії, принципи демократії, політична свобода, рівноправність громадян, принцип виборності органів державної влади, принцип поділу влади, принцип прийняття рішень в інтересах більшості з урахуванням інтересів меншості, політичний плюралізм, ідеологічний плюралізм, функції де-

мократії, організаційно-політична функція демократії, регулятивно-компромісна функція демократії, суспільно-стимулююча функція демократії, установча функція демократії, контрольна функція демократії, охоронна функція демократії, держава добробуту, «позитивна держава соціального захисту» (англо-американська й англо-саксонська моделі), «держава соціальної безпеки» («держава соціальної захищеності», «держава соціального захисту»), роулсіанський тип соціальної держави, мегалітарний тип соціальної держави, утилітарний тип соціальної держави, виборча система, мажоритарна виборча система абсолютної більшості, мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості, мажоритарна виборча система відносної більшості, змішана виборча система, пропорційна виборча система, пропорційна виборча система із жорсткими списками, пропорційна виборча система з преференціями, пропорційна виборча система з напівжорсткими списками.

Скласти схеми:

- ✓ *Ознаки правової держави та їх загальна характеристика.*
- ✓ *Риси соціальної держави та їх характеристика.*
- ✓ *Критерії класифікації та види соціальних держав.*
- ✓ *Обов'язки соціальної держави за Конституцією та чинним законодавством України.*
- ✓ *Функції, принципи, форми та інститути демократії.*
- ✓ *Етапи формування соціальної, правової держави в Україні.*

Теми рефератів:

- *«Верховенство права і правова держава: співвідношення та взаємодія».*
- *«Особливості сучасної демократії та її основні цінності».*
- *«Безпосередня демократія і представницька демократія: теоретико-методологічні аспекти».*
- *«Соціальна та правова держава: питання співвідношення».*
- *«Місце правової держави у соціологічній концепції Б. Кістяківського».*
- *«Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави : європейський досвід».*
- *«Інститути демократії в умовах розвитку громадянського суспільства: загальна характеристика».*
- *«Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції».*
- *«Громадянське суспільство і соціальна, правова держава: ідейні витоки, поняття, проблеми формування в Україні».*
- *«Соціальна держава та її значення в розбудові правового, соціального суспільства».*

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

Спеціалізована література:

1. Nalyvayko L. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51-62.
2. Абрамов П. В. Правовые режимы социального государства в зарубежных странах. *Закон и право*. 2013. № 3. С. 37-39.
3. Альбов А. П. Основания развития гражданского общества и правового государства. *Публичное и частное право*. 2012. № 3. С. 21-29.
4. Багіров Ш. Элита и демократия в современном обществе. *Гілея*. 2014. Вип. 91. С. 341-343.
5. Багрій О. Доктрина верховенства Конституції України у конституційному правосудді. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 117-125.
6. Бакумов О. С. Проблемы злоупотребления правами граждан у процесі реалізації форм безпосередньо демократії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 125-132.
7. Барабаш Ю. Окремі питання модернізації конституційних засад виборчого права України. *Право України*. 2013. № 5. С. 46-53.
8. Баренбойм П. Д. Соотношение доктрин верховенства права и правового государства как главный вопрос философии права и конституционализма: моногр. Москва: ЛУМ, 2013. 125 с.
9. Беляева Ю. Н. Социальное государство: теоретические модели и практика реализации: моногр. Москва: МАКС Пресс, 2013. 122 с.
10. Беляева М. Політична суб'єктність держави у сфері народовладдя: конституційно-правові засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 16-19.
11. Білоконь М. В. Суспільство та держава в контексті інтеграції соціально-політичних систем. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 2. С. 182-189.
12. Власенко С. Г. Демократія як умова розвитку національних систем державного управління: аналіз сучасних дослідницьких підходів. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 272-280.

13. Волощук О. Т. Проблеми тлумачення теорії розподілу влад у світовій правовій доктрині. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 65-71.
14. Глущенко С. Єдність судової юрисдикції: продовження дискусії у доктринальній площині. *Право України*. 2015. № 3. С. 78-86.
15. Головатий С. Верховенство права: моногр. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
16. Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 304 с.
17. Головка І. В. Ліберальна демократія: умови формування та специфіка становлення: дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2010. 248 с.
18. Гонюкова Л. Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави: європейський досвід. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2009. Вип. 3. С. 195-201.
19. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: моногр. Київ: Ін Юре, 2004. 386 с.
20. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
21. Гультай М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 59-77.
22. Дашковська О. Ідея взаємодії відповідальності держави й особи в європейській політико-правовій думці. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 105-113.
23. Дерев'янка С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні: моногр. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. 847 с.
24. Долженков О. О. Сучасна демократія: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 221-229.
25. Жовтобрюх М. Делегітимація соціальної держави в неолібералізмі М. Ноціка. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 18-21.
26. Кельзен, Ганс. Про сутність і цінність демократії: моногр. Львів: ВНТЛ-Класика, 2013. 139 с.
27. Кісс С. В. Сутність поняття та основні ознаки соціальної держави. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 22-27.
28. Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішньодержавної демократії. *Право України*. 2015. № 5. С. 139-148.
29. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. *Право України*. 2013. № 10. С. 178-184.
30. Кравченко С. С. Правова держава та правовий прагматизм: проблемні питання. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2011. № 2. С. 27-31.
31. Крупнова Л. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип правової держави. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 8-14.

32. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: моногр. Ужгород: Мистецька Лінія, 2011. 687 с.
33. Лобнер Н. Религія и демократія. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 50-54.
34. Любченко П. Місцеве самоврядування як фактор забезпечення стабільності конституційного ладу і форма реалізації народовладдя в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 58-66.
35. Макарова З. С. Проблеми класифікації (типологізації) форми державного правління. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. С. 67-72.
36. Матвійчук В. К. Сучасні концепції правової держави. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 7-11.
37. Медведчук В. Демократія і суспільство: цінності, принципи, державно-правові механізми. *Право України*. 2013. № 8. С. 53-62.
38. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: моногр. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 399 с.
39. Михеева Н. О принципе верховенства права на современном этапе развития правового государства. *Закон и право*. 2013. № 9. С. 29-31.
40. Мірошніченко Ю. Теоретичні засади та проблеми конституційно-правового регулювання форм народовладдя в Україні. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 329-335.
41. Мотрен С. М. Демократія: досвід і погляд в майбутнє. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 7-11.
42. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 598 с.
43. Неліна Н. Вибори як форма волевиявлення українського народу. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 15-18.
44. Німченко В. Референдум як форма народовладдя потребує конституційного врегулювання. *Право України*. 2013. № 6. С. 235-241.
45. Новосколькова Л. О. Демократія в громадянському суспільстві: аналіз моделі інститутів держави. *Політологічні записки*. 2013. № 7. С. 7-11.
46. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (14). С. 34-46.
47. Ольховський Б. Конституційні засади судової влади в умовах формування правової держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 45-51.
48. Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики: моногр. Київ: Європейський університет, 2009. 447 с.
49. Павликов С. Г. Власть в правовом государстве: моногр. Москва: Альфа-М, 2014. 190 с.

50. Палас Н. Демократія як політична цінність та становлення її в українському суспільстві. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 91-95.
51. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 182 с.
52. Пасько Я. І. Соціальна держава: теоретичні імплікації та історичні версії: дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 2008. 406 с.
53. Петришин О. Демократичні засади правової соціальної держави. *Право України*. 2013. № 8. С. 63-71.
54. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 32-41.
55. Петришин О. Демократія як основа правової, соціальної держави. *Право України*. 2014. № 5. С. 73-82.
56. Петришин О. Народовладдя – основа демократичної, правової, соціальної держави. *Право України*. 2009. № 6. С. 4-11.
57. Пижик І. М. Політико-правові проблеми формування соціальної держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 194 с.
58. Плахотнік О. В. Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 223 с.
59. Плотников А. А. Гражданское общество и правовое государство: к истории формирования концепции (анализ политико-философской мысли Джона Локка): дис. ... канд. филос. наук. Москва, 1993. 163 с.
60. Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 15-25.
61. Помазанский А. Е. Роль институтов прямой демократии в обеспечении контроля населения за деятельностью органов местного самоуправления. *Журнал российского права*. 2013. № 8. С. 13-24.
62. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
63. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
64. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 3-16.
65. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 296-309.
66. Рабінович П. Основоположні верховенства права людини: соціально-антропна сутність, змістова кваліфікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 10-16.

67. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: моногр. Харків. Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.
68. Речицький В. Громадянські права як юридичний засіб протидії державній владі. *Українське право*. 1995. № 1 (2). С.78-83.
69. Родионова О. В. Социальное государство: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 188 с.
70. Рубан Ю. Демократія як чинник політичної єдності. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2011. Вип. 1. С. 183-190.
71. Рудакевич О. М. Демократія як чинник формування націй і національних держав. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 6. С. 91-100.
72. Сабирова Н. С. Гражданское общество и правовое государство. *Власть*. 2012. № 5. С. 91-93.
73. Самойлов О. О. Пряма демократія на місцевому рівні як механізм політичного націотворення в сучасній Україні. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 153-159.
74. Сворац С. Д. Народовладдя у контексті державної регіональної політики України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 62-68.
75. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 116-119.
76. Сенюта І. Проблеми становлення двопалатного парламенту в Україні. *Право України*. 2002. № 10. С. 118-122.
77. Скиданов К. Значення волевиявлення для дійсності правочину. *Юридична Україна*. 2015. № 2. С. 33-38.
78. Сковронський Д. М. Соціальна держава в умовах політичних та економічних трансформацій: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 19 с.
79. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
80. Скрипнюк А. Право и демократия в условиях формирования и развития национальной правовой системы. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 52-67.
81. Скрипнюк В. Демократія і проблеми конституційного забезпечення розвитку державної влади. *Право України*. 2013. № 8. С. 90-99.
82. Скрипнюк В. Забезпечення ефективності функціонування системи демократичної влади: Україна і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 5. С. 72-80.

83. Скрипнюк В. Система організації державних органів у контексті забезпечення принципу поділу влади (органи прокуратури). *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 9-14.
84. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика): моногр. Київ: Логос, 2006. 368 с.
85. Словська І. Є. Сучасні моделі конституціоналізму. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 16-21.
86. Смокович М. Правовий статус виборця в Україні: окремі аспекти. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 28-39.
87. Співак В. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 442-449.
88. Ставнійчук М. Вибори як ключовий інститут демократичного конституційного ладу сучасної України. *Право України*. 2013. № 5. С. 18-29.
89. Ставнійчук М. Проблеми забезпечення демократизму конституційного ладу сучасної України. *Право України*. 2013. № 8. С. 82-89.
90. Стеценко С. Соціальна держава: теоретико-методологічні основи дослідження. *Право України*. 2014. № 2. С. 252-261.
91. Сурмін Ю. Термінологічна система державного управління: сутність і перспективи становлення. *Вісник НАДУ*. 2008. № 4. С. 5 -14.
92. Сухонос В. Статус глави держави в умовах демократичного режиму. *Право України*. 2013. № 8. С. 106-113.
93. Темченко В. И. Концепция верховенства права в практике Европейского суда по правам человека. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 2. С. 54-56.
94. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 3. С. 23-29.
95. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 5. С. 203-212.
96. Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 15-21.
97. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: моногр. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.
98. Яковлев А. Конституційний процес як засіб демократизації сучасної України. *Право України*. 2013. № 8. С. 114-122.
99. Ярошенко О. Утвердження засад соціальної держави як напрям конституціоналізації трудового законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 113-122.

ТЕМА 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття права та його ознаки.
2. Сутність та соціальне призначення права.
3. Функції права: поняття та загальна характеристика.
4. Принципи права: поняття, види.
5. Закон, економіка, політика та право: питання співвідношення та взаємодії.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розкриваючи сутність поняття права, необхідно, насамперед проаналізувати основні сучасні концепції праворозуміння та виявити притаманні їм відмінні та спільні риси. Слід висвітлити призначення положення про право як регулятора суспільних відносин, що міститься у всіх сучасних концепціях праворозуміння. Необхідно ознайомитися з поглядами на право з позицій нормативного, соціологічного та ціннісного підходів. Розглянувши кожен з цих підходів, доцільно перейти до визначення права як такого. При цьому треба звернути увагу на об'єктивний та суб'єктивний зміст права, розкривши кожен з цих категорій, з урахуванням того, що суб'єктивне право являє собою міру можливої поведінки особи, а об'єктивне – сукупність загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки, що встановлюються або санкціонуються державою з метою регулювання суспільних відносин. Після цього слід проаналізувати ознаки права (загальна обов'язковість, системність, формальна визначеність, вольовий характер тощо).

При розкритті сутності права необхідно, насамперед, розглянути основні принципи права, детально розкриваючи кожен з них. Необхідно також навести класифікацію принципів права. Через призму розгляду принципів необхідно перейти до аналізу сутності права.

Важливим також є розгляд функцій права, як основних напрямків впливу права на суспільні відносини, які виражають його сутність та соціальне призначення. Відповідаючи на це питання потрібно виділити загальносоціальні (гуманістичну, оціночно-орієнтаційну, інформаційну тощо) та спеціальносоціальні функції права (регулятивну та охоронну). Необхідно на прикладах продемонструвати яким чином кожна з функцій розкриває соціальне призначення права.

В межах останнього питання слід розглянути характер співвідношення правової, економічної та політичної підсистем суспільства, показати як вони взаємодіють між собою та впливають одна на одну. Потрібно підкреслити, що юристів право цікавить насамперед як соціальний інститут, призначений для впорядкування суспільних відносин, забезпечення гідної та безпечної життєдіяльності людини в суспільстві.

Надайте визначення таких понять:

право, праворозуміння, суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння, зміст праворозуміння, загальносоціальне право, юридичне право, об'єктивне юридичне право, суб'єктивне юридичне право, нормативність, формальна визначеність права, системність права, загальнообов'язковість права, функції права, гуманістична функція права, ідеологічна функція права, організаторсько-управлінська функція права, виховна функція права, інформаційна функція права, оціночна функція права, гносеологічна функція права, економічна функція права, культурна функція права, комунікативна функція права, регулятивна функція права, регулятивно-статична функція права, регулятивно-динамічна функція права, охоронна функція права, компенсаційна функція права, поновлююча функція права, обмежувальна функція права, загальносоціальна функція права, спеціально-соціальна функція права, орієнтаційна функція права, принципи права, загальносоціальний принцип права, спеціально-соціальний принцип права, загальний принцип права, галузевий принцип права, міжгалузевий принцип права, принцип свободи, принцип справедливості, принцип рівності, принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип законності, сутність права, економіка, політика, зміст права, правова інформація, правова поведінка, норма права, специфічні ознаки права, звичаєве право, звичай, судовий прецедент, прецедентне право, норми релігії, традиція, норма-звичай.

Скласти схеми:

- ✓ Функції права та їх загальна характеристика.
- ✓ Ознаки права та їх характеристика.
- ✓ Поняття права: різноманіття визначень та єдність поняття.
- ✓ Принципи права: поняття, види.
- ✓ Основні аспекти цінності права.

Теми рефератів:

- «Розуміння права у світовій і вітчизняній юриспруденції».
- «Співвідношення права й закону».
- «Співвідношення правової, економічної та політичної підсистем суспільства».
- «Сутність і зміст права. Роль права у реалізації загальносуспільних інтересів».
- «Поняття ідеологічної функції права і специфіка її реалізації у демократичній державі».
- «Природне право: діалектика приватного і публічного».
- «Функції права: ціннісний та сутнісний виміри».
- «Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин».
- «Право як інструмент: особливості праворозуміння у суспільствах з політичною системою».
- «Функція права в системі державного управління».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 46. Ст. 617.

Спеціалізована література:

1. Андреев Д. Природне право у працях Лейбніца. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 12-15.
2. Андрушакевич Ю. Сутність конкретизації сучасного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 269-276.
3. Багрій О. Сутність принципу верховенства Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 83-87.
4. Байльдинов Е. Проблема понимания права с позиций обеспечения устойчивости глобального развития. Моральная теория права. *Современное право*. 2012. № 5. С. 7-14.
5. Балаклицький І. І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. С. 71-77.
6. Беззубов Д. О. Поняття безпеки держави як особливого суб'єкта права (юридичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 139-146.
7. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України*. 2010. № 4. С. 143-147.
8. Бобровник С. В. Позитивистский и естественно-правовой аспекты исследования компромисса и конфликта в праве. *Современное право*. 2013. № 3. С. 3-7.
9. Бойкова М. А. Діалектична методологія ефективного державотворення і прогнозування розвитку країни: моногр. Київ: К.І.С. 2011. 128 с.
10. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних державах. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 11-17.
11. Васецький В. Ю. Історичні передумови виникнення правової ідеології в Стародавньому світі та в період Середньовіччя. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 55-61.
12. Ващук Ю. О. Об'єкт відомчої правотворчої правової політики. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 1. С. 11-14.
13. Гаврилук І. А. Злочин в некласичному праворозумінні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.
14. Головач А. Й. Сутність та особливості джерел права Європейського союзу. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 12-16.

15. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22-30.
16. Городовенко В. Деякі питання нормативного закріплення принципів права. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 11-18.
17. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: моногр. Київ: Ін Юре, 2004. 386 с.
18. Гудима Д. Принцип екстериторіальності у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2015. № 2. С. 113-127.
19. Гультай М. Конституційна скарга як прояв дії верховенства права. *Право України*. 2012. № 9. С. 316-324.
20. Гураленко Н. Деякі аспекти проблематики антиномій права. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 9-14.
21. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 34-41.
22. Дзевелюк А. В. Праворозуміння. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 47. С. 77-81.
23. Дроботов С. А. Функції права у розвиткові демократичної і правової держави: моногр. Київ: Логос, 2012. 334 с.
24. Дудаш Т. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у світлі праворозуміння Страсбурзького Суду. *Право України*. 2010. № 10. С. 158-165.
25. Завальна Ж. В. Щодо питання договірною регулювання відносин державного управління. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 100-105.
26. Задорожній О. В. Нормативний зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 13-21.
27. Зайчук О. В., Бобровник С. В. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. Київ: ЮСТІНІАН. 2004. 211 с.
28. Заморська Л. Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний зміст. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5 (197). С. 128-131.
29. Калетник О. До питання про вплив права на мораль (теоретико-правовий аспект). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 58-63.
30. Капінус Л. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 1. С. 53-57.
31. Ковінько Д. В. Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2. С. 109-115.
32. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10-21.

33. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
34. Костенко А. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 126-135.
35. Костицький В. Право як цілісність. *Право України*. 2002. № 2. С. 8-10.
36. Косых А. А. Убеждение в праве: практика, техника: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 176 с.
37. Криштанович М. Ф. Трансформація державного управління органами внутрішніх справ України в контексті національної безпеки: моногр. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 404 с.
38. Левицкая О. Неоспоримость априористской теории истины в праве. *Legea si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 53-56.
39. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27-35.
40. Лук'янов Д. Правові системи світу: історія і сучасність правосімейного підходу до їх типологізації. *Право України*. 2015. № 9. С. 81-89.
41. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: моногр. Львів: Т. Б. Сорока, 2014. 212 с.
42. Луцький Р. П. Соціально-економічне середовище як визначальний фактор формування та розвитку позитивного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 39-44.
43. Максимов С. Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 61-68.
44. Малишев Б. В. Сутність права як телеологічна категорія. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 16-21.
45. Малишев Б. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14-20.
46. Малишев Б. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 23-29.
47. Мельничук О. Право на освіту в контексті теорій праворозуміння. *Право України*. 2011. № 2. С. 180-185.
48. Михальов В. О. Класифікація і нормативне закріплення біологічних прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 243-244
49. Мишеглина В. Роль юридических символов в контексте психологической школы права. *Legea si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 101-104.
50. Москалюк О. Особливості застосування принципів права при подоланні змістовних колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
51. Оніщенко Н. М. Гласність в праві: деякі аспекти вивчення та розгляду. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 25-30.

52. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 91-97.
53. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
54. Павлишин О. Права людини та методологія їх дослідження крізь призму семіотико-правового підходу. *Право України*. 2015. № 2. С. 46-51.
55. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. *Право України*. 2014. № 1. С. 166-181.
56. Панченко В. Ю. Правопонимание и правовая политика в сфере юридической помощи. *Право и государство: теория и практика*. 2013. № 1. С. 13-18.
57. Пермяков Ю. Е. Позитивистское и метафизическое начало в философском познании права. *Право и политика*. 2008. № 1 (37). С. 5-9.
58. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 15-29.
59. Петрова Л. В. Логос права. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 4. С. 11-16.
60. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.
61. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного право розуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 164-169.
62. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217-228.
63. Рабінович А. Господарське право в системі права України: можливості дослідження засобами компаративістики. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 24-28.
64. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
65. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 297-309.
66. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240-244.
67. Рабінович П. Сутність право розуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3-7.
68. Рабінович П. Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3. С. 11-22.
69. Рабінович С. З історії античного праворозуміння: вчення ранніх стоїків та епікуренців про природну справедливість. *Юридична Україна*. 2006. № 10 (46). С. 4-9.

70. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
71. Раданович Н. Можливості загальнодозвільного типу правового регулювання у забезпеченні реалізації прав людини (теоретичний аналіз юридичних інструментів). *Право України*. 2015. № 2. С. 52-63.
72. Резнік Г. Право дітей з обмеженими можливостями здоров'я на освіту. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 75-81.
73. Романюк Є. О. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
74. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 15-19.
75. Сатохіна Н. Герменевтичні смисли правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 136-147.
76. Сирих В. Методологія інтегративного право розуміння. *Право України*. 2014. № 1. С. 113-119.
77. Ситар І. М. Онтологічні функції права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 208 с.
78. Сливка С. Каноническо-правовые истины в теории догматического развития. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 159-164.
79. Сліпченко С. О. Огляд теоретичних підходів до розуміння абсолютного права. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 2. С. 67-76
80. Смілик А. С. Діалектика співвідношення понять «свобода» та «право». *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, Ч. 2. С. 3-8.
81. Смокович М. Право на свободу мирних зібрань: реалії та перспективи в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 22-30.
82. Соловйов В. М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління в Україні. *Університетські наукові записки*. 2007. № 3 (23). С. 27-33.
83. Соловйов О. Застосування практики Страсбурзького Суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти. *Право України*. 2010. № 10. С. 207-214.
84. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного право розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11 (167). С. 7-9.
85. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): моногр. Київ: КНТ, 2007. 626 с.
86. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 176-181.
87. Стовба О. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія. *Право України*. 2014. № 1. С. 120-125.

88. Стовба О. Праворозуміння VS. правосвідомість: проблеми і перспективи. *Право України*. 2010. № 4. С. 64-69.
89. Стремоухов А. В. Основания классификации прав и свобод человека. *Ленинградский юридический журнал*. 2012. № 1. С. 7-17.
90. Сурмін Ю. Термінологічна система державного управління: сутність і перспективи становлення. *Вісник НАДУ*. 2008. № 4. С. 5-14.
91. Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа). *Правоведение*. 2001. № 1. С. 31-50.
92. Тесленко М. Право як інструмент соціальної справедливості. *Право України*. 2004. № 7. С. 40-43.
93. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький vs. Є. Ерліх. *Право України*. 2014. № 1. С. 195-202.
94. Тимошина О. Стилі філософсько-правового мислення і типи право розуміння. *Право України*. 2011. № 8. С. 52-60.
95. Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до право розуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 110-105.
96. Фалькина Т. Ю. Толкование права: моногр. Екатеринбург: УрЮИ МВД России, 2015. 78 с.
97. Федорова А. Захист соціальних прав у рамках Європейської конвенції з прав людини. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 241-251.
98. Филимонов В. Д. Гуманизм как принцип права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 102-108.
99. Фомін А. Альберт Дайсі про панування закону як верховенство права у вузькому сенсі. *Право України*. 2013. № 10. С. 170-177.
100. Хавронюк А. Загальні принципи права (досвід Європейського Союзу). *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 106-110.
101. Шаповал В. Політико-правова категорія народного представництва: питання теорії. *Право України*. 2013. № 5. С. 12-17.
102. Шаповал В. Феномен прав і свобод людини та громадянина (теоретико-правовий і конституційний аспекти). *Право України*. 2015. № 2. С. 24-45.
103. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 3. С. 43-48.
104. Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478 с.
105. Шилінгов В. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 48-51.
106. Штурмак Н. Еволюція (генеза) релігійного право розуміння. *Право України*. 2009. № 11. С. 185-189.
107. Ющик О. Право: у пошуках дефініції. *Право України*. 2003. № 6. С. 105-109.
108. Ющик О. Про класифікації та види права. *Право України*. 2014. № 5. С. 41-51.

ТЕМА 9. НОРМА ПРАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та ознаки норм права.
2. Співвідношення норми права з нормами моралі, корпоративними, релігійними, політичними нормами.
3. Критерії класифікації та види норм права.
4. Структура норми права: гіпотеза, диспозиція, санкція. Класифікація гіпотез, диспозицій, санкцій: критерії та види.
5. Спеціалізовані норми права: природа та особливості.
6. Способи (прийоми) викладення елементів норм права в приписах статей нормативно-правових актів. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає розгляд змісту норми права як загальнообов'язкового формально визначеного правила поведінки, що встановлюється чи санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин. Після цього слід перейти до аналізу конкретних ознак норми права, пояснюючи кожен з них на конкретних прикладах. В рамках відповіді на це питання необхідно також визначити чим обумовлена провідна роль норми права в механізмі соціального регулювання. Характеристика системності, загальної обов'язковості, формальної визначеності, забезпеченості владою держави, нормативності та інших ознак досягається поясненням їх внутрішньої суті з відповідними прикладами та порівняннями.

Предметом наступного питання є структура норми права. Необхідно, перш за все, висвітлити так звану «класичну структуру норми права», що складається з гіпотези, диспозиції та санкції, дати визначення кожного з цих елементів та їх класифікацію. Після цього бажано розглянути приклади різноманітних норм права, що містять лише два, а подекуди і один елемент з трьох. Бажано визначити взаємозв'язок між структурою норми права та галузю права, до якої вона відноситься.

В межах цього семінарського заняття необхідно надати детальну класифікацію норм права за різними критеріями (галузю права, суб'єктом встановлення, терміном дії тощо). Кожен з різновидів має підкріплюватися конкретними прикладами. Відповідь на це питання має сприяти усвідомленню усього різноманіття норм права та їх ролі в механізмі правового регулювання. Також необхідно розглянути нетипові нормативно-правові приписи. Необхідно роз'яснити і саму нетиповість та спеціалізованість даних норм і, водночас, розкрити на прикладах окремі види: загальнозакріплюючі, дефінітивні, декларативні, оперативні, колізійні.

Останнє питання передбачає розгляд способів викладу елементів норм права у статтях нормативно-правових актів, які можна класифікувати залежно від повноти викладу (ступеня визначеності) та рівня узагальнення. Потрібно проаналізувати співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.

Надайте визначення таких понять:

норма права, державний примус, соціальні норми, технічні норми, техніко-юридичні норми, норми моралі, корпоративні норми, класичні норми, загальні норми права, спеціалізовані норми права, імперативні норми, диспозитивні норми, заохочувальні норми, рекомендаційні норми, матеріальні норми, процесуальні норми, регулятивні норми, охоронні норми, дозвільні норми, заборонні норми, норма-розпорядження, уповноважувальні норми права, абсолютно визначені і відносно визначені норми права, норми приватного та публічного права, постійні норми права, тимчасові норми права, структура норми права, гіпотеза, позитивна гіпотеза, негативна гіпотеза, змішана гіпотеза, абсолютно-визначена гіпотеза, відносно-визначена гіпотеза, проста гіпотеза, складна гіпотеза, альтернативна гіпотеза, диспозиція, абсолютно-визначена диспозиція, відносно-визначена диспозиція, безальтернативна диспозиція, проста, описова, відсильна, банкетна, змішана диспозиція, альтернативна диспозиція, абстрактна, конкретна диспозиція, санкція, абсолютно-визначена санкція, відносно-визначена санкція, альтернативна санкція, складна санкція, проста санкція, норми-засади, норми-завдання, норми-принципи, колізійні норми, оперативні норми, норми-дефініції, норми-строки, норми-презумпції, норми-преюдиції, норми-фікції, нормативний припис, способи (прийоми) викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, прямий спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, відсильний спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, бланкетний спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових актів.

Скласти схеми:

- ✓ *Види правових норм.*
- ✓ *Структура норми права.*
- ✓ *Класифікація гіпотез, диспозицій, санкцій: критерії та види.*
- ✓ *Особливості застосування спеціалізованих норм права.*
- ✓ *Генезис норм права в романо-германській правовій сім'ї.*

Теми рефератів:

- *«Норма права як основна ланка реалізації права».*
- *«Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин».*
- *«Норма права як основна ланка реалізації права: концептуальні засади».*

- «Об'єктивність права: гіпотеза та сприйняття».
- «Чинність і дія норм права в теорії «чистого правознавства» Г. Кельзена».
- «Категорія "структура норми права" як основа його нормативності».
- «Норми права і правозупиняючі юридичні факти в механізмі правового регулювання».
- «Вітчизняні погляди на структуру норми права».
- «Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).

Спеціалізована література:

1. Drozd O. The rule of law as a principle of state service in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 1. С. 60-65.
2. Dziatkivskyi V. Normative issues of moral and political responsibility in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 57-65.
3. Țurcan O. Deontologia funcționarului public: de la norme morale spre conduită profesională. *Legea si Viata*. 2016. № 2. ч. 1, С. 13-18.
4. Абу-Хеджлех М. Особенности применения норм международного права во внутреннем праве Иордании и Израиля (сравнительно-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 2003. 210 с.
5. Астанин А. В. Гипотеза как элемент правовой нормы: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004. 189 с.
6. Афанасьева Л. В. Нормы права и их действие (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 177 с.
7. Бабін Б. В. Програмні міжнародні правові норми у контексті проблеми програмних форм міжнародного права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 3. С. 111-117.
8. Байбурина Р. Р. Бланкетный способ изложения диспозиции нарушения требований пожарной безопасности. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 1. С. 102-104.
9. Баранов В. М., Кузнецов А. П., Маршакова Н. Н. Классификация в российском законодательстве: (теоретико-прикладное исследование): моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 159 с.
10. Берг О. В. Некоторые вопросы теории норм права. *Государство и право*. 2003. № 4. С. 54-56.
11. Бисага Ю. М. Інститути держави і права в домюнхенській Чехословаччині: моногр. Ужгород: Закарпаття, 1997. 233 с.

12. Болокан І. В. Реалізація норм права як інтеграційна категорія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 4-8.
13. Вележев С. С. Правовая норма и юридический казус: соотношение и взаимообусловленность: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2007. 184 с.
14. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.
15. Войтенко І. С. Адміністративно-правові засади застосування адміністративно-господарських санкцій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 19 с.
16. Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151-154.
17. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 17-23.
18. Гапало С. Ю. Санкції в господарському праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 258 с.
19. Гирма Г. А. Система коллизионных норм в международном частном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 204 с.
20. Гнатюк М. Д. Норма права як основна ланка реалізації права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 23. С. 44-50.
21. Гольцова О. Нетипові соціальні регулятори як специфічні норми в системі соціального регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 46-52.
22. Гонтарь В.И. Норма права с точки зрения аналитико-доказательной деятельности юристов. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 30. С. 460-466.
23. Гончаров В. До питання про зміст юридичної норми як об'єкт її тлумачення (у світлі практики Європейського суду з прав людини) *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2010. Вип. 50. С. 3-11.
24. Городовенко В. Деякі питання нормативного закріплення принципів права. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 11-18.
25. Дашковська Т. М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 19 с.
26. Дяченко В. І. Ефективність дії норм міжнародного гуманітарного права в їх еволюційному розвитку: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 177 с.
27. Егоров А. В. Дефинитивная норма права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 21 с.
28. Задорожний Ю. А. Витоки формування норми права, як базового елемента системи права романо-германської правової сім'ї. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 4. С. 63-65.

29. Заєць А. Г. Тлумачення норм права: спеціальний вид юридичної діяльності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 28. С. 85-86.
30. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права». *Право України*. 2011. № 4. С. 159-163.
31. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 19 с.
32. Заморська Л. І. Нормативність права як засіб оптимізації правового режиму: теоретичний аналіз. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 18-21.
33. Заморська Л. І. Нормативність права як соціальна цінність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 3. С. 21-30.
34. Заморська Л. І. Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний підхід. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5. С. 128-131.
35. Заморська Л. Поняття «нормативність права»: теоретичний аспект. *Право України*. 2007. № 6. С. 26-29.
36. Зульфугарзаде Т. Э., Цирина М. А. Диспозитивные и императивные правовые нормы в правовом регулировании нанотехнологий в США *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 1. С. 68-70.
37. Илалутдинов А. И. Структура нормы права: моногр. Казань: Центр инновационных технологий, 2013. 247 с.
38. Іванський А. Й. Фінансово-правові санкції: моногр. Київ: КМУ, 2013. 485 с.
39. Іванченко О. М. Загальноновизнані принципи і норми міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 392-398.
40. Іванченко О. М. Норми національно та міжнародного права у практиці Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 198-203.
41. Калетник О. М. До питання про вплив права на мораль (теоретико-правовий аспект). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 58-64.
42. Канзафарова І. С.. Цивільно-правові норми як інструмент трансформації існуючих суспільних відносин у бажані. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 27. С. 306-310.
43. Капліна О.В. Правовий зміст принципів правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2008. Вип. 3 (27). С. 282-288.
44. Кінаш Б. С. Конституційно-правові норми: теорія та практика реалізації: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 223 с.

45. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 36 с.
46. Ковалюнас Д. А. Санкции в публичном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2000. 248 с.
47. Колошин В. Логічна структура норми права. *Право України*. 1995. № 7. С. 44-46.
48. Корнута Р. Вітчизняні погляди на структуру норми права. *Право України*. 2007. № 7. С. 19-20.
49. Коструба А. Норми права і правозупиняючі юридичні факти в механізмі правового регулювання. *Право України*. 2011. № 3. С. 202-207.
50. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 260 с.
51. Легка О. В. Застосування норм права як спосіб організації реалізації норм права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 12-15.
52. Лежнева Т. М. Санкції в трудовому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
53. Малишев Б. В. Теологічна природа структури норми права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 557-563.
54. Минченко Д. Особенности признания и исполнения решений иностранных судов в Англии согласно нормам общего права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 2. С. 102-108.
55. Міма І. В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 237 с.
56. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 14-18.
57. Мороз Е. Н. Правовая норма как ценность: дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2013. 198 с.
58. Нелін О. До питання про формально-догматичний і становий поділ норм права Київської Русі. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 4-8.
59. Орехов В. Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
60. Павлюк А. Правова, реальність як нормативно-ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 107-120.
61. Пахіль В. О. Проблема санкцій в діяльності ООН: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2000. 198 с.
62. Петренко О. А. Заборони та санкції у трудовому праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 18 с.
63. Погорілко В. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм. *Право України*. 2001. № 11. С. 19-23.

64. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217-228.
65. Полонка І. Норма права як основа його нормативності. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 128-131.
66. Попко В. В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 220 с.
67. Пугинский Б. И. О норме права. *Вестник МГУ. Серия: Право*. 1999. № 5. С. 21-25.
68. Разуваев Н. В. Норма права как явление правовой культуры: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. 207 с.
69. Catan A. Conceptul modern al relațiilor dintre personalitate și stat în contextul normelor de drept. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 1. С. 28-35.
70. Сайфуліна Ю. В. Правоутворення як форма виникнення і буття права. *Митна справа*. 2011. № 2. С. 14-18.
71. Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика: моногр. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 410 с.
72. Селіванов О. Ухвали Конституційного Суду України та їх юрисдикційне призначення. *Право України*. 2015. № 4. С. 157-163.
73. Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 1. С. 129-135.
74. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 204 с.
75. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди: моногр. Харків: Право, 2014. 190 с.
76. Сидорець Т. В. Форми реалізації норми права в контексті європейської юридичної науки. *Право України*. 2011. № 5. С. 67-71.
77. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 207 с.
78. Сінькевич О. Щодо особливостей норм конституційного права. *Право України*. 2002. № 11. С. 15-19.
79. Соболев М. В. Санкция как элемент юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 208 с.
80. Ставицька О. Норма права в системі чинників регулювання соціальних конфліктів. *Право України*. 2001. № 10. С. 13-18.
81. Стадник Р. Реализация норм права в правоотношениях органами исполнительной власти Украины как распорядителями публичной информации. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 115-119.
82. Степанкова Н. М. Норма права як першооснова права в механізмі право реалізації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 71-82.
83. Степанюк О. І. Норми конституційного права України: проблеми теорії: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 1993. 160 с.

84. Степанюк О. І. Юридичні властивості норм конституційного права України. *На шляху до правової держави*. 1992. Вип. 3. С. 17-21.
85. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства: дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2004. 19 с.
86. Теплюк М. Чинність і дія норм права в теорії «чистого правознавства» Г. Кельзена. *Юридична Україна*. 2012. № 3. С. 4-8.
87. Фарматов И. А. Специализированные и специальные нормы прав. *Государство и право*. 2003. № 6. С. 22-25.
88. Христова Г. О., Гайдамака І. О. Історія формування та особливості сучасного розуміння нормативно-правового акта. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 35. С. 43-48.
89. Целлер Е. Питання структурної незалежності та судового діалогу в системах конфліктуючих норм. *Право України*. 2016. № 2. С. 17-24.
90. Чегера А. Т. Правові норми як вища форма соціальних норм. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. № 72 (9). С. 45-48.
91. Черниченко С. В. Взаимосвязь императивных норм международного права и обязательств. *Московский журнал международного права*. 2012. № 3. С. 3-17.
92. Чистоколяний Я. В. Конституційно-правові норми в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 204 с.
93. Чистоколяний Я. В. Щодо співвідношення конституційно-правових норм та інших видів правових норм. *Держава і право. Юридичні і політологічні науки*. 2001. Вип. 21. С. 194-201.
94. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права конституційним судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 26-29.
95. Чугунов Ю. О. Норма права и правоотношение: вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук. Коломна, 2003. 187 с.
96. Шаптала Н. Контроль конституційних норм в Україні: ціннісні досягнення й шляхи вдосконалення. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 5. С. 92-99.
97. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (3). С. 43-48.
98. Шутак І. Юридична техніка конструювання норми права. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 39-44.
99. Щур Г. М. Проблеми здійснення конкретизації норм права на сучасному етапі розвитку України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 39-41.

ТЕМА 10. ФОРМИ ПРАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та види форм права. Співвідношення форми і джерела права.
2. Правовий звичай як джерело права.
3. Правовий прецедент як джерело права: поняття, ознаки.
4. Нормативно-правовий договір: поняття та ознаки.
5. Нормативно-правовий акт як джерело права.
6. Правова доктрина: поняття та особливості.
7. Релігійно-правовий текст: поняття, ознаки та особливості.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Як вже зазначалося раніше, право є формально визначеним правилом поведінки, тобто знаходить своє закріплення в рамках певних форм. В межах цього семінарського заняття необхідно надати визначення джерела (форми) права у декількох аспектах (соціальному, генетичному та юридичному). Після цього слід перейти до короткої характеристики окремих джерел права, демонструючи різницю між ними та наводячи їх конкретні приклади. Слід розкрити неоднозначність підходу до визначення в юридичній літературі поняття джерела права. Завершити відповідь слід аналізом основних джерел права в Україні.

Також слід присвятити увагу аналізу правового звичаю як акта-документа, що містить правила поведінки, які склалися внаслідок їх багаторазового повторення, назвати його ознаки, вказати на те, що він виступає історично першим джерелом права і посідає провідну роль у період становлення державності. Необхідно проаналізувати відмінності у процесі закріплення правового звичаю та нормативно-правового акта.

В рамках розгляду семінарського заняття необхідно надати визначення та проаналізувати ознаки правового прецеденту як одного з найпоширеніших у світі джерел права, назвати його структуру та види. Потрібно показати сутнісні відмінності між правовим прецедентом та нормативно-правовим актом, навести декілька країн, у яких правовий прецедент займає домінуюче положення у системі джерел права.

Предметом наступного питання є нормативно-правовий акт як джерело права. Потрібно визначити поняття нормативно-правового акта як первинного та, з огляду на його юридичну форму і зміст, найбільш досконалого джерела права. Охарактеризувати його основні риси, розкрити систему нормативно-правових актів.

Важливим при розгляді теми є питання щодо сутності правової доктрини, яка традиційно належить до вторинних джерел романо-германського та англосаксонського права. Треба відзначити, що правова доктрина як джерело

права – це визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, які використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм. Необхідно звернути увагу, що вперше професійна думка видатних юристів була використана як джерело права у Давньому Римі. Також необхідно відзначити вплив правової доктрини на законотворчість та на правозастосування. Обґрунтувати її особливе значення, яке вона зберігає у країнах релігійно-традиційної сім'ї правових систем.

Останнє питання семінарського заняття присвячене релігійно-правовому тексту. Це джерело права притаманне для релігійно-общинної правової системи або для релігійних систем права, найбільш поширеним видом яких є система ісламського права. Слід розкрити поняття релігійно-правового тексту, його ознаки та особливості.

Надайте визначення таких понять:

джерело права, форма права, джерело права в матеріальному аспекті, джерело права в інституційному аспекті, джерело права в юридичному аспекті, джерело права ідеологічному аспекті, зміст джерела права, внутрішня і зовнішня форма права, загальносоціальні джерела права, юридичні джерела права, нормативно-правовий акт, ознаки нормативно-правового акту, правовий прецедент, ознаки правового прецеденту, звичай, правовий звичай, ознаки правового звичаю, нормативно-правовий договір, ознаки нормативно-правового договору, міжнародно-правові акти, закони, підзаконні акти, конституційні закони, звичайні закони, інтерпретаційні акти, ординарні закони, індивідуальні акти, закони прийняті в результаті референдуму, закони прийняті вищим законодавчим органом держави, виключні закони, загальні закони, органічні закони, постанова, указ, розпорядження, наказ, розпорядження, рішення, положення, інструкція, правила, порядок, перелік, законодавчий акт, пряма дія нормативно-правових актів, зворотна дія нормативно-правових актів, переживаюча дія нормативно-правових актів, загальні принципи права, правова доктрина, релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма).

Скласти схеми:

- ✓ *Різновиди форм (джерел права) та їх загальна характеристика.*
- ✓ *Правова доктрина: поняття та особливості.*
- ✓ *Особливості принципів загального права.*
- ✓ *Особливості правового прецеденту як форми права.*
- ✓ *Релігійно-правовий текст: поняття, ознаки та особливості.*
- ✓ *Класифікація нормативно-правових договорів.*

Теми рефератів:

- «Джерела права: теоретико-методологічні засади».
- «Правовий прецедент в системі джерел права: теоретико-правовий аспект».
- «Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики».
- «Місце правової доктрини в сучасній системі джерел (форм) права України».
- «Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан та перспективи».
- «Проблеми введення судового прецеденту у правову систему України».
- «Правова доктрина: філософсько-правовий підхід».
- «Особливості механізму взаємодії джерел міжнародного та національного права».
- «Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України».
- «Кодифікаційні акти в правовій системі України: поняття, ознаки, властивості».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

Спеціалізована література:

1. Андріанов К. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2002. № 3. С. 27-31.
2. Бариська Я. О., Попович Т. П. Джерела права у зарубіжній правовій доктрині. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 15-17.
3. Бедрій Р. Б. Конституційно-правове регулювання муніципальної нормотворчості в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 4. С. 91-99.
4. Берназюк І. М. До питання класифікації стратегічних актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 27-31.
5. Берназюк Я. О. Поняття та ознаки стадій нормотворчого процесу підготовки проектів актів Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 32-37.
6. Білоус О. Ю. Конвенції міжнародної організації праці як джерела трудового права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.

7. Бірюкова А. Співвідношення звичаю та закону: історичний аналіз. *Право України*. 2008. № 3. С. 41-43.
8. Бовсуновська І. Г. Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 55-60.
9. Богатова О. В. Нормативний правовий акт как источник права: теоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 185 с.
10. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
11. Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 115-121.
12. Борденюк В. Теоретичні аспекти співвідношення правових актів державного управління та актів органів місцевого самоврядування. *Право України*. 2004. № 11. С. 16-21.
13. Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 3-6.
14. Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: моногр. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
15. Волощук О. Т. Конституційний суд України на шляху до доктрини реального права (проблеми та перспективи). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 52-59.
16. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовим актами. *Форум права*. 2013. № 3. С. 106-113.
17. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 42-50.
18. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції. *Право України*. 2004. № 3. С. 14-18.
19. Головач А. Й. Сутність та особливості джерел права Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 2. С. 12-16.
20. Горда Ю. Отдельные примеры толкования категории публичного порядка в судебной практике США. *Leges si Viata*. 2018. № 4, ч. 2. С. 26-30.
21. Гримич М. К. Судові акти як джерело адміністративного процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
22. Гримич М. К. Щодо системи джерел адміністративного процесуального права України. *Форум права*. 2016. № 5. С. 30-34.
23. Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення: моногр. Чернівці: Рута, 2012. 256 с.
24. Джуринський, О. В. Джерела господарського права України: моногр. Київ: Ліра-К, 2016. 198 с.

25. Ігонін В. К. Джерела митного права України: моногр. Одеса: Астропринт, 2014. 171 с.
26. Ільков В. В. Властивості джерел права в адміністративному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 182-184
27. Ільков В. В. Джерела права в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2017. 36 с.
28. Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2017. № 1. С. 60-63.
29. Капінус Р. Ю. Акти глав держав як джерела адміністративного права: моногр. Київ: Юридична думка, 2016. 179 с.
30. Кармазіна К. Ю. Механізм взаємодії джерел континентального та загального права: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 204 с.
31. Коломоєць Т. О. Кодекс як джерело адміністративного права України: історія, сучасність та перспективи: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 175 с.
32. Константи́й О. В. Джерела адміністративного права України: моногр. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 120 с.
33. Корейба Ю. В. Джерела інформаційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
34. Корейба Ю. Конституція України як визначальне джерело інформаційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 48-52.
35. Левчишина О. Л. Адміністративний договір в Україні: поняття, ознаки, зарубіжний досвід і пропозиції щодо вдосконалення. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2 (2). С. 117-121.
36. Легин Л. Нормативно-правовий акт как юридический документ: технико-юридическая характеристика. *Leges si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 35-38.
37. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
38. Луць Л. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 144-150.
39. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 18-21.
40. Луцький Р. П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 74-78.
41. Мазаракі Н. А. Джерела адміністративного права. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 141-147.
42. Марченко А. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 23-28.
43. Місевич С. В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2005. 212 с.

44. Оніщенко Н. Деякі дискусійні питання визначення категорії «джерело права» у сучасній юридичній науці. *Право України*. 2013. № 5. С. 245-252.
45. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
46. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 214 с.
47. Онуфрієнко О. В. Інструментально-правова якість закону: загальнотеоретичний аспект. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 4. С. 78-88.
48. Осминин Б. И. Разрешение коллизий между внутригосударственным правом и международными договорами. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 1. С. 114-123.
49. Осыченко Е. В. Негосударственные источники права в правовой системе демократического государства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 172 с.
50. Павликов С. Г. О доктрине как источнике права. *Государство и право*. 2013. № 6. С. 18-25.
51. Пархета А. А. Теоретичні проблеми визначення сутності адміністративного прецеденту як джерела права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 517-523.
52. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. № 6. С. 9-16.
53. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 36 с.
54. Петров А. А. Предметная иерархия нормативных правовых актов: моногр. Москва: Проспект, 2014. 206 с.
55. Петрова Л. В. Про визначення права за його статутом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 16. С. 103-107.
56. Петрученко К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.
57. Пискунов В. В. Концепт общественного договора: классические и современные формы: дис. ... канд. филос. наук. Москва, 2005. 115 с.
58. Погорілко В. Джерела конституційного права України: поняття, види і система. *Право України*. 2002. № 3. С. 8-16.
59. Погребняк С. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 14-25.
60. Радейко Р. Право як формалізоване явище. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 49-54.
61. Разумова Ю. А. Место норм международного права в правовой системе Российской Федерации. *Международное право и международные организации*. 2013. № 2. С. 246-250.

62. Резніченко С. В. Джерело права: поняття та правова регламентація. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 4. С. 43-46.
63. Решота В. В. Функції джерел адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 1. С. 103-106.
64. Риндюк В. І. Техніко-юридичні помилки в нормативно-правових актах: поняття та види. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 57. С. 3-9.
65. Рогач О. Кодифікаційні акти в правовій системі України: поняття, ознаки, властивості. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4. С. 78-88.
66. Рудик П. А. Суб'єкти внесення змін до Конституції України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 90-97.
67. Сав'як О. В. Правовий звичай у системі джерел конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 219 с.
68. Савенко В. В. Експлікація теоретико-пізнавальної природи закону як основи права. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 56-60.
69. Саннікова М. В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру в системі джерел права: моногр. Харків: Друкарня Мадрид, 2014. 154 с.
70. Семьянов Е. В. Судебное правотворчество: вопросы общей теории права: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 193 с.
71. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 24-27.
72. Сидоренко О. М. Правова доктрина як вторинне джерело права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 38-43.
73. Сичова Л. В. Нормативний договір як джерело права в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 115-121.
74. Скрипнюк О., Батанов О. Актуальні проблеми теорії джерел конституційного права України (аксіологічні, гносеологічні та онтологічні аспекти). *Право України*. 2017. № 6. С. 39-52.
75. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 203 с.
76. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 228 с.
77. Совгиря О. Прийняття актів Кабінетом Міністрів України як процесуальна форма закріплення його рішень. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 279-287.
78. Стасів О. Основні форми реалізації права на працю за Конституцією України. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 261-267.
79. Стефанюк В. Правові акти управління. *Право України*. 2003. № 7. С. 3-9.
80. Стрельцова О. Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики. *Право України*. 2004. № 10. С. 136-141.

81. Темлюк М. Ефективність дії закону та умови її забезпечення: окремі питання теорії. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 32-41.
82. Тесленко М. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Право України*. 2000. № 2. С. 88-100.
83. Тимченко Г. В. Ефективність законодавства як форми права. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 36-42.
84. Тихий В. Правова природа, повноваження, рішення та висновки Конституційного Суду України. *Право України*. 2010. № 6. С. 26-33.
85. Толстенко В. Л. Поняття форми держави як предмет дослідження сучасної теорії держави і права. *Юридична Україна*. 2013. № 9. С. 8-15.
86. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27-33.
87. Тьорьок Ю. Забезпечення цілісності судової практики Верховного Суду Угорської Республіки і застосування ним рішень європейського суду з прав людини. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 186-188.
88. Форманюк В. Локальні акти місцевого самоврядування в системі джерел права. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 63-68.
89. Форманюк В. Судова практика як специфічне джерело права. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 24-27.
90. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 217 с.
91. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів органу конституційної юстиції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 59-61.
92. Чабан О. М. Форми права, що регулюють міжнародні приватні відносини. *Наше право*. 2015. № 6. С. 176-181.
93. Шалінська І. В. Акти «м'якого права» у системі джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
94. Шацька Б. Судовий прецедент в Україні: тенденції новітньої практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 1. С. 18-22.
95. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Право України*. 2013. № 9. С. 306-324.
96. Шкабко С. І. Форма правління як елемент форми держави та основа категорія державознавства. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 49-54.
97. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: моногр. Харків: Право, 2012. 454 с.
98. Явтушенко О. В. Теоретико-правовий аналіз похідних джерел мусульманського (ісламського) права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 20-23.

ТЕМА 11. ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки правотворчості.
2. Функції та принципи правотворчості.
3. Види правотворчості та їх загальна характеристика.
4. Поняття та стадії правотворчого процесу.
5. Нормотворча техніка як різновид юридичної техніки: поняття, елементи, види.
6. Законодавча техніка. Юридична термінологія.
7. Систематизація нормативно-правових актів: поняття, сутність та призначення.
  - 7.1. Облік, інкорпорація та консолідація.
  - 7.2. Кодифікація та створення зводу законів як особливі змістовні форми систематизації нормативно-правових актів.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

В межах розгляду семінарського заняття необхідно надати характеристику правотворчості як правової форми діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язаної із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Після цього слід проаналізувати ознаки правотворчості. Окремо слід зупинитися на правотворчості народу та шляхах її здійснення. Потребує докладного висвітлення також функціональна сторона правотворчості, пов'язана з систематизацією нормативно-правових актів, оновленням, уточненням змісту норм права, усуненням прогалин у праві. Далі необхідно розглянути основні принципи правотворчості (гуманізм, демократизм, законність, науковість тощо), які повинні забезпечити досконалість законодавства, відповідність його вимогам часу, врахування в ньому інтересів всіх верств населення.

Також необхідно надати послідовну та розгорнуту характеристику методів та стадій, з яких складається правотворчий процес (зокрема видання законів в Україні), починаючи зі стадії законодавчої ініціативи. Важливо також показати, в який термін та яким чином використовує Президент Україна своє право вето та як його може подолати Верховна Рада Україна.

Юридична техніка є важливим елементом професійної юридичної діяльності. Нормотворча техніка є видом юридичної техніки. У межах теми необхідно розглянути поняття нормотворчої техніки, розкрити її вплив на ефективність правового регулювання в цілому. Виокремити елементи нормотворчої техніки (логічні; лексичні і стилістичні; графічні і математичні; структурні; засоби і правила утворення спеціально-юридичного змісту нормативного правового акта; засоби і правила забезпечення та позначення системних

зв'язків нормативних правових актів тощо) та з'ясувати їх сутність.

У наступному питанні потрібно надати визначення терміна «законодавча техніка», охарактеризувати найбільш важливі засоби і правила законодавчої техніки. Окрему увагу слід звернути на один із найважливіших засобів законодавчої техніки – терміни.

Далі потрібно розглянути питання систематизації нормативно-правових актів: завдання систематизації, її суб'єкти, об'єкти, види систематизації нормативно-правових актів. Студенти мають зазначити, що систематизація необхідна для усунення суперечностей між нормативними актами, підвищення якості й ефективності законодавства, забезпечення доступності його використання громадянами, державними органами тощо. Слід також розрізнити офіційну та неофіційну інкорпорацію, з'ясувати що являє собою консолідація та навести її ознаки. Слід також розглянути кодифікацію, навести її ознаки, виділити види кодифікаційних актів, основні методи кодифікації, види кодифікації: галузеву та спеціальну.

Надайте визначення таких понять:

правотворчість, нормотворчість, законотворчість, функції правотворчості, функція первинного регулювання суспільних відносин, функція упорядкування нормативно-правового матеріалу, функція заповнення прогалин у праві, функція відновлення правового матеріалу, законодавча діяльність парламенту, принципи правотворчості, конституційна правотворчість, законодавча правотворчість, підзаконна правотворчість, акт правотворчості, правотворчий процес, стадія правотворчого процесу, правотворча ініціатива, передпроектна стадія правотворчого процесу, проектна стадія правотворчого процесу, засвідчувальна стадія правотворчого процесу, інформаційна стадія правотворчого процесу, безпосередня правотворчість держави, судова правотворчість, систематизація нормативно-правових актів, облік нормативно-правового матеріалу, інкорпорація, офіційна інкорпорація, неофіційна інкорпорація, консолідація, ознаки консолідації, кодифікація, ознаки кодифікації, галузева кодифікація, спеціальна кодифікація, звід законів, юридична техніка, правотворча техніка, правотворча термінологія.

Скласти схеми:

- ✓ *Функції правотворчості.*
- ✓ *Стадії правотворчого процесу.*
- ✓ *Види систематизації нормативно-правових актів.*
- ✓ *Види правотворчості та їх загальна характеристика.*
- ✓ *Складові елементи правотворчої техніки.*

Теми рефератів:

- «Нормотворча термінологія, правові дефініції, юридичні конструкції: загальні положення».
- «Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення».
- «Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики»;
- «Юридичні помилки в правотворчій діяльності».
- «Поняття правотворчості: теоретико-методологічні проблеми аналізу».
- «Законотворчість: поняття та структура».
- «Пряма правотворчість як вид правотворчості в сучасній Україні».
- «Порядок набрання чинності нормативно-правових актів України».
- «Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика».
- «Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування».
- «Правотворчість міжнародних міжурядових організацій».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

Спеціалізована література:

1. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
2. Kroytor V. Combining of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings with procedural activity of the court as a principle of civil judicial proceedings: concept and maintenance. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. С. 60-67.
3. Timoshenko A., Zinchenko O. The legal nature of settlement agreement in the civil and arbitration procedure. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. С. 57-60.
4. Антонова Н. А. Правотворчество органов местного самоуправления: моногр. Москва: ЮНИТИ, 2008. 165 с.
5. Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта (доктрина, практика, техника): моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 247 с.
6. Береза В. Правове регулювання співробітництва України з Європейським Союзом в сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

- Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 27-32.
7. Берназюк Я. О. Конституційні основи правотворчості президента України: моногр. Київ: Гельветика, 2013. 511 с.
  8. Биля І. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 24-27.
  9. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
  10. Богачов С. В. Законотворчість: необхідність термінологічного вдосконалення. *Наше право*. 2014. № 1. С. 10-12.
  11. Буряк Я. Я. Правотворчість місцевих державних адміністрацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 31-38.
  12. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 3-7.
  13. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: моногр. Харків: Право, 2012. 192 с.
  14. Головач І. В. Використання терміна «аудит» у науковій літературі та нормативно-правових актах. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 77-83.
  15. Грималюк П. О. Делегована правотворчість: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
  16. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
  17. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: моногр. Харків: Золота миля, 2014. 412 с.
  18. Дашковська О. Референдум як інститут безпосередньої демократії: досвід зарубіжних країн. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 235-240.
  19. Дмитриева А., Беляева И. Организационно-правовые основы деятельности органов, обеспечивающих государственную защиту. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 22-25.
  20. Ільченко С. Актуальні проблеми, пов'язані із об'єднанням матеріалів досудового розслідування. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 199-203.
  21. Ісмаїл Ахмад Правотворчість міжнародних міжурядових організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 17 с.
  22. Кагадій М. І. Конституції зарубіжних країн близького зарубіжжя як об'єкт порівняльного правознавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 31. С. 53-59.
  23. Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
  24. Калюжнов Е. Ю. Теоретико-правовые основания правил техники ло-

- кального нормотворчества: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 220 с.
25. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 68-73.
  26. Карпунцов В. В. Функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 74-78.
  27. Коваленко Т. О. Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 34 с.
  28. Коваль Л. Нормотворчість рад у сфері адміністративних правопорушень (ретроспективний нарис). *Право України*. 1998. № 8. С. 87-92.
  29. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-109.
  30. Коломоєць Т. О., Федоров І. О., Гулевська Г. Ю. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 144 с.
  31. Кравчук В. Особливості конституційно-правового статусу суддів Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 110-112.
  32. Кройтор В. Сочитание состязательности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Sciences of Europe*. 2016. № 8, ч. 2. С. 119-128.
  33. Кудрявцева В. В. Кодифікація інвестиційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 228 с.
  34. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 284 с.
  35. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 37 с.
  36. Лемак В. Проблеми інституційної незалежності Конституційного Суду України: уроки європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 113-117.
  37. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
  38. Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 225-231.
  39. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 7-14.

40. Ліпкан В. А. Систематизація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2012. 303 с.
41. Мазуренко А., Колесник С. Правотворческа́я форма антикоррупционной политики в условиях децентрализации государственной власти. *Sciences of Europe*. 2016. № 2, ч. 2. С. 131-133.
42. Малярчук Л. Порівняльний аналіз заяв до Європейського Суду з прав людини та конституційної скарги до конституційного трибуналу Польщі. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. № 3, ч. 1. С. 8-15.
43. Мамедов Э. Ф. Термины и дефиниции как средства юридической техники правотворчества: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 215 с.
44. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. С. 100-103.
45. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
46. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-121.
47. Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 327 с.
48. Мусієвський В. Є. Правотворчість судової влади: перспективи впровадження в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 25-29.
49. Навора Ю. Роль верхньої палати в законодавчому процесі в двопалатних парламентах. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 32-36.
50. Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавств. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 63-70.
51. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення опосередкованого впливу громадськості на нормопроектну діяльність Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 52-58.
52. Нестерович В. Ф. Петенційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 96-102.
53. Нестерович В. Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 137-143.
54. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 21 с.
55. Нігреєв О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 35-42.
56. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
57. Панькова З. Л. Правове положення органів, які здійснюють надання

- адміністративних послуг у сфері економіки. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 69-72.
58. Параниця С. П. Суть нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 8. С. 65-71.
59. Петришина М. О. Становлення та розвиток інституту правового моніторингу в Україні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 25-32.
60. Петров А. О содержании понятия правовой культуры. *Sciences of Europe*. 2016. № 7, ч. 2. С. 140-146.
61. Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: [моногр. дослідж.]. Одеса: Астропринт, 2013. 274 с.
62. Плавич В. П. Феномен нормотворчості та його співвідношення із суміжними категоріями: правотворчість, законність, правотворчий та законотворчий процеси. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 11-16.
63. Плавич С. В. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 35. С. 88-94.
64. Плечій О. Часові межі дії нормативно-правових актів України: проблемні питання. *Вісник Львівського університету*. 2002. Вип. 37. С. 70-74.
65. Примаков К. Ю. Адміністративно-правове регулювання масової інформації регіональної та місцевої сфери розповсюдження в Україні. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 73-78.
66. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
67. Прієшкіна О. В. Гласність як відображення демократичних засад конституційного ладу: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 224-230.
68. Пучкова В. Особенности реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь для иностранных граждан. *East European Science Journal*. 2016. № 9, ч. 2. С. 119-122.
69. Рабінович П. М. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 78-82.
70. Росік Т. В. Судова практика конституційного суду України ті її роль у правотворчості України. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 50-55.
71. Селіванов А. Законодавча влада і конституційне правосуддя в Україні. *Право України*. 2004. № 9. С. 34-36.
72. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 116-119.
73. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення кон-

- ституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
74. Скріль С. Конституційні принципи реформування політичних систем країни Центральної та Східної Європи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 33-37.
  75. Славова Н. О. Генезис поглядів на правотворчість у працях мислителів античності. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 18-22.
  76. Сліденко І. Релятивність базисних категорій сучасного конституційного права (конституційний лад). *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 33-42.
  77. Соловьев С. Законность регионального и местного нормотворчества. *Законность*. 2003. № 3. С. 2-6.
  78. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 35-45.
  79. Стасюк О. Л. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. *Держава та регіони*. 2017. № 3. С. 53-57.
  80. Стефанов С. Деякі аспекти правового регулювання проекту «Електронний Суд» в ході його реалізації в юридичному процесі України. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 165-171.
  81. Стрельцова О. В. Механізм секторальної гармонізації законодавства України з правом ЄС у сферах свободи, безпеки і юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 5-14.
  82. Таепов Ф. Б. Правовая экспертиза как необходимый элемент законодательства. *Законодательные исследования*. 2011. Вып. 7. С. 83-92.
  83. Тарасюк Т. М. Закони як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 131-136.
  84. Теплюк М. Введення в дію конституційних законів: проблемні питання. *Право України*. 2012. № 8. С. 132-138.
  85. Теплюк М. О. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90-97.
  86. Тиха А. П. Актуальні питання законодавчого регулювання нормотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 43-48.
  87. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2006. 186 с.
  88. Фрицький Ю. Парламент України – Верховна Рада та його роль у реалізації законодавчої влади. *Право України*. 2007. № 7. С. 3-7.
  89. Хавронюк Н. Порядок набрання чинності нормативно-правових актів України. *Юридический вестник*. 1998. № 1. С. 94-98.
  90. Харитонов Є. Деякі міркування з приводу нормотворчості. *Право України*. 2000. № 8. С. 81-85.
  91. Хованская Г. П. Законотворчество на службу людям. *Жилищное и ком-*

- мунальное хозяйство. 2013. № 5. С. 12-15.
92. Чеботарьев С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 205-210.
  93. Чинарян Е. О. Особенности законотворчества в Российской империи в XIX веке. *Вестник факультета юриспруденции и ювенальной юстиции*. 2011. Вып. 6. С. 93-98.
  94. Члевик О. Особливості свободи як принципу конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 55-66.
  95. Чухвичев Д. В. Законотворческое познание и его роль в процессе законотворчества. *Гражданин и право*. 2011. № 7. С. 21-32.
  96. Швець М. Нова технологія законотворення. *Право України*. 2003. № 3. С. 3-9.
  97. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: моногр. Реферат, 2007. 640 с.
  98. Шершун К. П. Євроінтеграція у світлі конституційного регулювання економічних відносин. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 24. С. 97-101.
  99. Шпакович О. М. Роль міжнародних економічних організацій в правотворчому процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 213 с.
  100. Юрах В. М. Про перспективу кодифікації законодавства стосовно фінансування виборчого процесу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 108-114.
  101. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 29-42.
  102. Яценко Р. Ю. Правотворчість в умовах перехідного суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 18.
  103. Яценко Р. Ю. Пряма правотворчість як вид правотворчості в сучасній Україні: поняття, ознаки, проблеми забезпечення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 43. С. 92-100.

ТЕМА 12. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Система права: поняття, ознаки та її структурні елементи.
2. Публічне і приватне право.
3. Загальна характеристика галузей та інститутів права.
4. Система законодавства: поняття, ознаки та структура. Співвідношення системи права і системи законодавства.
5. Співвідношення норм міжнародного і національного права.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Семінарське заняття слід розпочати з визначення системи права та характеристики її ознак. Поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є більш широким за своїм змістом. Крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища. При характеристиці системи права слід пам'ятати, що вона є явищем об'єктивного характеру, що складається не довільно, а у зв'язку із системою існуючих суспільних відносин. Поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є більш широким за своїм змістом. Крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища. У відповіді слід назвати характерні риси системи права, охарактеризувати кожен із структурних елементів системи права (норми, інститути, підгалузі та галузі).

Далі слід перейти до загальної характеристики внутрішньої побудови права України, надавши характеристику таким галузям права, як: конституційне, конституційно-процесуальне, адміністративне, адміністративно-процесуальне, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, цивільно-процесуальне, трудове, міжнародне тощо. В межах цього питання важливим є розгляд інститутів права. Необхідно розглянути поняття інституту права та його основні ознаки. Після цього слід перейти до класифікації інститутів права за різними критеріями (за галузевою приналежністю, за функціональною роллю в правовому регулюванні, за субординацією у правовому регулюванні тощо).

Наступним питанням цієї теми є спільні та відмінні риси системи права та системи законодавства. В межах цього питання необхідно надати розгорнуту відповідь, враховуючи те, що система права є втіленням його внутрішньої структури, а система законодавства – зовнішнім вираженням права. Окремо слід охарактеризувати систему юридичних наук як систему знань про державно-правові явища через її співвідношення з системою права та системою законодавства.

Важливим при розгляді теми є питання щодо структури системи зако-

нодавства. Слід почати з визначення поняття законодавства та навести і охарактеризувати ознаки системи законодавства: генетичний зв'язок з системою права, цілісність, узгодженість, диференціація та структурованість. В системі законодавства унітарної держави слід виділяти три групи: горизонтальний поділ, вертикальний та функціональний. Охарактеризувати горизонтальну структуру законодавства (галузеве та міжгалузеве), вертикальну (ієрархічну) структуру за юридичною силою нормативних актів, та функціональну структуру – первинні нормативно-правові акти та вторинні.

Надайте визначення таких понять:

система права, законодавство, система законодавства, система юридичних наук, правова система, структура системи права, норми права, інститути права, підгалузі права, галузі права, структура системи законодавства, інститут законодавства, галузь законодавства, публічне право, приватне право, публічно-правові відносини, ознаки публічного права, ознаки приватного права, суб'єктами приватного права, суб'єкт публічного права, базова галузь права, профільюючі галузі права, спеціальні галузі права, комплексні галузі права, галузь матеріального права, галузь процесуального права, конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право, кримінально-виконавче право, міжгалузевий інститут права, субінститут права, національне право, інститут законодавства, міжнародне право, технічні норми, мораль, звичай, релігія, корпоративні норми.

Скласти схеми:

- ✓ *Структура системи права.*
- ✓ *Загальні ознаки системи права та їх характеристика.*
- ✓ *Основні галузі права: загальна характеристика.*
- ✓ *Спільні та відмінні риси системи права та системи законодавства.*
- ✓ *Співвідношення галузей права та законодавства.*
- ✓ *Публічне і приватне право.*

Теми рефератів:

- *«Система законодавства: загальнотеоретична характеристика».*
- *«Система права та система законодавства: співвідношення та перспективи розвитку».*
- *«Загальна характеристика основних галузей права».*
- *«Конституція України в ієрархічній структурі законодавства».*
- *«Система права та правова система: особливості взаємозв'язку та взаємовпливу».*
- *«Поняття та проблеми кодифікації законодавства України».*
- *«Етапи реформування законодавства України: загальна характеристика».*

- «Правова система Ради Європи: міжнародно-правові та загальнотеоретичні аспекти».
- «Розмежування та взаємодія публічного і приватного права у системі права України».
- «Стабільність та динамізм законодавства: загальна характеристика понять».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

Спеціалізована література:

1. Baltag D., Ichim G. Dreptul suplu – valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 1. С. 11-18.
2. Byelov D. «Legal space of the state», «constitutional space of the state»: value legal categories. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2, ч. 1. С. 42-46.
3. Edilieva M. Directions of improvement of the state information policy during modernization of the political system. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 137-143.
4. Gureu V. Rolul principiilor în sistemul administrației ministeriale: prioritate națională a statului pentru integrarea europeană. *Legea si Viata*. 2017. № 7, ч. 1. С. 22-26.
5. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
6. Lapkin A. Pre-judicial investigation in system of functions of prosecutor's office in Ukraine. *Legea si Viata*. 2016. № 5, ч. 3. С. 31-35.
7. Lipitchuk O. Judicial system in the interwar Poland (1918-1939): the sources of the research. *Legea si Viata*. 2017. № 11, ч. 2. С. 94-99.

8. Lukyanova H. Complementary-holistic concept of law-understanding in the system of legal knowledge. *Legea si Viata*. 2017. № 2, ч. 2. С. 70-73.
9. Ryabova M. Legal relationship as a system. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 61-63.
10. Tsybulnik N. Administrative and legal basis implementation of public procurement. *Sciences of Europe*. 2017. № 19, ч. 2. С. 35-38.
11. Yaruniv M. Free will as praxeological basis of forming the state of social and democratic orientation. *Legea si Viata*. 2017. № 5, ч. 2. С. 155-158.
12. Аблякімова Е. Е. Реалізація права на доступ по публічної інформації в законодавстві Європейського Союзу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип.62. С. 164-171.
13. Агафонова Н. Система основных процедур и стадий конституционного реформационного процесса. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 2. С. 3-6.
14. Антонова О. Р. Система конституційно-правових принципів регулювання шлюбу і сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 46-53.
15. Апаров А. М. Адміністративно-процесуальне право: формування концепції галузі права. *Право та державне управління*. 2013. № 3. С. 27-30.
16. Барикова А. Роль парламента и публичной администрации в процессе систематизации права электронных коммуникаций. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 21-57.
17. Басай О. В. Система засад цивільного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 375-381.
18. Битяк Ю., Бойко І., Писаренко Н. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. № 12. С. 173-183.
19. Бошицький Ю. Л. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: моногр. Київ: Кондор, 2012. 616 с.
20. Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: ЮРЛИТИНФОРМ, 2016. 196 с.
21. Воронова Л. Конституція України і фінансове законодавство. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 111-124.
22. Галузо В. Н. Декодификация таможенного законодательства: pro et contra. *Закон и право*. 2011. № 6. С.19-20.
23. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 21-28.
24. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 207 с.
25. Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 64-67.
26. Дупай Я. М. Доступність законодавства – передумова правової поінформованості суспільства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 164-171.

- науки. 2013. Вип. 62. С. 38-44.
27. Дякина И. А. Службное право как комплексная отрасль: дис. ... д-ра юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2007. 330 с.
  28. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Вступ до теорії правових систем: моногр. Київ: Юрид. думка, 2006. 432 с.
  29. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 11. С. 39-46.
  30. Кампо В. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 62-79.
  31. Каращук К. Поняття та проблеми кодифікації законодавства України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 124-131.
  32. Кравченко Н. В. Становлення інституту вітчизняного омбудсмана з прав інвалідів: імплементація міжнародно-правових принципів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 153-158.
  33. Л. В. Бицюра. Гармонізація законодавства у процесі конструювання національної правової системи: загальнотеоретичний вимір. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 3-8.
  34. Лилак Д. Колізії наукових поглядів на поняття «законодавство» і практичну необхідність його нормативної легалізації. *Право України*. 2001. № 8. С. 48-51.
  35. Липинский Д. А. О системе права и видах юридической ответственности. *Правоведение*. 2003. № 2. С. 27-37.
  36. Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 17 с.
  37. Лук'янець Д. Про структуру системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 112-114.
  38. Лук'янов Д. В. Права людини в релігійних правових системах. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 30-34.
  39. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27-35.
  40. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти. *Право України*. 2002. № 9. С. 7-10.
  41. Малько А. В. Теория правовых актов: необходимость и пути создания. *Государство и право*. 2012. № 2. С. 15-24.
  42. Мальцев В. В. Понятие и место уголовного права в системе отраслей права. *Государство и право*. 2000. № 5. С. 49-56.
  43. Мельник О. Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5.

- С. 19-21.
44. Мирошниченко М. Ідентичність – легітимність – правопорядок: до проблеми реформування правової системи України. *Право України*. 2003. № 5. С. 31-36.
  45. Нижник Н. Секторальний правовий моніторинг у теорії законотворчості: постановка питання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 45-52.
  46. Носенко О. В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 206 с.
  47. Олейников С. М. До аналізу чинників системи законодавства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип. 2. С. 17-25.
  48. Онищук І. І. Правовий моніторинг: методи соціологічного дослідження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 9. С. 33-40.
  49. Оніщенко Н. М. До питання про авторитет діючого законодавства (теоретичні засади, практичні передумови, перспективі зміцнення). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 27-32.
  50. Осипов М. Ю. Понятие, основные структурные элементы и формы систематизации законодательства. *Право и политика*. 2011. № 3. С. 448-457.
  51. Основы публичного права: моногр. / М. Ориу; [сост.: Р. С. Куракин и др.]. Москва: ИНФРА-М, 2013. 572 с.
  52. Павко А. Джерела права у правових системах сучасного світу. *Віче*. 2010. № 8. С. 11-14.
  53. Павлюк А. Правова, реальність як нормативно – ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 107-120.
  54. Пархоменко Н. Взаємодія міжнародного, європейського та національного права: теоретичні засади. *Право України*. 2014. № 5. С. 52-61.
  55. Педбко Ю. С. Предмет та система адміністративного права: окремі дискусійні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 28-36.
  56. Петришин О. В., Погребняк С. П. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9-17.
  57. Петров Д. Е. Дифференциация системы права / Д. Е. Петров; под ред. И. Н. Сенякина. Саратов: Изд-во ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2014. 160 с.
  58. Петров Д. Е. Отрасль права: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001. 205 с.
  59. Пляхимович И. И. Свод законов Беларуси: основные черты. *Государство и право*. 2011. № 6. С. 67-75.
  60. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006.

- Вип. 12. С. 3-17.
61. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44-56.
  62. Поленина С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России. *Государство и право*. 1999. № 9-14.
  63. Правовая политика. Право. Правовая система: моногр. / Р. С. Байниязов и др.; под ред. А. В. Малько. Москва: Юрлитинформ, 2013. 342 с.
  64. Прилипко С. Н. Систематизация законодательства в инновационной сфере как вектор государственной политики. *Право интеллектуальной собственности*. 2013. № 3. С. 16-20.
  65. Пушкіна О. Особисті права людини в конституційному законодавстві України. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 17-25.
  66. Пылаева В. Система принципов деятельности органов исполнительной власти в Украине: проблемы правового закрепления. *Leges si Viata*. 2016. № 1, ч. 2. С. 87-91.
  67. Рабінович А. Господарське право в системі права України: можливості дослідження засобами компаративістики. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 24-28.
  68. Рахимов М. З. Развитие законодательства Республики Таджикистан в период независимости. *Журнал российского права*. 2013. № 2. С. 102-109.
  69. Рудаков А. А. Кодификация конституционного законодательства. *Административное и муниципальное право*. 2013. № 2. С. 143-146.
  70. Рудик П. А. Суб'єкти внесення змін до Конституції України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 90-97.
  71. Саракуца М. О. Система джерел права Європейського союзу. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 27-31.
  72. Светличная Ю. Систематизация и модернизация инвестиционного законодательства Украины. *Leges si Viata*. 2017. № 10, ч. 2. С. 76-79.
  73. Селіванов В. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права в системі права України. *Право України*. 1996. № 12. С. 27-31.
  74. Семініхін І. В. Правова доктрина в релігійних системах (на прикладі мусульманського права). *Форум права*. 2013. № 3. С. 552-266.
  75. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 231 с.
  76. Сібільов М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 34-44.
  77. Соловьев С. Г. К вопросу о комплексности предмета и о методах муниципальной отрасли права. *Конституционное и муниципальное право*. 2011. № 9. С. 17-20.
  78. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 35-45.

79. Сорокин В. Д. К понятию правовой системы. *Правоведение*. 2003. № 2. С. 11-13.
80. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: загальна характеристика понять та сутність взаємозв'язку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 130-137.
81. Суходубова І. Гармонійне співвідношення стабільності і динамізму законодавства як умова його якості та ефективності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 329-336.
82. Тарасова А. Е. Жилищное право как частно-публичная отрасль права. *Жилищное право*. 2011. № 3. С. 5-30.
83. Тихомиров Ю. А. Емельянцеv В. П. Аюрова А. А. Эффективность законодательства: вопросы теории и практики: моногр. Москва: ИНФРА-М, 2015. 331 с.
84. Тополевський Р. Б. Регіональна система джерел права (на прикладі Європейської правової системи). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 23-32.
85. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27-33.
86. Умнова И. А. Отрасли права нового поколения в условиях глобализации права и усиления взаимодействия международного публичного и конституционного права. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2013. № 1. С. 16-29.
87. Федоренко В. Система конституційного права України: поняття, генезис і структура. *Право України*. 2017. № 5. С. 18-26.
88. Федоренко В. Теоретико-методологічні проблеми системи сучасного конституційного права України. *Право України*. 2007. № 2. С. 21-25.
89. Шальмин М. С. Нормы права в системе соционормативного регулирования: проблемы соотношения и взаимодействия: дис. ... канд. юрид. наук. Абакан, 2006. 144 с.
90. Яковюк І. Система джерел права Європейського Союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 209-220.

ТЕМА 13. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види. Відмінність нормативно-правового акта від інших актів (документів) правового характеру.
2. Закон як вид нормативно-правового акта: поняття, ознаки, види. Кодекс як особливий вид закону.
3. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, види.
4. Дія нормативно-правових актів у часі.
5. Дія нормативно-правових актів у просторі та за колом осіб.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розкриваючи перше питання семінарського заняття, необхідно надати визначення нормативно-правового акта, визначити його сутнісні ознаки, що відрізняють нормативно-правовий акт від інших джерел права, зокрема, від правового прецеденту, правового звичаю, нормативно-правового договору тощо. Після цього слід перейти до класифікації нормативно-правових актів за різними критеріями.

У межах наступного питання необхідно розглянути поняття закону, його основні ознаки, навести класифікацію за різними критеріями (за юридичною силою, за суб'єктами законотворчості, за предметом регулювання, за характером регулювання, за обсягом дії на суб'єктів тощо). Окремо необхідно розглянути кодекс як особливий вид закону, надати його визначення, ознаки, розкрити класичну структуру (загальна та особлива частини) кодексів, навести класифікацію за різними критеріями. Слід також з'ясувати відмінності між законами, прийнятими Верховною Радою України і законами прийнятими на всеукраїнському референдумі.

Важливим при розгляді теми є питання щодо юридичної природи підзаконних нормативно-правових актів. Існування підзаконних нормативних актів у правовій системі зумовлено багаторівневою структурою самих суспільних відносин, що потребують як законодавчого врегулювання, так і вторинного, більш детального і конкретизуючого нормативного регулювання з метою оперативного вирішення питань в окремих сферах життєдіяльності суспільства. При розгляді підзаконного нормативного акта необхідно навести його визначення та проаналізувати основні ознаки.

Аналіз цієї теми передбачає також розгляд меж чинності нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб. Так, щодо дії у часі, слід вказати на момент набуття та втрати чинності нормативно-правовим актом; детально зупинитися на питанні зворотної сили нормативно-правового акта. Розглядаючи питання дії нормативно-правового акта у просторі, слід вказати на особливості дії міжнародних, загальнодержавних та місцевих нормативно-правових актів. Відповідаючи на питання функціонування нормативно-

правових актів за колом осіб, слід вказати на виключення з правила щодо поширення дії нормативно-правових актів на всіх осіб, що перебувають на території певної держави.

Надайте визначення таких понять:

форма права, нормативно-правовий акт, система нормативно-правових актів, ієрархія нормативно-правових актів, аналогія закону, аналогія права, індивідуально-правовий акт, юридична сила нормативно-правового акта, міжнародно-правові акти, закон, підзаконний нормативно-правовий акт, постійні закони, тимчасові закони, надзвичайні закони, конституційні закони, звичайні закони, інтерпретаційні акти, індивідуальні акти, постанова, указ, розпорядження, наказ, рішення, положення, інструкція, правила, порядок, перелік, законодавчий акт, пряма дія нормативно-правових актів, зворотна дія нормативно-правових актів, переживаюча дія нормативно-правових актів, відомчі акти, місцеві акти, локальні акти, призупинення чинності закону, територіальна дія нормативно-правового акта, екстериторіальна дія нормативно-правового акта, дія нормативно-правових актів за колом осіб, систематизація нормативно-правових актів, облік нормативно-правового матеріалу, консолідація, кодифікація, звід законів, інкорпорація, реформуючі закони, імплементаційні закони, ратифікаційні закони, базові закони, напрям темпоральної дії, зупинення дії нормативного акта, дія нормативно-правового акта у просторі.

Скласти схеми:

- ✓ *Види нормативних актів.*
- ✓ *Відмінність нормативно-правового акта від інших актів правового характеру.*
- ✓ *Класифікація законів та їх характеристика.*
- ✓ *Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, види.*
- ✓ *Межі чинності нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.*

Теми рефератів:

- *«Нормативно-правові акти та критерії їх законності».*
- *«Юридична природа законів та підзаконних актів».*
- *«Формальне закріплення юридичної сили нормативних актів».*
- *«Проблеми реалізації підзаконних актів».*
- *«Теоретико-правові аспекти класифікації підзаконних актів вищих органів державної влади України».*
- *«Власність, володіння та їх відображення в договірному праві».*

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

Спеціалізована література:

1. Boguta E., Bogomolova V. Definierea conceptului de autoritate judecătorească în contextul reglementărilor constituționale. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 1. С. 23-26.
2. Narasymiv O. Progress of implementation by Ukraine the ECHR decisions, in which the shortcomings of legislation in the field of constitutional law were indicated. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 68-72.
3. Kuzmenko N. Legal effects of unlawful local government acts. *Legea si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 81-86.
4. Railean P. Aportul curții constituționale la asigurarea constituționalității în statul de drept. *Legea si Viata*. 2017. № 6, ч. 1. С. 10-15.
5. Spanu I., Lupu C. Esența și menirea justiției constituționale într-un stat de drept. *Legea si Viata*. 2017. № 3, ч. 1. С. 18-23.
6. Адамчук О. Ф. Нормативно-правова регламентація адміністрування у сфері охорони здоров'я України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 85-88.
7. Андрусів Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 3-5.
8. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох. *Право України*. 2017. № 3. С. 126-136.
9. Баранов А. В. Нормативные правовые акты органов государственной власти субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2006. 207 с.
10. Берназюк І. М. Державні цільові програми як стратегічні акти Кабінету Міністрів України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 17-20.
11. Берназюк І. М. До питання класифікації стратегічних актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 27-31.
12. Богатова О. В. Нормативный правовой акт как источник права (теоретический аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 185 с.
13. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія

- підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
14. Болокан І. В. Загальні ознаки реалізації адміністративно-правових норм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 112-116.
  15. Буряк Я. Я. Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій в Україні: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 16 с.
  16. Буряк Я. Я. Розпорядження голови місцевої державної як підзаконний нормативно-правовий акт. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2013. Вип. 1. С. 3-10.
  17. Ведяшкин С. В. Локальные нормативные правовые акты и их роль в установлении внутреннего трудового распорядка организации: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2001. 184 с.
  18. Вилегжаніна М. В. Нормативно-правові акти в комунікаційному середовищі сучасної України: дис. ... канд. наук із соц. комун. Київ, 2011. 191 с.
  19. Вилегжаніна М. Нормативно-правовий акт як особливий вид документа. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 27. С. 281-287.
  20. Вилегжаніна М.В. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 1. С. 35-40.
  21. Гарник Л. Л. Зупинення дії нормативно-правового акту (питання теорії та практики): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 155 с.
  22. Гетьман Є. А. Види підзаконних нормативно-правових актів органів виконавчої влади іноземних держав. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 15-18.
  23. Гетьман Є. А. Ознаки нормативно-правового та підзаконного нормативно-правового акта та їх співвідношення. *Митна справа*. 2013. № 6 (22). С. 390-395.
  24. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовими актами. *Форум права*. 2013. № 3. С. 106-113.
  25. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 92-100.
  26. Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 225 с.
  27. Гримыч М. К вопросу о классификации судебных актов и их правотворческого значения. *Верховенство Права*. 2017. № 1 (30). С. 64-69.
  28. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення

- верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 92-102.
29. Дєргільова О. Г. Правові акти: поняття, класифікація та соціальне призначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 3-8.
  30. Джоусе-Иванина М. Нормативно-правовой акт в системе источников российского права: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 182 с.
  31. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 203 с.
  32. Єрмоленко В. М. Підзаконні акти верховної ради України як джерело аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197 (2). С. 29-35.
  33. Железняк Н. А. Організаційно-правовий механізм здійснення контролю за додержанням законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 7-15.
  34. Житарєв Є. В. Модельні нормативні акти в правовій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 18 с.
  35. Заплотинська Ю. Акти Кабінету Міністрів України в системі нормативно-правових актів: загальнотеоретичний та порівняльно-правовий аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 57. С. 36-42.
  36. Зуев О. М. Незаконные нормативно-правовые акты в российской правовой системе: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2007. 189 с.
  37. Иванов С. А. Соотношение закона и подзаконного нормативного правового акта: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 183 с.
  38. Ільницький М. Адміністративно-правове регулювання оприлюднення нормативно-правових актів і забезпечення доступу до них в електронній формі за законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. С. 98-103.
  39. Калиновська Т. О. Нормативно-правові акти місцевих рад як органів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 250 с.
  40. Кармадонов К. С. Официальное опубликование нормативно-правовых актов как стадия правотворческого процесса: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 178 с.
  41. Катрич Д. Классификация функций полиции сквозь призму законодательных актов Украины и Республики Молдова. *Legea si Viata*. 2017. № 12, ч. 2. С. 72-76.
  42. Ковалева В. В. Нормативные правовые акты в механизме правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 196 с.
  43. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конститу-*

ційного Суду України. 2015. № 4. С. 103-110.

44. Коростей В. Подзаконные акты: реальность и перспектива. *Право України*. 2001. № 9. С. 61-62.
45. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
46. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2015. 38 с.
47. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: моногр. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 566 с.
48. Костенко М. А. Содержательно-правовая эквивалентность текстов нормативно-правовых актов (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2001. 153 с.
49. Кошіль Н. М. Кодифікація в статутах актів місцевих рад із питання участі населення в здійсненні місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 16-19.
50. Кравчук К. Г. Акти Конституційного Суду України та їх правотворчий характер. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 51-54.
51. Крутько А. Л. Рівні правового регулювання народної законодавчої ініціативи: теоретико-правове співвідношення. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 15-21.
52. Кудрякова О. В. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 190 с.
53. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 90-93.
54. Куценко І. В. Підзаконні нормативно-правові акти в системі джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 16 с.
55. Куценко І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку підзаконних актів в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 38. С. 116-123.
56. Лазнюк Н. В. Нормативно-правові акти центральних органів державного управління як джерело права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. № 13. С. 215-219
57. Левчишина О. Л. Адміністративний договір в Україні: поняття, ознаки, зарубіжний досвід і пропозиції щодо вдосконалення. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 2. С. 117-121.
58. Легин Л. Нормативно-правовой акт как юридический документ: технико-юридическая характеристика. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 35-38.
59. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.

60. Литвин І. І. Нормативно-правові акти, що регулюють адміністративні правовідносини у сфері надання освітніх послуг. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 156-159.
61. Лопатина С. Н. Правовые акты органов (должностных лиц) местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. 273 с.
62. Луцький Р. П. Нормативно-правовий акт як визначальна форма вираження позитивного права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 28. С. 13-17.
63. Любарець А. Ю. Підзаконні акти в адміністративній реформі. *Наше право*. 2013. № 12. С. 77-80.
64. Мандюк А. Юридическое значение индивидуальных административных актов. *Leges si Viata*. 2016. № 3, ч. 2. С. 43-46.
65. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
66. Мандюк О. О. Історія становлення та розвитку поняття індивідуальних адміністративних актів в українській адміністративно-правовій науці. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 78-87.
67. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-122.
68. Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 149-159.
69. Могілевський Л. Роль вищих органів державної влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 145-151.
70. Моткова О. Д. Дія норм Конституції: доктринальний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 31-34
71. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 40 с.
72. Носенко М. С. Оспаривание нормативных правовых актов в судах общей юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 178 с.
73. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: моногр. Харків: Право, 2014. 228 с.
74. Панченко В. В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права: моногр. Харків : С. А. М., 2012. 163 с.
75. Пархоменко Н. М. Юридична сила: Основна властивість та один з критеріїв класифікації правових актів. *Правова держава*. 2001. № 13. С. 55-62.
76. Петрученко К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.

77. Писаренко В. П. Організація контролю за виконанням нормативно-правових актів в органах виконавчої влади: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2007. 221 с.
78. Писаренко Н. Б. Межі судового контролю щодо дискреційних адміністративних актів: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 109-119.
79. Подковенко Т. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство, право*. 2005. № 9. С. 40-44.
80. Поляков А. О. Порівняльна характеристика правових актів Європейського Союзу вторинного характеру. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 23-25.
81. Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності. *Форум права*. 2011. № 1. С. 834-841.
82. Радченко О. І. Теоретико-правові аспекти класифікації підзаконних актів вищих органів державної влади України. *Юрист України*. 2011. № 1 (14). С. 24-32.
83. Радь О. І. Нормативні акти судової влади як джерела трудового права України: моногр. Львів: Вид-во Т. Сороки, 2017. 174 с.
84. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
85. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві: моногр. / за заг. ред. В. В. Зуй. Харків: ФІНН, 2011. 136 с.
86. Савенко В. В. Експлікація теоретико-пізнавальної природи закону як основи права. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 56-60.
87. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 24-27.
88. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування актом тлумачення норм права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко*. 2010. Вип. 3. С. 152-159.
89. Сидоренко А. Ю. До питання про кодифікацію як спосіб систематизації відомчих нормативних актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 16-22.
90. Слуту Н. О некоторых проблемах, возникающих при обжаловании актов судебных исполнителей. *Leges si Viata*. 2016. № 2, ч. 1. С. 32-37.
91. Сырых Е. В. Общие критерии качества закона: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 221 с.
92. Фахрисламова Г. З. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2003. 210 с.
93. Форманюк В. В. Локальні нормативно-правові акти: моногр. Херсон: Грінь Д. С., 2014. 183 с.

94. Форманюк В. В. Поняття та види локальних нормативно-правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 18 с.
95. Цвік М. Про систему юридичних актів. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 4. С. 14-24.
96. Целлер Е. Питання структурної незалежності та судового діалогу в системах конфліктуючих норм. *Право України*. 2016. № 2. С. 17-24.
97. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів органу конституційної юстиції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 59-61.
98. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 6. С. 52-57.
99. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 228 с.
100. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону. *Право України*. 2014. № 7. С. 64-84.
101. Шварцева М. І. Здійснення моніторингу національного законодавства України з боку парламентської асамблеї Ради Європи. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 3. С. 45-51.
102. Швачка Г. О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 189 с.
103. Шишкін В. Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 214-222.
104. Шустакевич П. Доступ до публічної інформації як інструмент розвитку демократії в контексті європейських та польських нормативно-правових актів. *Право України*. 2016. № 2. С. 140-148.
105. Щирба М. Ю. Темпоральна дія нормативно-правових актів України: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
106. Ясіновська А. Кодекси матеріального права: деякі теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 59. С. 43-49.
107. Яценко В. Н. Применение подзаконных нормативных правовых актов в судебной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2003. 193 с.

ТЕМА 14. ПРАВОВІДНОСИНИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Правовідносини: поняття, ознаки та класифікація. Структура правовідносин.
2. Суб'єкти правовідносин: поняття та види. Правосуб'єктність: поняття, елементи та їх характеристика.
3. Поняття і види об'єктів правовідносин.
4. Юридичний факт: поняття, ознаки та види.
5. Фактичний (юридичний) склад: ознаки та види.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розкриття цієї теми слід розпочати з визначення соціальних відносин, що поділяються на матеріальні, правові, політичні, моральні та інші. Після цього слід перейти до характеристики правових відносин як найважливішого засобу реалізації юридичних норм. Сутність правовідносин виявляється в їх ознаках, до яких слід віднести обумовленість правом, свідомий та вольовий характер, забезпечення їх реалізації з боку держави тощо. Необхідно показати, що правовідносини, як специфічний різновид суспільних відносин, визначаються матеріальними умовами життя даного суспільства. Завершити відповідь на це питання необхідно класифікацією правовідносин, яку має бути проведено за якомога більшою кількістю критеріїв (за галузевою ознакою, кількісним складом суб'єктів, функціями в механізмі правового регулювання тощо) та навести приклади.

Аналізуючи склад правовідносин, необхідно показати, що правові відносини є складним явищем, що має свою внутрішню побудову і складається з таких елементів, як зміст, суб'єкти правовідносин та об'єкти правовідносин. Кожен з цих елементів має отримати коротку характеристику. Щодо змісту, то він знаходить своє відображення у взаємних правах та обов'язках суб'єктів правовідносин. З огляду на це, слід дати визначення таких юридичних категорій, як суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

Важливим є розгляд визначення поняття суб'єктів правовідносин, після чого слід навести їх класифікацію. Розгляд цього питання передбачає також розкриття категорії правосуб'єктності через призму аналізу її окремих елементів (правоздатності, дієздатності та деліктоздатності). Необхідно також акцентувати увагу на особливостях вступу до правовідносин окремих категорій фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства) та юридичних осіб.

В межах цього семінарського заняття необхідно дати визначення об'єктів правовідносин та проаналізувати окремі їх різновиди з точки зору як моноістичної (що відносить до об'єктів лише дії суб'єктів), так і плюралістичної концепції.

Надаючи відповідь на останнє питання, слід, у першу чергу, визначити юридичні факти як такі конкретні життєві обставини, з котрими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Необхідно також вказати і на підстави класифікації юридичних фактів. Так, за вольовою ознакою юридичні факти поділяються на дії та події. Особливе місце в системі юридичних фактів займають юридичні стани – тривалі миттєві обставини (громадянство, перебування у шлюбі, судимість тощо). Кожному з видів юридичних фактів необхідно дати загальну характеристику. Також слід зауважити, що у деяких випадках для виникнення, зміни та припинення правовідносин необхідний фактичний склад. Тобто наявність або відсутність декількох юридичних фактів.

Надайте визначення таких понять:

правовідносини, політичні відносини, моральні відносини, економічні відносини, релігійні відносини, правові відносини, склад правовідносин, суб'єкт правовідносин, людина, фізичні особи, посадові особи, апатриди, біпатриди, соціальні організації, соціальні спільноти, правосуб'єктність, правоздатність, загальна правоздатність, галузева правоздатність, спеціальна правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, юридичний зміст правовідносин, фактичний зміст правовідносин, юридичний факт, юридичні події, юридичні дії, одноразові юридичні дії, правомірні дії, правомірна поведінка, добровільна поведінка, маргінальна поведінка, юридичні акти, поступки, неправомірні дії, злочини, проступки, правова презумпція, правова фікція, правова аксіома, правова преюдиція, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, законний інтерес, загальнорегулятивні відносини, регулятивні відносини, охоронні відносини, абсолютні правовідносини, відносні правовідносини, активні правовідносини, пасивні правовідносини, прості правовідносини, складні правовідносини, матеріальні правовідносини, процесуальні правовідносини, односторонні правовідносини, двосторонні правовідносини, договірні (диспозитивні) правовідносини, імперативні правовідносини, довготривалі правовідносини, короткотривалі правовідносини, комплексні правовідносини.

Скласти схеми:

- ✓ *Зміст правовідносин.*
- ✓ *Характерні ознаки правовідносин.*
- ✓ *Юридичні факти та їх класифікація.*
- ✓ *Види правових відносин.*
- ✓ *Структура правовідносин.*
- ✓ *Суб'єкти правовідносин.*
- ✓ *Види фактичного складу.*

Теми рефератів:

- «Юридичні особи як суб'єкти правовідносин».
- «Правосуб'єктність фізичних осіб як суб'єктів правовідносин».
- «Правовідносини як динамічний елемент романо-германської правової сім'ї».
- «Суб'єкти правовідносин: поняття та види».
- «Межі здійснення правосуб'єктності юридичними особами України».
- «Діалектична єдність природи моральних і правових відносин».
- «Суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правовідносин».
- «Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

Спеціалізована література:

1. Адыгезалова Г. О разграничении понятий правовая школа, правовая теория, научная школа и научное направление. *East European Science Journal*. 2016. № 5, ч. 2. С. 120-121.
2. Ананских Е. С. Гражданская правоспособность и гражданская процессуальная правоспособность юридического лица: понятие и соотношение: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 197 с.
3. Андрейцев В. І. Екологічний ризик в системі правовідносин екологічної безпеки: проблеми теорії. *Наука та наукознавство*. 1998. № 2. С. 35-41.
4. Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 169-174.
5. Анікіна Г. В. Смерть фізичної особи як юридичний факт. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 166-170.
6. Аргунова А. М. Трудові правовідносини у сфері державної служби. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 99-104.
7. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
8. Афанасьєва М. Зловживання правом на правотворчість. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 26-34.
9. Баб'юк М. П. Вищі навчальні заклади як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 17 с.

10. Бабич І. Г. Значення принципу добросовісності при визначенні зловживання правом. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 28. С. 24-27.
11. Базилевський С. Зловживання процесуальними правами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 5. С. 13-23.
12. Бакаєв Д. С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 18 с.
13. Бахтиаров И. П. Физические лица как субъект семейных правоотношений: моногр. Москва: ЮНИТИ, 2012. 119 с.
14. Березан Г. В. Господарські правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 19 с.
15. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна правоздатність фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 66-72.
16. Богашева Н. В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 320 с.
17. Бородкін М. В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
18. Бочаров Д. Функціонування доказів як семіозис: від фактичних даних – до фактів. *Право України*. 2012. № 7. С. 127-133.
19. Бригадир І. В. Правовідносини в сфері екологічного управління як частина предмету правового регулювання екологічного права. *Форум права*. 2013. № 4. С. 31-35.
20. Василенко В. М. Митні правовідносини в Україні: поняття, ознаки та структура. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 27-31.
21. Вдовичен О. О. Законодавче закріплення категорії зловживання правом. *Адвокат*. 2009. № 2. С. 30-33.
22. Вільчак Я. М. Особливості договірної правоздатності міжнародних економічних організацій (на прикладі системи ООН): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 187 с.
23. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини у сфері реєстрації та припинення інститутів спільного інвестування. *Форум права*. 2011. № 2. С. 133-138.
24. Вонсович Х. І. Сімейні правовідносини, що виникають в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Вип. 1. С. 60-68.
25. Гайдаржи Х. А. Правовідносини членства в об'єднаннях сільськогосподарських переробних кооперативів. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 325-330.
26. Гордєєв В. В. Пояснення сторін, третіх осіб та їх представників як юридичні факти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 2. С. 166-168.

27. Гордєєв В. Критерії класифікації юридичних фактів. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 396-403.
28. Грабовой А. Особенности представительской функции прокурора в интересах гражданина или государства в суде. *Legea si Viata*. 2016. № 1, ч. 2. С. 31-34.
29. Гресик Ю. В. До питання про правовідносини, які існують при вирішенні колективних трудових спорів. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 211-215.
30. Грицай И. Обеспечение политических прав и свобод человека и гражданина в Украине. *East European Science Journal*. 2016. № 3, ч. 4. С. 156-161.
31. Груздев В. В. Юридические факты в современном гражданском праве. *Аграрное и земельное право*. 2011. № 7. С. 89-92.
32. Губар О. С. Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
33. Дмитрук І. М. Правові відносини між учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 191 с.
34. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільсько-господарських підприємств в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 36 с.
35. Жуковська Г. Взаємодія органів влади та громадськості у сфері протидії людьми: досвід країн Європи. *East European Science Journal*. 2016. № 3, ч. 4. С. 161-168.
36. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 49-57.
37. Иванов Д. Е. Информационные правоотношения в производстве по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 206 с.
38. Ільчук Л. І. Воєнно-політичні відносини: сутність, зміст, умови функціонування та тенденції розвитку: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 1998. 164 с.
39. Каменская К. В. Обоснование института прямого представительства в категориях правоотношения: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 209 с.
40. Касаткин С. Н. Мировое соглашение и согласие как разновидности юридических действий. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2013. № 8. С. 7-10.
41. Керевич О. В. Правовідносини слідчих та оперативних підрозділів під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 244-249.
42. Ковальська В. С. Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин: моногр. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 259 с.

43. Козьяков І. Говоруха О. Реалізація процесуальних прав чи зловживання ними: проблеми диференціації. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 36-42.
44. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
45. Кузьменко О. А. Міжбюджетні правовідносини в системі бюджетних правовідносин: особливості та види. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 217-220.
46. Кукоба О. О., Піддубний О. Ю. Адміністративно-процесуальні провадження з вирішення спорів у виборчих правовідносинах: моногр. Київ: Ірідіум, 2017. 183 с.
47. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 19 с.
48. Кушнарьова Т. Правовідносини, що складаються між суб'єктами податкового права, та їх особливості. *Право України*. 2000. № 6. С. 104-108.
49. Кушнір І. В. Поняття та ознаки конституційного права фізичної особи на доступ до публічної інформації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7 С. 58-64.
50. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192-200.
51. Лялюк О. Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні Харків: Право, 2008. 288 с.
52. Мазуренко А. Правотворческая политика и культура законотворчества: вопросы теории. *East European Science Journal*. 2016. № 4, ч. 5. С. 12-14.
53. Макух О. В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку: моногр. Харків: Право, 2016. 301 с.
54. Маріссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах. *Право України*. 2003. № 9. С. 39-44.
55. Матвійчук А. О. Правовідносини з приводу особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище: суб'єктний склад. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 59-67.
56. Матвійчук А. О. Правовідносини з приводу особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище: суб'єктний склад. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 59-67.
57. Миронова Г. Діалектична єдність природи моральних і правових відносин. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С 19-22.
58. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
59. Міхно О. Публічні та приватні правовідносини: сутність і критерії їх розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 12-15.
60. Муза О. В. Теоретичні проблеми адміністративно-процесуальних пра-

- вовідносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 36 с.
61. Музика-Стефанчук О. А. Бюджетні правовідносини у сучасній науці фінансового права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 694-699.
  62. Надьо В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 39 с.
  63. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: моногр. Харків: Право, 2017. 391 с.
  64. Нечипорук Ю. Суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правовідносин. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 39-44.
  65. Онищенко Г. В. Довічні правовідносини з іноземним елементом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
  66. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
  67. Осадчук С., Осадчук М. Форми зловживання цивільним правом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 68-77.
  68. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права: моногр. Львів, 1999. 214 с.
  69. Пилипенко С. Українсько-російські торговельно-економічні відносини в умовах глобальної інтеграції. *Міжнародна економічна політика*. 2007. Вип. 7. С. 155-183.
  70. Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: перспективи розвитку: моногр. Київ: Ірідіум, 2016. 431 с.
  71. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: моногр. Харків: ЛТД. 2002. 160 с.
  72. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. 2002. № 10. С. 3-11.
  73. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 16 с.
  74. Пучкова В. Особенности реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь для иностранных граждан. *East European Science Journal*. 2016. № 9, ч. 2. С. 119-122.
  75. Распутина Л. Н. Процедурные нормы и правоотношения в сфере правового регулирования труда: дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2002. 183 с.
  76. Ренькас Т. Перспективи розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України. *East European Science Journal*. 2016. № 11, ч. 2. С. 130-136.
  77. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 34 с.
  78. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики: моногр. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.
  79. Свердліченко В. П. Аналіз категорії «зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Форум права*. 2017. № 5. С. 356-361.

80. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 19 с.
81. Сойфер В. Г. Стабильность и динамика правоотношения: дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 355 с.
82. Солодовник Л. Юридичні факти – підстави виникнення трудових правовідносин. *Право України*. 2000. № 1. С. 59-64.
83. Старинський М. В. Валютні правовідносини: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 39 с.
84. Стрельбицький М., Стрельбицька Л. Адміністративно-правові та цивільно-правові юридичні факти в новому соціально-історичному вимірі. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 64-69.
85. Стріжкова А. В. GRID-технології як об'єкт інноваційних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
86. Сумской Д. А. Гражданско-правовое положение органа юридического лица: моногр. Москва: Маркетинг, 2007. 511 с.
87. Тарасов О. В. Персонативний юридичний факт: теоретико-методологічний та міжнародно-правовий вимір. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 208-213.
88. Токарев В. Від суб'єкта права до правового суб'єкту. *Право України*. 2014. № 1. С. 182-186.
89. Федияк Г. Межі здійснення правосуб'єктності юридичними особами України за кордоном (приватно-правовий аспект). *Право України*. 2003. № 12. С. 31-36.
90. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри: моногр. Одеса: Гельветика, 2018. 404 с.
91. Харитонova О. Поняття і ознаки публічних правовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 54-57.
92. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 199 с.
93. Христова Г. Позитивні зобов'язання. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 17-29.
94. Чувакова Г. М. Юридичні факти у сфері публічного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 77-80.
95. Якушев І. Правосуб'єктність в теорії трудового права України. *Право України*. 2008. № 3. С. 36-40.

ТЕМА 15. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Тлумачення норм права: поняття, ознаки. Значення тлумачення в правотворчій та правозастосувальній діяльності.
2. Способи тлумачення норм права.
3. Офіційне та неофіційне тлумачення. Їх різновиди та загальна характеристика.
4. Види тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
5. Правотлумачні (інтерпретаційно-правові) акти: поняття та види.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Грунтовне засвоєння теоретичних положень щодо тлумачення юридичних норм становить одну з необхідних умов правильного з'ясування змісту таких норм як при їх вивченні (зокрема, при здобутті юридичної освіти), так і при застосуванні або ж реалізації. Розкриваючи зміст семінарського заняття, слід проаналізувати поняття та значення тлумачення норм права як діяльності органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямованої на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої у них волі соціальних сил, що знаходяться при владі.

Також слід надати характеристику основних способів тлумачення норм права: мовного, систематичного, історико-політичного тощо. Мовне тлумачення має на меті осмислення відповідного тексту нормативного акта. В межах систематичного тлумачення визначається роль і місце відповідної норми права в системі права, а також її юридичні зв'язки з іншими нормами права. Дослідження соціального значення норми, її мети, намірів законодавця, суспільно-політичної ситуації, що обумовило її видання, складає зміст історико-політичного тлумачення. Слід зауважити, що жоден з видів тлумачення не є автономним, і лише їх комплексне застосування дозволяє найбільш повно усвідомити зміст норми права.

Наступне питання має на меті аналіз окремих видів тлумачення норм права. Так, офіційне тлумачення полягає у роз'ясненні змісту і мети правових норм, яке сформульовано в спеціальному акті уповноваженим органом у рамках його компетенції і має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються. На противагу йому виступає неофіційне тлумачення, яке не має обов'язкової юридичної сили та здійснюється широким колом суб'єктів, виходячи з їх кваліфікацій, життєвого досвіду тощо. Необхідно також провести подальшу класифікацію офіційного та неофіційного тлумачення норм права.

Будь-яка діяльність має свої наслідки, результати. Види тлумачення можна також розділити за обсягом їх змісту та його проявом у результатах тлумачення. За цим критерієм воно може бути поділене на розширювальне,

обмежувальне та буквальне.

Важливим теоретичним аспектом є розгляд функцій тлумачення таких, як пізнавальна, конкретизаційна, регламентуюча, правозабезпечувальна, сигналізаторська.

Останнє питання передбачає розгляд інтерпретаційно-правових актів. В межах цього питання необхідним є розкриття поняття, видів та загальної характеристики інтерпретаційно-правових актів. Окрему увагу потрібно приділити юридичним властивостям інтерпретаційних актів, таким, як формальна обов'язковість, можливість їх прийняття лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами, особлива форма вираження, а також не тільки пряма їх дія в часі, а й звичайно, зворотна дія.

Надайте визначення таких понять:

тлумачення норм права, об'єкт тлумачення, суб'єкт тлумачення, з'ясування, роз'яснення, тлумачення актів індивідуального правового регулювання, тлумачення актів загального правового регулювання, офіційне тлумачення, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, відомче тлумачення, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення, систематизоване тлумачення, несистематизоване, компетентне тлумачення, буденне тлумачення, тлумачення за обсягом, буквальне тлумачення, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлумачення, граматичний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки «a fortiori», висновки із понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного, способи тлумачення, види тлумачення, системний спосіб тлумачення, історико-політичний спосіб тлумачення, телеологічне тлумачення, спеціально-юридичне тлумачення, герменевтичне тлумачення, пізнавальна функція тлумачення, конкретизуюча функція тлумачення, регламентуюча функція тлумачення, правозабезпечувальна функція тлумачення, сигналізаційна функція тлумачення, інтерпретаційно-правові акти.

Скласти схеми:

- ✓ *Види тлумачення.*
- ✓ *Способи тлумачення.*
- ✓ *Функції тлумачення та їх характеристика.*
- ✓ *Класифікація інтерпретаційно-правових актів.*

Теми рефератів:

- *«Поняття і необхідність тлумачення права».*
- *«Тлумачення норм права: наукове та практичне значення».*
- *«Офіційне і неофіційне тлумачення: загальна характеристика».*
- *«Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект».*

- «Акти офіційного тлумачення норм права: загальні положення».
- «Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення».
- «Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект».
- «Історичні аспекти становлення тлумачення норм права: загальна характеристика».
- «Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Регламент Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року. *Вісник Конституційного суду України*. 2018. № 2. Стор. 14.

Спеціалізована література:

1. Алексєєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституцій та законів органами конституційної юстиції. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 4. С. 11-18.
2. Алтангерел Б. Міжнародно-правова практика тлумачення норм міжнародних договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 23 с.
3. Артеменко І. А. Ступінь наукової розробленості проблеми щодо визначення поняття та характеристики органів публічної адміністрації як суб'єктів адміністративно-процесуального права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 221-227.
4. Барабаш Ю. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України:

- проблемні питання теорії та практики. *Право України*. 2010. № 6. С. 45-53.
5. Батанов О. Конституційне забезпечення організації місцевого самоврядування в Україні: проблеми формування та шляхи розвитку. *Право України*. 2016. № 6. С. 60-69.
  6. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
  7. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 59-71.
  8. Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Тольятти, 2002. 182 с.
  9. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 202 с.
  10. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 226 с.
  11. Гиршович М. Г. Толкование международных договоров Апелляционным органом Всемирной торговой организации. *Реформы и право*. 2013. № 1. С. 53-69.
  12. Глуханчук О. В. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 3-8.
  13. Голубева Л. А. Толкование права в законотворческом процессе. *Журнал правовых и экономических исследований*. 2013. № 2. С. 44-47.
  14. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142-147.
  15. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 16 с.
  16. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматики. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 257-264.
  17. Грималюк П. Види делегованої правотворчості. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 55-57.
  18. Гринюк Р. Методологічні способи тлумачення принципу верховенства права. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 72-79.
  19. Гришина М. Оснований для ограничительного толкования правил нет. *Журнал о выборах*. 2011. № 2. С. 31-35.
  20. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
  21. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменев-

- тичного підходу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 19 с.
22. Дудаш Т. Вплив праворозуміння органів конституційної юрисдикції на їх правотлумачну діяльність (Німеччина, США, Україна). *Право України*. 2010. № 4. С. 199-205.
  23. Зубенко А. В. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 395-398.
  24. Ілюшина М. Н. Системное толкование и проблемы горизонтальной иерархии норм права. *Современное право*. 2012. № 3. С. 15-20.
  25. Іщук С. Завчасне сповіщення при реалізації конституційного права на проведення мирних зібрань. *Право України*. 2016. № 1. С. 136-143.
  26. Кадикало О. І. Офіційне тлумачення норм Конституції і законів конституційними судами (на прикладі України та країн СНД): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 197 с.
  27. Кампо В., Нікітіна І. Принципи офіційного тлумачення Конституції та законів України: перспектива конституціоналізації. *Право України*. 2012. № 9. С. 310-315.
  28. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: моногр. Харків: Право, 2008. 296 с.
  29. Капліна О. В. Проблеми єдності термінологічного наукового інструментарію при означенні способів тлумачення норм права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 26-34.
  30. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 193 с.
  31. Киця О. С. Методологічна основа дослідження юридичної техніки актів судового тлумачення. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 22-29.
  32. Киця О. С. Юридико-технічні інструменти побудови актів судового тлумачення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 97-103.
  33. Кічмаренко С. М. Адміністративно-правові аспекти місця і ролі судової влади в механізмі держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 34-39.
  34. Колісник В. Перманентні проблеми конституційного регулювання державно-владних відносин. *Право України*. 2016. № 6. С. 52-59.
  35. Колоколов Я. Н. Аутентическое официальное толкование норм права: теория, практика, техника: дис. ... канд. юрид. наук. Курск, 2011. 277 с.
  36. Колоколов Я. Н. Отечественный парламент лишен права на аутентическое толкование своих законов. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2011. № 2. С. 20-24.
  37. Коломоєць Т. О., Костенко О. І. Тлумачення актів адміністративного законодавства: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 200 с.
  38. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
  39. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у

- здійсненні правосуддя. *Право України*. 2000. № 6. С. 34-36.
40. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
  41. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
  42. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
  43. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: моногр. Львів: ЛьВДУВС, 2015. 263 с.
  44. Кравчук А. Адміністративна юстиція в контексті конституційної реформи. *Право України*. 2016. № 2. С. 45-49.
  45. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
  46. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 32-36.
  47. Кривошеїн П. П. Адміністративно-правовий статус публічної адміністрації, яка здійснює адміністративно-правове регулювання будівництва в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 62-66.
  48. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-10.
  49. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9-13.
  50. Ларина Е. П. О понятии толкования международных договоров в науке международного права. *Закон и право*. 2013. № 12. С. 96-98.
  51. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307-313.
  52. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2013. Вип. 2. С. 486-493.
  53. Лобань Д. Беручись тлумачити законодавство, треба ставитись до цього відповідно. *Вісник прокуратури*. 2003. № 4. С. 121-122.
  54. Лютов Н. Л. Толкование международных договоров и международный обычай в международном трудовом праве. *Цивилис*. 2013. № 2. С. 21-30.
  55. Малента В. С. Доктринальне тлумачення норм права. *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 30-36.
  56. Малента В. С. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 1. С. 18-21.
  57. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 246 с.

58. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загально-теоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7-14.
59. Манасян А. А. Особенности толкования законов при осуществлении конституционного правосудия. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 12. С. 104-106.
60. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 74-76.
61. Мирошников Е. Г. Официальное толкование права и его значение в деятельности органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 211 с.
62. Михайлович Д. М. Деякі аспекти проблематики доктринального тлумачення. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 37-39.
63. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.
64. Михайлович Д. М. Специфічні риси та функції актів офіційного тлумачення законів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. С. 99-104.
65. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 122-126.
66. Міщенко М. М. Розуміння та тлумачення в психоаналізі: філософсько-герменевтичний підхід: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2011. 20 с.
67. Молибога М. П. Класифікація тлумачення норм права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 50. С. 76-83.
68. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 188 с.
69. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42-46.
70. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. 218 с.
71. Нікітіна І. О. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 97-103.
72. Оніщенко Н. Формування громадянського суспільства: комунікативно-правовий чинник. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 88-96.
73. Опотьяк С. З. Про тенденцію телеологічного (цільового) тлумачення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 100-107.
74. Осипян Б. А. Критерии правомерного толкования, конкретизации и единообразного исполнения юридических законов и положений. *Современное право*. 2013. № 5. С. 150-158.

75. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
76. Пасенюк О. Розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції. *Право України*. 2016. № 2. С. 38-44.
77. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 194 с.
78. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 10-16.
79. Прийма С. Ознаки тлумачення норм права. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 239-248.
80. Прийма С. Принцип розумності тлумачення норм права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 34-43.
81. Прийма С. Пропорційність як принцип тлумачення права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 42-48.
82. Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 112-115.
83. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект. *Право України*. 2001. № 11. С. 36-39.
84. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.
85. Сінкявічюс В. Конституція: від основного закону до вищого права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 74-80.
86. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 227 с.
87. Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 17-23.
88. Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 1. С. 35-38.
89. Тимофєєв О. О. Тлумачення податково-правових норм: моногр. Харків: Право, 2013. 214 с.
90. Чистоклетов Л. Стадії процесу юридичного прогнозування. *Право України*. 2016. № 1. С. 130-135.
91. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 228 с.
Шепелев А. Н. Толкование и правовая терминология. *Современное право*. 2011. № 9. С. 3-6.
92. Юдін З. М. Тлумачення договору: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 193 с.

ТЕМА 16. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Реалізація норм права: поняття та ознаки. Форми реалізації норм права.
2. Застосування норм права: поняття, ознаки та види.
3. Підстави, форми і функції застосування норм права.
4. Стадії застосування нормативних приписів.
5. Акти правозастосування: поняття та види.
6. Прогалини в законодавстві та способи їх подолання. Аналогія закону. Аналогія права.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання реалізації норм права. В рамках цього ж питання слід дати класифікацію реалізації права в залежності від різних критеріїв (за рівнем реалізації розпоряджень, кількістю суб'єктів тощо). Кожна з форм реалізації права має одержати своє визначення та конкретні приклади. Потрібно зосередитись на дослідженні безпосередніх(простих) форм втілення права в життя (виконання, використання та дотримання), а також проаналізувати складну форму реалізації норм права, яка проявляється крізь такі ознаки, як специфічність суб'єктів цієї діяльності, складності та послідовності правозастосовного процесу.

Головне, центральне місце питання складної форми реалізації норм права складається з процесуальних стадій правозастосовної діяльності. Необхідно детально проаналізувати першу стадію, яка встановлює фактичні обставини юридичної справи. Друга стадія – юридична кваліфікація може бути більш ретельно характеризує шляхом розподілу її на менш дрібні етапи: а) юридична кваліфікація фактичних обставин; б) юридична кваліфікація самої юридичної норми. Стадія прийняття рішення також може бути розподілена на підстадії для більш ретельного дослідження.

Аналізуючи питання семінарського заняття, слід по-перше, усвідомити фактори, які обумовлюють існування такої специфічної форми реалізації права, як його застосування. Далі необхідно зупинитись на аналізі визначення та суттєвих ознак правозастосовальної діяльності. Закінчити відповідь на питання слід аналізом об'єктивної та суб'єктивної сторони правозастосування.

Розгляд цієї теми передбачає визначення актів застосування норм права як індивідуальних правових актів-волевиявлення (рішень) уповноваженого компетентного державного органу або посадової особи, які на основі юридичних норм установлюють (змінюють, припиняють) права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення. В межах розгляду цього питання слід більш детально зупинитися на властивостях правозастосовального акта: акта-дії,

акта-документа, в якому знаходить своє втілення прийняте по справі рішення.

Недосконалість правового регулювання, низький рівень юридичної техніки, динамічний характер розвитку суспільних відносин призводить до того, що з'являються так звані «прогалини» в праві, тобто певна сукупність суспільних відносин, що правом не врегульована. Можливі і інші крайнощі, коли ті самі відносини врегульовані двома чи більше способами – така ситуація називається у юридичній науці «колізіями у праві». І прогалини, і колізії є несприятливими юридичними явищами та призводять до невиконання правом своїх функцій загалом.

Надайте визначення таких понять:

реалізація норм права, реалізація загальних установлень, додержання, виконання, використання, застосування права, форми реалізації норм права, способи реалізації норм права, підстави застосування норм права, форми застосування норм права, функції застосування норм права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, встановлення юридичної основи справи, прийняття рішення та його документальне оформлення у правозастосовному акті, виконання ухваленого рішення уповноваженими органами, вимоги до застосування норм права, законність застосування норм права, обґрунтованість застосування норм права, доцільність застосування норм права, справедливість застосування норм права, акт застосування норм права, правозастосовний акт, прогалини у праві, аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм права, правозастосовна техніка, юридичні колізії, колізії в законодавстві, темпоральна (часова) колізія, ієрархічна (субординаційна) колізія, змістовна (сутнісна) колізія, усунення прогалин в законодавстві, подолання прогалин в законодавстві, юридична техніка, предмет юридичної техніки, ознаки юридичної техніки, юридичні конструкції, юридична термінологія, прийоми і правила юридичної техніки, правові аксіоми, правові фікції, правові презумпції.

Скласти схеми:

- ✓ *Види актів застосування норм права.*
- ✓ *Форми безпосередньої реалізації норм права.*
- ✓ *Ознаки та основні види реалізації норм права.*
- ✓ *Стадії застосування правових норм.*
- ✓ *Способи подолання прогалин в законодавстві.*
- ✓ *Основні вимоги правильного правозастосування.*
- ✓ *Відмінність правозастосування від інших форм реалізації норм права.*

Теми рефератів:

- *«Прогалини у праві та шляхи їх подолання: питання теорії і практики».*
- *«Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних».*

справ».

- «Колізії в законодавстві та способи їх переборення».
- «Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови».
- «Справедливість як основа правозастосовної діяльності».
- «Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій».
- «Колізія і конкуренція законів».
- «Конкретизація норм як необхідна передумова їх застосування».
- «Процедура реалізації рішень Європейського суду з прав людини».
- «Акти вищих судів загальної юрисдикції як засіб подолання прогалін у законодавстві».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Спеціалізована література:

1. Poledník P. Zamyšlení se nad oděvem advokáta v České republice. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 12-13.
2. Аблякімова Е. Е. Реалізація права на доступ по публічної інформації в законодавстві Європейського Союзу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 164-171.
3. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
4. Бармина О. Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 2014. 195 с.
5. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом.

- Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 172-184.
6. Берназюк І. Еволюція конституційно-правового регулювання стратегічної правотворчості в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 1. С. 7-12.
  7. Бірюченський О., Панєвін О. Застосування судами України законів, що забезпечують підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист. *Право України*. 1995. № 11. С. 13-16.
  8. Бобылёв А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. *Государство и право*. 1999. № 5. С. 19-22.
  9. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 32 с.
  10. Болокан І. В. Теорія реалізації норм адміністративного права: моногр. Запоріжжя: Гельветика, 2017. 559 с.
  11. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 214 с.
  12. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: моногр. Київ: Леся, 2012. 191 с.
  13. Буханевич О. М. Поняття та сутність процедури надання адміністративних послуг. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 1. С. 126-131.
  14. Буяков А. Ю. Юридические коллизии и способы их устранения: дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 1999. 227 с.
  15. Василюк С. Правотворча і правозастосовна діяльність: їх діалектична єдність. *Право України*. 1996. № 10. С. 56-60.
  16. Винников А. В. Национальные языки, судебный перевод и правоприменение. *Современное право*. 2013. № 7. С. 122-128.
  17. Віхров О. П. Актуальні питання захисту прав людини в контексті правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 99-101.
  18. Ворошилова Т. В. Принятие решения по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 170 с.
  19. Галич Р. В. Реалізація конституційного права працівника на захист: моногр. Дніпропетровськ: Форест, 2015. 176 с.
  20. Галянтч М. Колізія нормативних актів: вимушений шлях розвитку права. *Право України*. 1996. № 6. С. 34-36.
  21. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 17-23.
  22. Далявська Т. П. Політико-правова колізія як підстава для визнання/невизнання нових держав/державоподібних утворень. *Гілея*. 2015. Вип. 98. С. 375-377.
  23. Денисенко В. В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург,

2004. 177 с.

24. Евтошук Ю. О. Требования принципа пропорциональности в сфере правоприменения. *Современное право*. 2013. № 2. С. 117-121.
25. Кінаш Б. С. Конституційно-правові норми: теорія та практика реалізації: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 223 с.
26. Кінаш Б. С. Теоретико-правові основи реалізації конституційно-правових норм: моногр. Івано-Франківськ: Прикарпат. юридич. ін-т ЛьвДУВС, 2011. 250 с.
27. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності. *Право України*. 2007. № 8. С. 30-33.
28. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 214 с.
29. Книгін К. Реалізація народного волевиявлення, вираженого в рішеннях всеукраїнських референдумів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 8. С. 44-48.
30. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: моногр. Одеса: Юридична література, 2011. 528 с.
31. Кодинец А. Способы защиты прав в сфере информационных отношений: отдельные вопросы правоприменения. *Leges si Viata*. 2018. № 4, ч. 2. С. 72-76.
32. Колотова О. В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 231 с.
33. Кондратьев Р. Моральний імператив у правозастосуванні. *Право України*. 2010. № 5. С. 85-89.
34. Копиленко О. Окремі колізії українського законодавства. *Право України*. 2000. № 12. С. 13-16.
35. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 6-9.
36. Кравець М. О. Поняття, сутність та місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 110-115.
37. Кухнюк Д. Осуществление адвокатом представительства в исполнительном процессе Украины. *Leges si Viata*. 2016. № 2, ч. 2. С. 80-83.
38. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике: дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2005. 239 с.
39. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.
40. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 7-14.
41. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів. *Право України*. 2001. № 4. С. 18-21.

42. Литвак О. М. Справедливість – сутність і передумова ефективності правозастосувальної діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 55-59.
43. Ляшенко Н. Предмет рішень Європейського Суду з прав людини. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 3. vydání. С. 27-32.
44. Малярчук Л. Порівняльний аналіз заяв до Європейського Суду з прав людини та конституційної скарги до конституційного трибуналу Польщі. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 8-15.
45. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. С. 100-103.
46. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 378-384.
47. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 15-20.
48. Михайленко Е. М., Фефилов Е. А. Правоприменительные коллизии гражданского законодательства, изменившего порядок заявления требований участников строительства к застройщику при его банкротстве. *Правовые вопросы строительства*. 2013. № 1. С. 8-10.
49. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24-28.
50. Мовчан В. В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 16-23.
51. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістових колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
52. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
53. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект). *Право України*. 1999. № 8. С. 22-25.
54. Мурашин О., Андрійко О. Колізійне право. *Право України*. 2001. № 2. С. 150-154.
55. Невзоров Г. Л. До питання про співвідношення правозастосувальних і виконавчо-розпорядчих актів. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 4. С. 14-19.
56. Нікольська О. Конкретизація норм Конституції України як необхідна передумова їх застосування. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 29-36.
57. Обидіна І. Як уникнути колізії між нормативними актами. *Право України*. 2000. № 9. С. 107-111.
58. Осауленко О., Пунько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України*. 2004. № 12. С. 24-29.
59. Осминин Б. И. Разрешение коллизий между внутригосударственным

- правом и международными договорами. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 1. С. 114-123.
60. Островська Л. А. Вплив правил про дисциплінарну відповідальність суддів на застосування норм цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 365-369.
61. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень. *Право України*. 2004. № 8. С. 21-25.
62. Павлюк А. Правова, реальність як нормативно-ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 107-120.
63. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 3-6.
64. Полонский Б. Я. Урок правоприменения. *Законодательство*. 2013. № 6. С. 38-43.
65. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.
66. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосовчих помилок. *Право України*. 2003. № 8. С. 110-112.
67. Ростовщиков И. В. Правоприменение в процессе реализации прав человека. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2013. № 2. С. 14-21.
68. Рощина І. Принципи та аналогія у кримінальному праві України. *Право України*. 2007. № 8. С. 25-29.
69. Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 392-396.
70. Рябець К. А., Самойлов М. В. Колізія вітчизняного земельного законодавства в аспекті права власності на землю. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 40-46.
71. Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 227 с.
72. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: моногр. Дніпропетровськ: Грані, 2014. 121 с.
73. Слабоспицкая Н. Н. Реализация норм трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. 251 с.
74. Смирнова В. В. Применение права как форма реализации правоохранительной функции аппарата государственной власти: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 208 с.
75. Соколов В. М. Застосування аналогії права та аналогії закону в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
76. Сомиков К. А. Правовой выбор и реализация права: дис. ... канд. юрид.

- наук. Екатеринбург, 2011. 200 с.
77. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики). *Приватне право*. 2013. № 1. С. 166-175.
  78. Стародубцева І. А. Влияние коллизий на правовую систему России: конституционно-исторический аспект. *История государства и права*. 2013. № 1. С. 53-56.
  79. Стародубцева І. А. Коллизионный мониторинг в механизме выявления юридических коллизий. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2013. № 11. С. 41-45.
  80. Стефанов С. Деякі аспекти правового регулювання проекту «Електронний Суд» в ході його реалізації в юридичному процесі України. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 165-171.
  81. Тузова М. В. Акти вищих судів загальної юрисдикції як засіб подолання прогалин у законодавстві. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 3. С. 35-39.
  82. Фандалюк О. В. Правозастосувальні акти-дії в механізмі здійснення функцій органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 218 с.
  83. Чаусская О. А. Применение норм гражданского права: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 206 с.
  84. Челак О. Еволюція регіональної політики та її інструментів в Європейському Союзі. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 43-47.
  85. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції. *Право України*. 1997. № 6. С. 37-41.
  86. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 13-18.
  87. Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 168 с.
  88. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2008. 216 с.

ТЕМА 17. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.
2. Поняття та основні види, мотиви правомірної поведінки.
3. Правопорушення: поняття, ознаки та види.
4. Юридичний склад правопорушення.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Будь-яке суспільство має можливість існувати і зберігати життєдіяльність лише за умов його сталого розвитку, нормального функціонування. При підготовці до семінарського заняття необхідно виходити з того, що правомірна поведінка є не просто бажаною, а й суспільно необхідною, адже без неї не може існувати стан впорядкованості суспільних відносин. Для цього потрібні впорядковані, узгоджені вчинки людей, їх об'єднань, державних органів у всіх сферах життя, що перетворює їх на соціально значущу поведінку. Таким чином, можна перейти до визначення правомірної поведінки як суспільно необхідної, бажаної, допустимої, усвідомленої поведінки індивідуальних та колективних суб'єктів, яка відповідає правовим приписам та гарантується державою.

Слід зупинитися на сутнісних ознаках правомірної поведінки, а потім перейти до її детальної класифікації за різними критеріями (залежно від об'єктивної сторони, від форм реалізації права, від наслідків, яких бажає досягти суб'єкт тощо). Закінчити таку класифікацію варто критерієм суб'єктивної сторони, за яких виділяють соціально-активну, законослухняну, конформістську, маргінальну та звичну поведінку.

В межах цього семінарського заняття слід проаналізувати визначення правопорушення, усвідомивши його соціально-політичні ознаки: суспільна небезпека, протиправність, вина, застосування покарання. Визначивши критерій розподілу правопорушень на проступки (конституційні, цивільні, адміністративні, дисциплінарні) і злочини, доцільно ознайомитись з відповідними положеннями Цивільного та Кримінального кодексів України, а також кодексів законів про працю та адміністративні правопорушення.

Необхідно зосередити увагу на елементах, що утворюють склад правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, давши детальну характеристику кожного з них та вказавши на них на прикладі конкретного правопорушення.

Надайте визначення таких понять:

правова поведінка, правомірна поведінка, зловживання правом, об'єктивно протиправна поведінка, неправомірна (протиправна) поведінка, соціально активна поведінка, юридична відповідальність, правоздатність, дієздатність,

пасивна поведінка, добровільна поведінка, змушена поведінка, конформістська поведінка, маргінальна поведінка, звичайна поведінка, правопорушення, конституційний делікт, конституційний проступок, казус, склад правопорушення, об'єкт правопорушення, загальний об'єкт правопорушення, родовий об'єкт правопорушення, безпосередній об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення, посадова особа, зміст правопорушення, протиправність дій, провина, об'єктивна сторона злочину, суб'єктивна сторона злочину, умисел, необережність, протиправна самовпевненість, протиправна недбалість, злочинна недбалість, мотив, мета, злочин, класифікація злочинів, проступки, винні діяння, безвинні діяння, об'єктивно протиправне діяння, рецидив, конституційний проступок, конституційно-правова санкція, дисциплінарний проступок, адміністративний проступок, злочинна недбалість, злочинна самовпевненість, принцип законності, принцип верховенства права, принцип недоторканості, принцип верховенства права, цивільні проступки, міжнародний проступок, воєнний злочин, міжнародне правопорушення, міжнародні злочини, недружній акт, причини правопорушень.

Скласти схеми:

- ✓ *Види правомірної поведінки.*
- ✓ *Ознаки та склад правопорушення.*
- ✓ *Ознаки правової поведінки.*
- ✓ *Причини вчинення правопорушень.*
- ✓ *Юридичний склад правопорушення.*
- ✓ *Ознаки зловживання права.*

Теми рефератів:

- *«Маргінальна поведінка: загальнотеоретична характеристика».*
- *«Правопорушення як вид правової поведінки: теорія та законодавча практика».*
- *«Міжнародні правопорушення: поняття та різновиди».*
- *«Правомірна поведінка – умова стабільного розвитку суспільства».*
- *«Правомірна поведінка: теоретико-методологічний аспект дослідження».*
- *«Маргінальна поведінка як різновид правомірної поведінки особи».*
- *«Девіантна поведінка в сфері економіки як одна з форм соціального відхилення».*
- *«Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення».*

Нормативні акти:

- ❖ *Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від*

02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).

- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Спеціалізована література:

1. Автаева О. Ю. Гражданские правонарушения: сущность и состав: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 166 с.
2. Автономов А. С. Поощрительные санкции в праве: общетеоретический и отраслевой аспекты: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2016. 399 с.
3. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44-47.
4. Андрущенко А. А. Кваліфікація адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
5. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: моногр. Одеса: Букаєв, 2014. 415 с.
6. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.
7. Баєв О. Я. Злоупотребление правом в досудебном производстве по уголовным делам: моногр. Москва: Проспект, 2014. 208 с.
8. Бакумов О. С. Проблеми зловживання правами громадян у процесі реалізації форм безпосередньо демократії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 125-132.
9. Барабаш О. О. Правомірна поведінка як основна форма вираження правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 12-14.
10. Барабаш О. О. Правомірна поведінка: інтерпретації зарубіжних науковців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. С. 3-6.
11. Бериславська О. М. Адміністративна відповідальність у сфері інформаційно-правової політики держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 91-96.

12. Белікова О. Адміністративне покарання як критерій адміністративної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 122-125.
13. Біла-Кисельова А. Від антидемократичних тенденцій до сучасної концепції прав людини в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 43-48.
14. Бобровник С. В. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. Київ: РІ КУП НАНУ, 2004. 20 с.
15. Бобровник С. Структурна характеристика правового конфлікту. *Право України*. 2015. № 1. С. 93-98.
16. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук*. 2016. № 2. С. 59-71.
17. Бочарова Н. Права людини і права інтелектуальної власності: сучасні доктринні підходи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 49-54
18. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: моногр. Київ: Ін Юре, 2014. 562 с.
19. Ванюкова Е. М. Может ли злоупотребление правом быть основанием для признания сделки недействительной? *Закон*. 2013. № 6. С. 131-139.
20. Вапнярчук Н. М. Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служб. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. 56. С. 267-271.
21. Васьковцов А. О. Місце і роль адміністративного проступку в процесі правозастосування. *Міліція України*. 2012. № 11/12. С. 22-24.
22. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: моногр. Київ: НАВС, 2015. 191 с.
23. Волощук А. М. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності: моногр. Одеса: ОДУВС, 2013. 175 с.
24. Воронова І. В. Правопорядок і правомірна поведінка (особливості взаємозв'язку в правовій державі). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1151. С. 30-33.
25. Ганьба О. Б. Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
26. Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 95-99.
27. Горбач М. І. Адміністративні обов'язки публічного суб'єкта права як елемента адміністративно-правового статусу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. С. 265-270.
28. Горкава В. В. Право на захист у провадженні у справах про адміністративні правопорушення та гарантії його реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 20 с.

29. Грабовий В. В. Юридична відповідальність за правопорушення проти власності в перші роки радянської влади в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 20. С. 17-20.
30. Жаровська І. М. Інститут відповідальності державної влади в умовах розвиненого громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 15-18.
31. Живицька Л. І. Нормативне забезпечення підвідомчості справ про адміністративні правопорушення та його вдосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 146-155.
32. Зубко Г. Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 16 с.
33. Іванюк В. І. Адміністративна відповідальність суддів за правопорушення, пов'язані з корупцією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
34. Калашник М. В. Юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 67-72.
35. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права*. 2017. № 3. С. 67-71.
36. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 68-73.
37. Квасневская Н. Реформація судової системи України: очікування і реалії. *Legea si Viata*. 2016. № 2. С. 55-58.
38. Когутич І. І. Теорія і практика використання в розслідуванні злочинів фікцій: моногр. Львів; Тернопіль: Підручники і посібники, 2014. 393 с.
39. Козаченко Ю. А. Адміністративна відповідальність у сфері забезпечення прав пацієнта: перспективи вдосконалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 73-76.
40. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: спроба інтегративного осмислення: моногр. Львів: б. в., 2013. 159 с.
41. Комарницька І. І. Профілактика адміністративних правопорушень у сфері власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 19 с.
42. Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 18 с.
43. Кравець М. О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 75-78.
44. Кривенко О. Адміністративна та кримінальна відповідальність за військові правопорушення: аналіз законодавчих змін. *Право України*. 2017. № 1. С. 109-115.
45. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9-13.
46. Кристева Н. Актуальні питання відповідальності в системі місцевих органів представницької влади. *Legea si Viata*. 2016. № 5. С. 55-58.

47. Куракін О. М. Дисциплінарна відповідальність в органах МВС. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 3. С. 13-18.
48. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2016. 19 с.
49. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 262 с.
50. Личенко І. О. Адміністративно-правові засади профілактики правопорушень у сфері власності: моногр. Львів: Нац. ун-т «Львів політехніка», 2017. 187 с.
51. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми: моногр. Івано-Франківськ: Прикарп. Нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 206 с.
52. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
53. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
54. Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 2. С. 149-154.
55. Остапенко Л. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, вчинені в сфері охорони праці: моногр. Львів: Нац. ун-т «Львів політехніка», 2016. 223 с.
56. Паришкара В. В. Окремі аспекти оптимізації законодавства України в частині притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 225-229.
57. Петришина-Дюг Г. Г. Конституційно-правова відповідальність політичних партій: поняття, сутність та особливості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 57. С. 144-150.
58. Писарев В. Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 200 с.
59. Пінчук П. А. Характеристика окремих заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 249-252.
60. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю: моногр. Одеса: ОДУВС, 2012. 526 с.
61. Полонка І. А. Правомірна поведінка: теоретичний аналіз основних складників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 19-21.
62. Полонка І. А. Роль правомірної поведінки: підвалини теоретико-онтологічного розуміння. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 58-71.
63. Полонка І. Теоретико-оціночні пропозиції щодо класифікації правомірної

- поведінки (онтологія диференціації). *Право України*. 2016. № 6. С. 99-106.
64. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.
  65. Полянський Т. Позитивістсько-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом. *Юридична Україна*. 2013. № 9. С. 16-22.
  66. Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 14-22.
  67. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 221 с.
  68. Попова И. Ю. О квалификации злоупотребления процессуальными правами. *Право и политика*. 2012. № 5. С. 902-908.
  69. Попович Є Дисциплінарна відповідальність працівників органів прокуратури України: правові проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 22-26.
  70. Правдюк С. М. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 17 с.
  71. Радченко П. Конституційно-правова відповідальність органів місцевого самоврядування. *Вісник Української Академії державного управління при Президенті України*. 2001. № 2. С. 21-25.
  72. Резнік С. О. Малозначність правопорушення як підстава звільнення від адміністративної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 236 с.
  73. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: моногр. Ужгород: Ліра, 2011. 366 с.
  74. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 91-95.
  75. Русанова В. Б. Оскарження в суді постанов у справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
  76. Русанова В. Б. Право на оскарження в суді постанови у справі про адміністративне правопорушення (сутність, гарантії та порядок реалізації): моногр. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 145 с.
  77. Савенко В. В. Правова поведінка в умовах правової реальності сучасного соціуму. *Митна справа*. 2014. № 5. С. 139-143.
  78. Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 136-141.
  79. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка та позитивна юридична відповідальність взаємовплив та взаємообумовленість. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 118-133.
  80. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
  81. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття

- «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35.
82. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 197 с.
  83. Сіренко Д. О. Становлення та розвиток інституту протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, у національному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 91-95.
  84. Солтан А. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану органами публічної влади. *Legea si Viata*. 2016. № 6. С. 38-47.
  85. Стародубцев А. А. Поняття та види юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 276-280.
  86. Стрельников А. В. Проблеми визначення складу адміністративного правопорушення у сфері захисту персональних даних. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 151-153.
  87. Стрижевська А. А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 201 с.
  88. Супрун Г. Б. Суд (суддя) як суб'єкт провадження у справах про адміністративні правопорушення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 225 с.
  89. Сушинський О. Інститут відповідальності у здійсненні контрольної влади. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2002. № 3. С. 39-48.
  90. Сушинський О. Конституційно-правова відповідальність органів адміністрування виборчим процесом. *Право України*. 2013. № 5. С. 191-199.
  91. Теремілов А. В. Забезпечення законності в порядку оскарження рішень в справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
  92. Тернавська В. Політико-правові засади відповідальності уряду в Україні. *Право України*. 2010. № 7. С. 88-93.
  93. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
  94. Фесенко О. А. Адміністративна відповідальність у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 100-104.
  95. Шарнина Л. А. Злоупотребление конституционными правами и злоупотребление полномочиями: общее и особенное. *Конституционное и муниципальное право*. 2012. № 12. С. 9-15.
  96. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 1. С. 84-92.

97. Шевченко А. Є. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 269-275.
98. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: моногр. Харків: Майдан, 2013. 408 с.
99. Шульга А. М. Страх притягнення до юридичної відповідальності як мотив правомірної поведінки особи. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 51-55.
100. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 55-58.
101. Яковенко А. В. Деякі питання відповідальності суддів в Україні, у випадку якщо Європейський суд по правам людини вказав у їх рішеннях на порушення прав людини. *Leges si Viata*. 2017. № 2. С. 132-134.
102. Яковенко А. В. Окремі питання притягнення до адміністративної відповідальності за невиконання судових рішень в Україні. *Держава та регіони*. 2016. № 3. С. 107-112.

ТЕМА 18. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Юридична відповідальність: поняття та ознаки.
2. Принципи юридичної відповідальності.
3. Мета і функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності.
5. Підстави притягнення та звільнення від юридичної відповідальності.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

В межах цього семінарського заняття слід проаналізувати визначення юридичної відповідальності. Аналізуючи юридичну відповідальність, необхідно усвідомити, що юридична відповідальність є необхідною умовою впливу на правопорушника з метою недопущення вчинення правопорушень надалі як цією, так і іншими особами. Слід дати визначення юридичної відповідальності, перерахувати її ознаки, після чого перейти до її класифікації за такими критеріями, як зміст санкції, форма здійснення, галузева ознака тощо.

У питанні щодо принципів юридичної відповідальності потрібно надати розгорнуту характеристику кожному з принципів юридичної відповідальності.

Наступне питання присвячене розгляду мети та функцій юридичної відповідальності. Мета юридичної відповідальності – вияв її соціальної необхідності та ефективності. Необхідно зазначити, що юридична відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета юридичної відповідальності. Мета юридичної відповідальності своєю чергою визначає її функції.

Студенти повинні розуміти, що існування різних видів правопорушень передбачає і поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Головним критерієм поділу юридичної відповідальності на окремі види виступає галузева належність норм права, яка передбачає санкції за скоєне правопорушення. Виділяють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна. Слід охарактеризувати кожен з видів юридичної відповідальності.

Останнє питання передбачає аналіз підстав виникнення юридичної відповідальності та звільнення від неї, для чого доцільно використовувати, зокрема положення Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Надайте визначення таких понять:

юридична відповідальність, ознаки юридичної відповідальності, мета юридичної відповідальності, цілі юридичної відповідальності, принципи юридичної відповідальності, принцип справедливості, принцип гуманізму, принцип

законності, принцип пропорційності, принцип обґрунтованості, принцип доцільності, принцип невідворотності, принцип відповідальності за вину, функції юридичної відповідальності, охоронна функція юридичної відповідальності, захисна функція юридичної відповідальності, каральна функція юридичної відповідальності, виховна функція юридичної відповідальності, види юридичної відповідальності, суб'єкт юридичної відповідальності, засоби юридичної відповідальності, позитивна юридична відповідальність, ретроспективна юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, конституційно-правова відповідальність, процесуальна відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, публічно-правова відповідальність, підстави юридичної відповідальності, підстави притягнення до юридичної відповідальності, підстави настання юридичної відповідальності, підстави виключення юридичної відповідальності, підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Скласти схеми:

- ✓ Класифікація видів юридичної відповідальності.
- ✓ Функції та цілі юридичної відповідальності.
- ✓ Види соціальної відповідальності.
- ✓ Співвідношення соціальної та юридичної відповідальності.
- ✓ Умови, що виключають юридичну відповідальність.
- ✓ Принципи юридичної відповідальності.

Теми рефератів:

- «Юридична відповідальність як передумова правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти».
- «Політична відповідальність у державному управлінні».
- «Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність»».
- «Примуси надзвичайного та профілактичного характеру».
- «Позитивна та ретроспективна юридична відповідальність».
- «Підстави притягнення і звільнення від юридичної відповідальності».
- «Маргінальна поведінка: загальнотеоретична характеристика».
- «Міжнародні правопорушення: поняття та різновиди».
- «Дисциплінарна відповідальність працівників органів прокуратури України».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28.

Ст. 532).

- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Спеціалізована література:

1. Абашидзе А. Х. Современное международное право об ответственности юридических лиц за правонарушения. *Современное право*. 2013. № 8. С. 110-115.
2. Агапов А. С. Конституционно-правовая ответственность в федеративных отношениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 160 с.
3. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44-47.
4. Александров О. А. Дисциплінарна відповідальність народного депутата України. *Європейські перспективи*. 2012. № 3 (3). С. 81-86.
5. Андрієвська О. Конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина: питання окремих елементів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. С. 54-59.
6. Антонова О. Р. Система конституційно-правових принципів регулювання шлюбу і сім'ї. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 46-53.
7. Атоян А. Административная ответственность юридических лиц: основания и санкции. *Право и управление. XXI век*. 2013. № 1. С. 111-116.
8. Балан С. В. Співвідношення політичної та конституційно-правової відповідальності у здійсненні державної влади: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2007. 223 с.
9. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність політичних партій у світлі міжнародного досвіду. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 198-205.
10. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність у контексті взаємодії держави та громадянського суспільства. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 102-106.
11. Батанова Н. М. Принципи конституційно-правової відповідальності: по-

- нятійна та видова характеристика. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 211-218.
12. Батанова Н. М. Співвідношення конституційно-правової відповідальності та політичної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 24-30.
  13. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 36-39.
  14. Бериславська О. М. Адміністративна відповідальність у сфері інформаційно-правової політики держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 91-96.
  15. Берназюк І. Еволюція конституційно-правового регулювання стратегічної правотворчості в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 1. С. 7-12.
  16. Біла-Тіунова Л. Р., Бондаренко В. Р., Кравець В. Р. Адміністративна відповідальність за порушення антимонопольного законодавства України: моногр. Одеса: Фенікс, 2011. 214 с.
  17. Бойчук А. Понятие и признаки юридической ответственности. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 11-16.
  18. Бондарчук І. Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні. *Юридична Україна*. 2009. № 10. С. 28-33.
  19. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48-57.
  20. Борисова Ю. Основания и условия деликтной ответственности как вида гражданско-правовой ответственности. *Leges si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 7-10.
  21. Вапнярчук Н. М. Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служби. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 267-271.
  22. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 187 с.
  23. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: моногр. Москва: Норма, 2009. 431 с.
  24. Віхров О. П. Актуальні питання захисту прав людини в контексті правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 99-101.
  25. Волинка К. Поділ влади і конституційно-правова відповідальність як гарантії реалізації прав і свобод людини в Україні. *Нова політика*. 1998. № 4. С. 14-18.
  26. Волощина Л. Профессиональная ответственность адвоката. *Leges si Viata*. 2016. № 6, ч. 2. С. 21-24.

27. Волошук О. Т. Поняття та сутність конституційно-правової відповідальності вищих органів державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 77-84.
28. Галкін І. Г. Юридична відповідальність за порушення митних правил і контрабанду. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 126-130.
29. Гецько В. В. Правові позиції Конституційного Суду України з питань конституційно-правової відповідальності депутатів. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 67-72.
30. Гришук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 5-13.
31. Гуцу С. Ф. Матеріальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності в трудовому праві. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 248-251.
32. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: моногр. Одеса: ОНЮА, 2008. 240 с.
33. Єрмоленко-Князева Л. С. Поняття та зміст інституту дисциплінарної відповідальності. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. Вип. 1. С. 181-187.
34. Жулавський С. А. Фінансова відповідальність у системі юридичної відповідальності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 146-152.
35. Задніпряна М. Ю. Гармонізація принципів юридичної відповідальності України та Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
36. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 346-356.
37. Зелена І. В. Юридична відповідальність у приватному праві: автореф дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
38. Калашник М. В. Юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2012. №1 (43). С. 67-72.
39. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права*. 2017. № 3. С. 67-71.
40. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 31-37.
41. Калініченко О. Ф. Конституційний процес як основа державного будівництва. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 44-49.
42. Кампо В. Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд. *Право України*. 2014. № 6. С. 158-170.
43. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2. С. 68-73.
44. Кірмач А. Дисциплінарна відповідальність та службове розслідування

- щодо державних службовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 12 (169). С. 37-41.
45. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 146-149.
  46. Книш В. Теоретико-правовое исследование функций конституционно-правовой ответственности. *Leges si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 69-73.
  47. Ковальов Д. В. Конституційні засади корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 2. С. 60-69.
  48. Ковальов С. С. Щодо строків та особливостей притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих категорій працівників. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 416-423.
  49. Козаченко Ю. А. Адміністративна відповідальність у сфері забезпечення прав пацієнта: перспективи вдосконалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 73-76.
  50. Колпаков В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. № 3. С. 47-56.
  51. Колюх В. В. Політична відповідальність Конституційного Суду України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2016. № 3-4. С. 158-163.
  52. Корнієнко А. А. Невідворотність як принцип юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
  53. Кравець М. О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 75-78.
  54. Кравець М. О. Порядок реалізації конституції в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 20-23.
  55. Кравчук В. Забезпечення права на доступ до адміністративного суду осіб, які перебувають під вартою або в місцях позбавлення волі. *Право України*. 2014. № 3. С. 57-63.
  56. Кривенко Л. Конституційна відповідальність глави держави. *Віче*. 2001. № 10. С. 3-18.
  57. Кривенко О., Сарнавський О. Адміністративна та кримінальна відповідальність за військові правопорушення: аналіз законодавчих змін. *Право України*. 2017. № 1. С. 109-115.
  58. Крисань Т. Розмежування державного (правового) примусу й юридичної гарантії. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 3. С. 24-27.
  59. Кристева Н. Актуальные вопросы ответственности в системе местных органов представительной власти. *Leges si Viata*. 2016. № 5, ч. 1. С. 55-58.

60. Крищенко Л. Інституціоналізація конституційно-правової відповідальності – необхідна складова розширення та оновлення судової системи України. *Право України*. 2003. № 1. С. 20-25.
61. Липинский Д. А., Мусаткина А. А. Юридическая ответственность, санкции и меры защиты: моногр. Москва: РИОР, 2013. 138 с.
62. Ліпський Д. Касаційне оскарження в адміністративному судочинстві України: аналіз сучасних наукових досліджень. *Право України*. 2014. № 3. С. 64-74.
63. Макаренко Л. О. Поняття та види соціальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 12-16.
64. Малько А. В., Маркунин Р.С. Роль юридической ответственности органов представительной власти в правозащитной политике. *Современное право*. 2013. № 8. С. 24-26.
65. Маляренко А. До питання упередженості як підстави дисциплінарної відповідальності суддів. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 414-420.
66. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий механізм боротьби з корупцією в Україні (загальнотеоретична характеристика). *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 70-74.
67. Марченко М. В. Конституційно-правова природа права вето глави держави. *Форум права*. 2017. № 4. С. 141-146.
68. Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину: моногр. Харків: Право, 2010. 232 с.
69. Матат А. В. Верховенство Конституції та захист прав людини як пріоритет діяльності Конституційного Суду України. *Форум права*. 2016. № 1. С. 186-194.
70. Мельник С. М. Типологія юридичної відповідальності за адміністративним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: Харків, 2015. 20 с.
71. Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 41-43.
72. Мисак О. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. № 9. С. 41-46.
73. Митягин Ю. В. Конституционно-правовые аспекты ответственности депутата, члена выборного органа местного самоуправления, выборного должностного лица органа местного самоуправления: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. 190 с.
74. Муртіщева А. Загальна характеристика конституційних основ відповідальності уряду в країнах – членах ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 138-147.
75. Муртіщева А. О. Окремі питання персоналізації конституційно-правової відповідальності уряду в державах – членах Європейського Союзу. *Дер-*

- жавне будівництво та місцеве самоврядування. 2016. Вип. 32. С. 216-226.
76. Муртіщева А. О. Система санкцій конституційно-правової відповідальності уряду в державах – членах ЄС. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 171-181.
  77. Наливайко Л. Р. Види конституційно-правової відповідальності за її суб'єктами та підставами. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку*. 2002. С. 47-51.
  78. Наливайко Л. Р. Види конституційно-правової відповідальності за мірами відповідальності за конституційні правопорушення. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 4. С. 156-159.
  79. Наливайко Л. Р. Деякі проблеми конституційної відповідальності в Україні. *Концепція формування законодавства України*. 1999. С. 86-89.
  80. Наливайко Л. Р. Історичні аспекти застосування конституційно-правової відповідальності. *Політика і час*. 1999. № 9-10. С. 67-72.
  81. Наливайко Л. Р. Конституційний контроль та конституційно-правова відповідальність. *Нова політика*. 1999. № 5. С. 48-52.
  82. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність в Україні: критерії класифікації та види. *Віче*. 1999. № 10. С. 25-32.
  83. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 180 с.
  84. Наливайко Л. Р. Місце конституційно-правової відповідальності в системі юридичної відповідальності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 11. С. 182-186.
  85. Наливайко Л. Р. Позитивний та ретроспективний аспекти конституційно-правової відповідальності. *Нова політика*. 1999. № 3. С. 54-58.
  86. Наливайко Л. Р. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій відповідальності в сучасній конституційній теорії. *Науковий вісник ЗДУ. Серія: Юридичні науки*. 2001. № 1. С. 18-27.
  87. Наливайко Л. Р. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності в сучасній конституційній теорії. *Право України*. 1999. № 10. С. 45-50.
  88. Наливайко Л. Р. Теоретичні аспекти конституційного делікту. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. № 13. С. 3-8.
  89. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 574 с.
  90. Олійник А. Ю. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 48-54.
  91. Олькіна О. Функції конституційного інституту дострокового припинення повноважень вищих посадових осіб України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 2 (194). С. 11-14.
  92. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.
  93. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: авто-

- реф дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 24 с.
94. Павловська Н. В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (1). С. 22-24.
  95. Падалка О. А. Юридична відповідальність Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 81-84.
  96. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
  97. Пасенюк О. Розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції. *Право України*. 2016. № 2. С. 38-44.
  98. Первомайський О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 62-68.
  99. Петришина-Дюг Г. Г. Конституційно-правова відповідальність політичних партій: поняття, сутність та особливості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 57. С. 144-150.
  100. Пилипишин П. Б. Конституційно-правова відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
  101. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: моногр. Київ: НА СБУ, 2007. 184 с.
  102. Попович Є. Дисциплінарна відповідальність працівників органів прокуратури України: правові проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 22-26.
  103. Радкевич А. П. Юридическая ответственность за незаконное использование персональной информации в Украине. *Современное право*. 2013. № 6. С. 151-155.
  104. Савранчук Л. Л. Відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 245-248.
  105. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України (науково-практичний аналіз): моногр. Київ: Парламентське вид-во, 2018. 182 с.
  106. Слободян Н. Проблеми конституційно-правової відповідальності за порушення законодавства про вибори. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2006. № 1. С. 77-82.
  107. Фесенко О. А. Адміністративна відповідальність у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №4. С. 100-104
  108. Хужин А. М. Проблемы юридической ответственности за невиновное поведение: анализ зарубежного права. *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2013. № 2. С. 19-22.

109. Цимбалістий Т. О. Інститут імпідменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 42-44.
110. Штурнева М. В. Конституционно-правовая ответственность за подкуп избирателей: моногр. Иркутск: БГУЭП, 2013. 183 с.
111. Юрчак Е. В., Кашина Т.В. Концепция вины в юридической науке, понятие и признаки вины, функции вины, характеристика сущности, содержание, формы и степени вины, особенности вины в сфере публичного и частного права и др.: моногр. Москва: Проспект, 2016. 158 с.
112. Яковенко А. Некоторые вопросы ответственности судей в Украине, в случае если Европейский суд по правам человека указал в их решениях на нарушение прав человека. *Leges si Viata*. 2017. № 2, ч. 2. С. 132-134.

ТЕМА 19. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК

Семінарське заняття – 4 год.

1. Законність: поняття, ознаки та структура. Зміст законності.
2. Принципи та гарантії законності.
3. Поняття, ознаки та функції правопорядку.
4. Принципи та структура правопорядку.
5. Право, законність, правопорядок: питання співвідношення та взаємодії.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання еволюції уявлень про законність у процесі розвитку суспільства. Після цього необхідно розглянути сучасне визначення законності як комплексного соціально-правового явища, що характеризує організацію і функціонування суспільства і держави на правових засадах. Найбільш повно зрозуміти значення цієї правової категорії допоможе аналіз ознак законності.

В межах розгляду цієї теми потрібно перш за все розкрити зміст основних принципів законності, що являють собою систему керівних положень та ідей, що визначають природу законності, її місце у суспільстві та у системі інших правових категорій. Такими принципами є принципи єдності та загальності законності, верховенства закону тощо. Далі необхідно розглянути гарантії законності, що є умовами суспільного життя і заходами, що вживаються державою для забезпечення режиму законності і стабільного правопорядку.

Наступне питання передбачає розкриття поняття правопорядку та його основних ознак. Не дивлячись на те, що категорія «правапорядок» досить широко використовується в діючому законодавстві, сучасна наука необґрунтувала єдиного розуміння цієї категорії. Студенти повинні проаналізувати різні підходи до визначення поняття та сформулювати власне. Після чого виокремити ознаки правопорядку. Потрібно зазначити, що практичне призначення правопорядку обумовлюється його функціями.

При підготовці до семінарського заняття потрібно звернути увагу на принципи та структуру правопорядку. Перш ніж розглянути структуру правопорядку, слід визначити зміст даного поняття. Зміст правопорядку – це система правових і не правових елементів, властивостей, ознак, процесів, що сприяють встановленню і підтримці правомірної поведінки суб'єктів, тобто такої поведінки, яка врегульована нормами права і досягла цілей правового регулювання.

Предметом наступного питання є аналіз співвідношення таких правових категорій, як право, законність та правопорядок. Відповідь на це питання бажано почати з визначення спільних рис, що притаманні цим правовим кате-

горіям, після чого перейти до висвітлення суттєвих відмінностей між ними. Найбільш доцільно давати відповідь на це питання у вигляді схеми, що має сприяти наочному розумінню сутності питання. Також необхідним є розгляд основних шляхів зміцнення законності і правопорядку.

Надайте визначення таких понять:

законність, формальна законність, правова законність, правова законність як принцип, ознаки законності, правова законність як метод, правова законність як режим, структура законності, гарантії законності, конституційна законність, принципи правової законності, вимоги правової законності, суб'єкти законності, загальні умови, спеціальні засоби забезпечення законності, гарантії правової законності, економічні гарантії законності, політичні гарантії законності, соціальні гарантії законності, ідеологічні гарантії законності, урядові гарантії законності, парламентські гарантії законності, президентські гарантії законності, юридичні гарантії, загальносоціальні гарантії, спеціально-соціальні гарантії, риси юридичних гарантій, організаційні гарантії, правопорядок, зміст правового порядку, структура правового порядку, функції правового порядку, стабілізаційна функція правового порядку, компромісна функція правового порядку, корекційна функція правового порядку, оцінно-орієнтувальна функція правового порядку, виховна функція правового порядку, комунікативна функція правового порядку, принципи правового порядку, форма правового порядку, громадський порядок, правоохоронна діяльність, дисципліна, державна дисципліна, фінансова дисципліна, трудова дисципліна, військова дисципліна, суспільний порядок.

Скласти схеми:

- ✓ *Законність та правопорядок: співвідношення та взаємодія.*
- ✓ *Принципи та види законності.*
- ✓ *Юридичні гарантії законності.*
- ✓ *Функції правопорядку.*
- ✓ *Основні ознаки правопорядку.*
- ✓ *Основні шляхи зміцнення законності та правопорядку.*

Теми рефератів:

- *«Поняття законності як багатоаспектного суспільно-правового явища».*
- *«Правова законність і демократія: їх взаємовплив».*
- *«Правапорядок і законність як суттєві ознаки правової держави».*
- *«Правапорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку».*
- *«Способи забезпечення законності».*
- *«Основні шляхи зміцнення законності та правопорядку в Україні: порівняльно-правовий аналіз з країнами Західної Європи».*
- *«Принципи правопорядку та їх співвідношення з іншими принципами, що діють у правовій системі».*

- «Вплив рішень Конституційного Суду України на правовий порядок у державі».
- «Співвідношення правопорядку, громадського порядку та громадської безпеки».
- «Зміцнення законності у правозастосовному процесі».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
- ❖ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
- ❖ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
- ❖ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
- ❖ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Голос України*. 2018. № 122.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

Спеціалізована література:

1. Авер'янов В. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. *Право України*. 2010. № 3. С. 72-79.
2. Андреев Д. Правосвідомість у структурі соціально-правової комунікації. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 11-16.
3. Андреева О. Б. Форми та методи забезпечення громадського порядку органами внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 4 (41). С. 104-107.
4. Арабаджи Н. Б. Аксіологія сучасного правового порядку: моногр. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 185 с.
5. Арабаджи Н. Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.
6. Арабаджи Н. Б. Цілісність правового порядку як основа для його цінності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 51-55.
7. Атаманова Н. В. Правовий порядок Запорізької Січі: історико-теоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 19 с.
8. Баймуратов М. О. Міжнародний економічний правопорядок: актуальні питання правового регулювання: моногр. Суми: Університетська книга, 2011. 257 с.
9. Блаживская Н. Содержание принципа законности в соответствии со статьей 1 Первого Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 7-10.
10. Бойко Д. В. Законность и усмотрение в правоприминительной деятельности: вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2011. 221 с.
11. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: моногр. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 371 с.
12. Бородін Ю. Ю. Поняття, ознаки та властивості правопорядку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 211-221.
13. Виссаров А. В. Правопорядок и субъекты его обеспечения: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 176 с.
14. Волинець В. В. Забезпечення верховенства права як умова функціонування сучасної правової держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 28-35.
15. Галинська К. Ю. Адміністративно-правове забезпечення інформаційного правопорядку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 17 с.
16. Гарасимів Т. З., Галайко О. Р. Панування права та верховенство права: деякі аспекти співвідношення понять. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 3. С. 468-478.
17. Головін А. Вплив рішень Конституційного Суду України на правовий порядок у державі в аспекті захисту конституційних прав і свобод. *Вісник*

- Конституційного Суду України*. 2013. № 3. С. 81-89.
18. Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.
  19. Голуб М. В. Охорона громадського порядку: регіональний аспект проблеми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 2 (57). С. 108-115.
  20. Графський В. Законність і справедливість як стадія ціннісні очікування та орієнтири в історії законодавства і правознавства. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 139-147.
  21. Дембіцька С. Л. Профілактика правопорушень як спосіб встановлення та зміцнення правопорядку в суспільстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107-110.
  22. Дем'янчук Ю. Механізм функціонування режиму законності и правопорядка должностных лиц в условиях предотвращения и противодействия коррупции в Украине. *Leges si Viata*. 2017. № 3, ч. 2. С. 54-56.
  23. Добкін М. М. Координаційні повноваження місцевих державних адміністрацій щодо забезпечення законності та правопорядку. *Форум права*. 2011. № 3. С. 232-236
  24. Донченко О. Принципи законності в діяльності місцевого самоврядування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 72-75.
  25. Жупанова Е. Конституционные гарантии обеспечения прав, свобод и законных интересов личности в уголовном производстве. *Leges si Viata*. 2017. № 12, ч. 2. С. 58-62.
  26. Завадяк О. П. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в органах виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 275-279.
  27. Зварич Р. В. Законність у правовому регулюванні суспільних відносин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 3-12.
  28. Іващенко О. Р. Міжнародне право у національному правопорядку європейських держав та застосування міжнародного права національними судами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 21 с.
  29. Карманюк О. П. Реалізація юридичних обов'язків та їх вплив на правовий порядок. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 62-65.
  30. Кдлян Е. Л. Законность как фактор воздействия на правовое поведение личности: вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 262 с.
  31. Кміта О. В. Законність у процесі постановляння правової держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Острого, 2016. 211 с.
  32. Коваленко В. Концептуальні засади модернізації правоохоронної діяльності та вдосконалення системи органів охорони правопорядку в Україні. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 356-364.
  33. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.

34. Колпаков В. К. Законність та дисципліна в умовах реформування органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2006. № 2. С. 80-82.
35. Копейчиков В., Олійник Л., Тихомиров О., Прокопенко Ю. Роль міжнародних стандартів з прав людини у діяльності міліції по забезпеченню законності. *Право України*. 1993. № 7-8. С. 26-28.
36. Корабльова Н. С. Законність і справедливість у державному управлінні: читаючи Платона. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 1. С. 3-14.
37. Костаки Г. Конституционное правосудие – фактор обеспечения законности и повышения правовой культуры общества. *Верховенство Права*. 2017. № 3. (30). С. 51-58.
38. Костицький М. Про античні витоки розуміння права (правності) і закону (законності) та можливість їх урахування в сучасному конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 139-148.
39. Котляревский Г. С. Правопорядок в советском социалистическом обществе: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1966. 241 с.
40. Кривов'яз О. В. Правопорядок: державні та недержавні форми забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
41. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: Витоки, концептуальні засади, інфраструктура: моногр. Одеса: Фенікс, 2009. 504 с.
42. Крижанівський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2009. 40 с.
43. Крижановська О. В. Інституційні засади правопорядку: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 20 с.
44. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан і перспективи. *Право України*. 2013. № 9. С. 229-242.
45. Крисюк Ю. Соціальний і правовий порядок як реалізація ідеї права. *Право України*. 2004. № 8. С. 13-15.
46. Крусян А. Р. Конституційна законність у системі сучасного конституціоналізму. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 164-167.
47. Кудрявцев В. Н. О правонарушении и законности. *Государство и право*. 1994. № 3. С. 56-58.
48. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 40 с.
49. Куліш А. М. Законність і правопорядок: теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 171-175.
50. Кунев А. Н. Законность и правовая культура в условиях становления правового государства: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 182 с.
51. Курило С. Л. Теоретичні засади співвідношення правопорядку, громадсь-

- кого порядку та громадської безпеки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 1 (56). С. 107-113.
52. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози. *Право України*. 2010. № 3. С. 44-51.
  53. Ленівський Р. В. Сутність адміністративно-правових засобів забезпечення законності і правопорядку в Україні та їх систематизація. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 79-82.
  54. Луспеник Д. Верховенство права – «новий» старий принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. *Право України*. 2017. № 8. С. 9-20.
  55. Макар В. Р. Формування єдиного європейського правопорядку: теоретико-правові підходи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 16 с.
  56. Макаренко Л. О. Принцип верховенства права: проблеми розуміння та дії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 58. С. 9-18.
  57. Маленин Н. С. О законности в условиях переходного пери ода. *Теория права: новые идеи*. 1995. Вып. 4. С. 37-42.
  58. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14-20.
  59. Манжула А. Засади кодифікації законодавства України про громадський порядок як складова правопорядку. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 66-69.
  60. Мелех Л. В. Законність у правозастосовній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 184 с.
  61. Михайленко А. Р. Правовое регулирование деятельности прокуратуры Украины по обеспечению законности. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 34-35.
  62. Мінченко О. В. Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність». *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 45-49.
  63. Муравенко О. Ю. Особливості правової природи принципу законності. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 380-385.
  64. Нагорний О. П. Законність в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ та шляхи її удосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
  65. Назаров П. С. Правопорядок в условиях формирования правового государства: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 196 с.
  66. Налуцишин В. В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток: моногр. Хмельницький: [б. в.], 2018. 337 с.
  67. Налуцишин В. Онтологические предпосылки социального порядка: философско-правовое измерение. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 1. С. 48-52.
  68. Никитченко Н. В. Державний контроль як складова забезпечення господарського правопорядку: проблеми теорії і практики: моногр. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2014. 342 с.

69. Околіта С. В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання: дис. ... канд. наук держ. упр. Київ, 2000. 178 с.
70. Олійник А. Ю. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27 С. 48-54.
71. Ольховський Є. Законність як принцип поведінки. *Віче*. 1996. № 3. С. 36-37.
72. Орозбаева А. Юридические гарантии законности в органах местного самоуправления. *IN SITU*. 2016. № 5. С. 29-31.
73. Осауленко О., Пунько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України*. 2004. № 12. С. 34-35.
74. Отрош М. І. Місце і роль Католицької церкви у міжнародному правопорядку: моногр. Київ; Одеса: Фенікс, 2017. 594 с.
75. П'ятков П. В. Критерії розмежування компетенції суб'єктів забезпечення законності надання адміністративних послуг у галузі містобудування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 109-113.
76. Павленко С. В. Засоби забезпечення законності та правопорядку в діяльності органів місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Запоріжжя, 2010. 19 с.
77. Папрыгин Е. С. Правопорядок в государствах с различными формами политико-правового режима: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 178 с.
78. Пауль Г. От порядка полицейского к порядку правовому. *Законность*. 1994. № 4. С. 27-31.
79. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 43 с.
80. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 534 с.
81. Полонський Д. М. Вплив порушень законності в діяльності міліції на стан національного правопорядку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 3. С. 175-182.
82. Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України: моногр. Харків: Право, 2012. 255 с.
83. Поляков С. Ю. Законність в Збройних Силах України: сутність і форми прояву. *Форум права*. 2012. № 3. С. 563-567.
84. Прокопенко О. Ю. Деліктологічна характеристика та профілактика адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 180 с.
85. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 296-309.
86. Рабінович П. М. Колізії між законністю та доцільністю як постійно відтворювана проблема юридичного регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 27-37.

87. Радави Ж. Имплементация международных стандартов по правам человека в национальный правовой порядок Туниса: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 185 с.
88. Ряшко О. В. Законність у контексті профілактики правопорушень в службовій діяльності міліції України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 215 с.
89. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
90. Савченко И. С. Парламентская дисциплина: закономерности и факторы развития: дис. ... д-ра полит. наук. Москва, 2007. 477 с.
91. Сагун А. В. Поняття забезпечення законності в діяльності адміністративних судів України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 180-185.
92. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 203 с.
93. Сидорчук Л. А. Місцеве самоврядування у сфері забезпечення правопорядку (національний та міжнародний досвід): моногр. Київ: Вид-во КиМУ, 2009. 220 с.
94. Словська І. Є. Суд присяжних: становлення і функціонування (зарубіжний досвід). *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 1. С. 3-8.
95. Собакарь А. О. Забезпечення законності та дисципліни в службово-бойовій діяльності сил охорони правопорядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 29-36.
96. Соловійов В. М. Законність як елемент моніторингу ефективності законодавства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 342-349.
97. Солуков А. А. Законность в советский и постсоветский периоды: сравнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2012. 176 с.
98. Стельмащук П. Я. Співвідношення законності і правопорядку у правоохоронній діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4 (2.2). С. 324-329.
99. Стороженко С. М. Контрольна діяльність місцевих державних адміністрацій у галузі забезпечення законності та правопорядку. *Право і Безпека*. 2009. № 3. С. 49-53.
100. Теткин Д. В. Законность как реальное выражение права: дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2007. 197 с.
101. Тихомиров В. А. Юридическая коллизия, власть и правовой порядок. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 13-15.
102. Ткаченко Ю. В. Конституційна законність як принцип конституційного ладу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 875-883.
103. Троцюк А. Законність і правопорядок як основні ознаки правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. Вип. 4. С. 278-280.

104. Ульянов О. І. Поняття та елементи громадського порядку. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 4. С. 21-24.
105. Фелик В. Правове бачення громадського порядку і громадської безпеки, що обумовлює зміни в системі адміністративних служб органів внутрішніх справ. *Право України*. 2008. № 2. С. 22-25.
106. Чернетченко О. М. Законність як принцип адміністративної діяльності органів доходів і зборів у податковій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 21 с.
107. Шай Р. Я. Правопорядок і законність як ознаки правової держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 801. С. 115-120.
108. Шонія Л. В. Економічний вимір правового порядку: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 18 с.
109. Шоптенко С. С. Принципи адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 3. С. 205-210.
110. Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів. Теорія і практика: моногр. Київ: Київський університет, 2011. 415 с.

**ТЕМА 20. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА.
ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ**

Семінарське заняття – 2 год.

1. Правосвідомість: поняття, структура та функції.
2. Види правосвідомості.
3. Правова культура: поняття, види, функції та шляхи формування.
4. Співвідношення правової культури з правовим нігілізмом та правовим ідеалізмом.
5. Правове виховання: поняття, мета, завдання, принципи та функції.
6. Механізм реалізації правового виховання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

При підготовці до семінарського заняття слід пам'ятати, що не тільки писане право є реальним об'єктом відображення уявлень і почуттів людей, але і «право в житті», тобто діяльність правоохоронних органів, правопорядок. Також треба підкреслити, що у правосвідомості людей має місце думка не тільки про право дійсне, але й про право бажане. Структура правосвідомості – це її внутрішня побудова, яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: знання права, ставлення до права, спонукання до виконання правових приписів. Таким чином, відповідно до традиційної позиції теоретиків, виділяються пізнавальна, оціночна і регулятивна функції правосвідомості. Необхідно з'ясувати критерії чіткого розмежування цих функцій, конкретизувати їх за допомогою прикладів з практики правозастосування. Те ж саме стосується й видів правосвідомості: індивідуальної, групової, суспільної, наукової, професійної. Що стосується питання про зв'язок і взаємодію правосвідомості і права, то тут необхідно підкреслити об'єктивну неможливість існування вказаних явищ одне без одного. Зв'язок між правом і правосвідомістю виникає і реалізується з моменту їх формування, не втрачається на будь-яких стадіях функціонування в суспільстві, а інколи існує навіть після зникнення певного інституту права або ж окремих складових частин правосвідомості, зокрема, потрібно відзначити чинник впливу правосвідомості на право в процесі правотворчості і механізм впливу права на формування й розвиток правосвідомості людей. Розуміння ролі правосвідомості для правового регулювання суспільних відносин може бути найкраще проілюстровано за допомогою демонстрації зв'язку кожного з структурних елементів правосвідомості з додержанням режиму законності, а також доведення постійності й об'єктивного характеру взаємодії права і правосвідомості.

Стосовно змісту правової культури, як явища правового життя суспільства й здобуття цивілізації, необхідно з'ясувати її ціннісний характер. Це потребує аналізу правової системи суспільства в площині культурного розвитку законодавства, поступової еволюції правозастосування в сторону підви-

щення якісного рівня окремих його складових елементів (якість законодавства, діяльність державного апарату). Слід торкнутися й цінностей, що притаманні правовій системі України (наприклад, нормативно-правових актів, що закріплюють права людини і установ, що сприяють їх реалізації). Необхідно також пояснити, що правова культура – явище інтегративне, тобто таке, що формує зв'язки між різними сферами правового та суспільного життя; системне, тобто таке, що виступає як об'єктивний результат взаємодії між своїми внутрішніми елементами; об'єктивно-суб'єктивне, тобто таке, що існує лише як матеріальний результат розумової діяльності людини. Таким чином, слід довести, що поняття правової культури особи є правовою оцінкою поведінки особи в поєднанні з її мотивами, «результатами усвідомлення соціальної цінності права, повагою або неповагою до нього». При цьому потрібно продемонструвати особливе значення понять «вміння» і «навички» стосовно до питання ефективності реалізації норм права, а також поміркувати, яке відношення до проблеми правової культури особи має категорія «мінімум правових знань».

В межах цього семінарського заняття необхідно визначити поняття правового виховання, назвати та охарактеризувати його функції та форми впровадження. Слід визначити роль освітньої діяльності, пропаганди правових знань, правової агітації та інших форм. Також потрібно розглянути механізм реалізації правового виховання.

Надайте визначення таких понять:

правосвідомість, когнітивна функція, правостворююча функція, правова психологія, правовий інфантилізм, правовий романтизм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий нігілізм, правовий стимул, правове обмеження, режим законності і порядку, стан юридичної практики, правова психологія, правова ідеологія, буденна правосвідомість, професійна правосвідомість, наукова правосвідомість, індивідуальна правосвідомість, колективна правосвідомість, групова правосвідомість, суспільна правосвідомість, індивідуальна форма правосвідомості, групова форма правосвідомості, непрофесійна група правосвідомості, суспільна група правосвідомості, правова культура, професійна культура юриста, культура правосвідомості, культура правової поведінки, культура юридичної практики, ціннісно-нормативна функція правової культури, правосоціальної функція правової культури, комунікативна функція правової культури, прогностична функція правової культури, пізнавальна функція правової культури, регулятивна функція правової культури, нормативно-аксеологічна функція правової культури, правова культура суспільства, правова культура особи, правова культура професійної групи, правовий всеобуч, правова агітація, самовиховання, правова поведінка, правова настанова, мотив правової поведінки, зміст правового виховання, система правового виховання, суб'єкт правового виховання, об'єкт правового виховання, механізм правового виховання, деформація правосвідомості.

Скласти схеми:

- ✓ Джерела формування загальної та професійної правової свідомості.
- ✓ Структура правової культури.
- ✓ Функції правової культури.
- ✓ Самовиховання як важлива форма правового виховання.
- ✓ Структура та види правового нігілізму.
- ✓ Правове виховання співробітників державних органів.

Теми рефератів:

- «Правосвідомість: поняття і роль у суспільному житті».
- «Правова культура особи і шляхи її формування в Україні».
- «Правове виховання як основний спосіб формування правової культури особи».
- «Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння».
- «Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві».
- «Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства».
- «Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна».
- «Причини існування та засоби подолання елітарного правового нігілізму в умовах сучасних суспільств перехідного типу».
- «Адміністративно-правові засади роботи міліції з маргінальними групами населення».
- «Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен».
- «Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві і утвердження здорового способу життя: Указ Президента від 15 березня 2002 року. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 555.

Спеціалізована література:

1. Turcan O. Deontologia funcționarului public: de la norme morale spre conduită profesională. *Legea și Viata*. 2016. № 2. ч. 1, С. 13-18.
2. Андреев Д. Правосвідомість у структурі соціально-правової комунікації. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 11-17.
3. Бабюк А. М. Співвідношення понять «правосвідомість» та «праворо-

- зуміння». *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 5-12.
4. Барабаш О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 861. С. 68-72.
  5. Барыкина М. В. Формы воспитания как способы формирования правовой культуры. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 1. С. 104-107.
  6. Безус Л. П. Розвиток української держави через правосвідомість суспільства. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Право. 2014. Вип. 2. С. 9-14.
  7. Беляев А. Ю. Тенденция абсентеизма в современном российском обществе. *Власть*. 2013. № 5. С. 43-45.
  8. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání.. С. 172-184.
  9. Беріша Ф. Тлумачення права і соціальна практика. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 88-101.
  10. Битяк Ю. П. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: моногр. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2007. 248 с.
  11. Бондаренко О. Захист прав і свобод людини як основний напрям конституційної модернізації в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 2. С. 89-94.
  12. Бортняк А. Ф. Правосвідомість як ідеальна форма прояву правових знаків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 72-79.
  13. Бочарова Н. Права человека и права интеллектуальной собственности: современные доктринальные подходы. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 49-54.
  14. Братасюк В. Постмодерністський образ людини як засада розвитку її індивідуальної правосуб'єктності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 55-61.
  15. Бровко Н. Особенности правосознания сельской интеллигенции: философско-правовой анализ. *Legea si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 16-19.
  16. Бурдоносова М. А. Взаємозв'язок правового нігілізму та правового ідеалізму як форм деформації правової свідомості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 16-24.
  17. Гарасимів Т. Девіантна правосвідомість: синергетичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 782. С. 71-75.
  18. Гладкий С. О. Стан розвитку правосвідомості українського суспільства у дзеркалі наукової думки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 21-32.
  19. Грищук А. Б. Правосвідомість і моральність – соціально-психологічні цінності у діяльності державних службовців України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридич-

- на. 2013. Вип. 4. С. 47-56.
20. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 248-255.
  21. Давидова Т. О. Кодекс етики чиновників: необхідність чи традиція. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 129-134.
  22. Деменко О. І. Правосвідомість студентської молоді в Україні: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 206 с.
  23. Драган І. В. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 226-237.
  24. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади: моногр. Запоріжжя: Клас. приват. ун-т, 2012. 291 с.
  25. Жеребко М. А. Правова психологія як структурний елемент правосвідомості. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 17-24.
  26. Завальна Ж. В. Правосвідомість і створення форм договірною регулювання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 21. С. 101-103.
  27. Іваній О. М. Правосвідомість у моделюванні професійної поведінки вчителя. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2014. № 50. С. 63-66.
  28. Калиновський Ю. Суспільна правосвідомість у державотворчому процесі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 30-40.
  29. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість народу та «правосвідомість натовпу»: порівняльна характеристика. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 4. С. 79-85.
  30. Клименко А. И. Понятие, структура и функциональные характеристики правовой идеологии Европейского союза: теоретико-правовой аспект: моногр. Москва: Граница, 2014. 167 с.
  31. Коваленко І. І., Лозова О. С. Правосвідомість як джерело формування правових смислів (феноменологічний аспект). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 3. С. 81-97.
  32. Коваль І. М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 155-161.
  33. Ковальчук В. Б. Громадянська правосвідомість як фактор утвердження легітимності державної влади. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2014. № 1. С. 47-53
  34. Козаченко В. М. Революційна правосвідомість: темпоральні виміри. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 44-48.

35. Леміщак К. Правосвідомість та ресоціалізація: взаємозв'язок категорій. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 145-148.
36. Луцький А. І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2016. № 2. С. 10-16.
37. Луцький А. І. Правова ідеологія як складова державницької ідеології. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 48-52.
38. Лясковець О. В. Модель професійної правової культури правоохоронців щодо забезпечення прав людини у сфері охорони громадського порядку. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 80-86.
39. Мазуренко А. Правотворческая политика и культура законотворчества: вопросы теории. *East European Science Journal*. 2016. № 4, ч. 5. С. 12-14.
40. Макар Л. М. Формування правосвідомості майбутнього вчителя правових дисциплін у педагогічних університетах: автореф. дис. .. канд. пед. наук. Запоріжжя, 2009. 20 с.
41. Максакова Р. Влада народу як першооснова забезпечення ефективного державного управління. *Право України*. 2015. № 5. С. 90-96.
42. Мальцев Г. В. Культурные традиции права: моногр. Москва: Норма; ИН-ФРА-М, 2013. 607 с.
43. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. С. 100-103.
44. Марутян Х. Правова культура та правосвідомість громадян України у сфері забезпечення інтелектуальної безпеки. *Гілея*. 2013. № 75. С. 505-506.
45. Міленін О. Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 200 с.
46. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. Київ: МАУП, 2012. 399 с.
47. Оніщенко Н. М. Громадське та правове виховання: взаємозв'язок та взаємообумовленість в сучасному суспільстві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 3. С. 34-41.
48. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 91-97.
49. Оніщенко Н. Правовий світогляд як явище соціальної дійсності. *Право України*. 2014. № 5. С. 15-21.
50. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 194 с.
51. Осипов М. Ю. Понятие и особенности формирования правосознания. *Современное право*. 2013. № 6. С. 7-11.
52. Осипов М. Ю. Роль некоммерческих организаций в формировании правосознания и правовой культуры граждан. *Гражданское общество в России и за рубежом*. 2013. № 1. С. 21-24.

53. Павловська-Кравчук В. Український правовий менталітет: особливості становлення та розвитку. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 277-286.
54. Павлюк А. Правова, реальність як нормативно – ціннісна та/або мета-нормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 107-120.
55. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор забезпечення законності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33 (1). С. 39-42.
56. Пашенко О. О. Правосвідомість і соціальна обумовленість кримінально-правових норм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 34 (3). С. 41-44.
57. Петров А. О содержании понятия правовой культуры. *Sciences of Europe*. 2016. № 7, ч. 2. С. 140-146.
58. Петрончак Ю. О. Правосвідомість як рефлексія соціальних норм поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 199-203.
59. Петручак Л. А. Правовая культура в системе ценностей гражданского общества. *Право и государство: теория и практика*. 2012. № 3. С. 85-90.
60. Підчасов Є. В. Правосвідомість як форма соціалізації особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Психологія. 2012. Вип. 42. С. 114-126.
61. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій «правова поведінка» та «законність». *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 1. С. 41-46.
62. Потапенко Н. А. Вплив національного чинника на правосвідомість особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Економіка і право. 2013. Вип. 22. С. 164-168.
63. Рабінович П. Значення рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України для удосконалення її законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 16-28.
64. Рабінович П. Потребує праворозуміння: концептуальна характеристика, евристична характеристика. *Право України*. 2014. № 5. С. 31-40.
65. Росік Т. В. Судова практика конституційного суду України та її роль у правотворчості України. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 50-55.
66. Савенко В. В. Імплементация закону у правосвідомість громадянина. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 241-246.
67. Салпагаров М. У. Влияние правосознания на преступность. *Законность и правосознание*. 2013. С. 137-141.
68. Семенов В. Е. Проблемы совершенствования воспитания правовой культуры. *Общество и право*. 2012. № 4. С. 49-51.
69. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 185 с.

70. Сидоренко С. А. Роль правової освіти у попередженні та профілактиці правопорушень. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України*. 2000. Спеціальний випуск. С. 145-148.
71. Скуратівський А. Ідеї права та правової культури в Українській суспільно-політичній думці: витоки та еволюція. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2001. № 2. С. 226-233.
72. Скуріхін С. М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 7-14.
73. Словська І. Є. Ціннісні орієнтації та правосвідомість у механізмі злочинної поведінки посадових осіб. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 206-209.
74. Стреляева В. В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 183 с.
75. Тацій В. Концепція юридичної науки і освіти в Україні. *Право України*. 1991. № 1. С. 56-63.
76. Темченко В. Етика та право: теоретичні аспекти співвідношення. *Право України*. 2002. № 9. С. 24-27.
77. Терлецький Д. Конституційна правосвідомість у системі сучасного конституціоналізму. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 27-36.
78. Тімуш І. Правова реальність і правосвідомість: інтегральне розуміння змісту та взаємозв'язку. *Право України*. 2010. № 7. С. 94-100.
79. Толстенко В. Л. Правова ідеологія і демократизація сучасної України: теоретично-правові аспекти: моногр. Київ: Логос, 2012. 283 с.
80. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної української держави і суспільства: дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2012. 212 с.
81. Тригубенко Г. Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму. *Право України*. 2002. № 3. С. 127-129.
82. Трофименко В. А. Професійна правосвідомість та правова культура як предмет правового виховання у правоохоронній системі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 2. С. 139-149.
83. Фальковська Л. М. Правосвідомість сучасної молоді як умова розвитку правової держави. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 337-348.
84. Хасанов Ш. К. Правовое воспитание как средство преодоления деформации правосознания осужденных: общетеоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Душанбе, 2009. 177 с.
85. Хендли К. Системный анализ правового нигилизма в России. *Верховенство права как фактор экономики*. 2013. С. 293-316.
86. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбу-

- дови громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 15 с.
87. Цимбалюк М. Онтологічний аспект дослідження права та правосвідомості. *Право України*. 2007. № 2. С. 31-34.
  88. Цимбалюк М. Правова реальність та онтологія правосвідомості. *Право України*. 2007. № 12. С. 22-26.
  89. Цимбалюк М. Формування правосвідомості громадян у процесі реформування інституту власності. *Право України*. 2003. № 9. С. 57-61.
  90. Черкас М. Витоки правового нігілізму та його вплив на цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 73-80.
  91. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: моногр. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. 153 с.
  92. Чорнобай Е. Правовая традиция как важная предпосылка становления отечественной юридической аргументации. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 127-130.
  93. Шаравара І. І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 56-59.
  94. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 3. С. 43-48.
  95. Шубина О. Б. Правовая культура как элемент культуры общества: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 167 с.
  96. Юрченко-Шеховцова Т. І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Психологічний часопис*. 2017. № 4. С. 134-144.

ТЕМА 21. ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки, функції та види юридичної практичної діяльності.
2. Структура юридичної практичної діяльності.
3. Юридичний процес: поняття, ознаки та принципи. Співвідношення юридичного процесу з юридичною процедурою.
4. Форма юридичного процесу (процесуальна форма).
5. Види юридичного процесу в Україні.
6. Стадії юридичного процесу.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання юридичного процесу як встановленого нормами права порядку здійснення соціальними суб'єктами діяльності зі створення, тлумачення та реалізації правових норм, спрямованого на досягнення цими суб'єктами суспільного чи особистого результату. Після цього слід навести суттєві ознаки юридичного процесу. Також необхідно розглянути співвідношення юридичного процесу з юридичною процедурою.

В юридичній літературі викладено різноманітні підходи до дослідження юридичної практичної діяльності, визначення її поняття, ознак, структурних елементів, призначення, функцій. Студенти повинні детально дослідити їх, сформулювати власне поняття та своє бачення юридичної практичної діяльності. Потрібно розглянути види юридичної практичної діяльності за її спеціалізацією (або за суб'єктами здійснення): судова, слідча, прокурорська, оперативно-розшукова, адвокатська, нотаріальна, юридичної служби, органів дізнання, органів реєстрації (запису) актів громадянського стану, державної виконавчої служби, державної кримінально-виправної служби тощо.

Важливим теоретичним аспектом цієї теми є поняття форми юридичного процесу (або процесуальної форми). В цьому питанні необхідно звернути увагу, що кожний юридичний процес має свою процесуальну форму, яка виступає внутрішньою формою юридичної практичної діяльності. В межах цього питання необхідно розглянути основні ознаки процесуальної форми та її структуру.

В межах розгляду семінарського заняття необхідно перерахувати види юридичного процесу, які можна класифікувати за різними підставами (за правовими формами діяльності держави, за предметними матеріальними нормами, за видами судовиробництва) та дати детальну характеристику кожного з них.

Наступне питання повинно бути присвячене розгляду основних стадій юридичного процесу. Неабияке значення має визначення поняття та класи-

фікація процесуальних документів. В межах цього питання слід розглянути процесуальні правовідносини, їх поняття, ознаки і склад, приділивши особливу увагу суб'єктам.

Надайте визначення таких понять:

юридичний процес, форма юридичного процесу (процесуальна форма), процесуальні провадження, процесуальні стадії, процесуальний режим, конституційний процес, цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес, кримінальний процес, юридична практика, юридичні операції, правотворчий процес, правозастосовний процес, контрольний процес, процесуальні стадії, процесуальний режим, принципи юридичного процесу, учасники юридичної практики, вимоги до юридичного процесу, результат правотворчого процесу, результат правозастосовного процесу, апеляційне провадження, касаційне провадження, юридична практична діяльність, об'єкт юридичної практичної діяльності, суб'єкт юридичної практичної діяльності, засоби юридичної практичної діяльності, способи юридичної практичної діяльності, методи юридичної практичної діяльності, процесуальна форма, процесуальні провадження.

Скласти схеми:

- ✓ *Ознаки та види юридичного процесу.*
- ✓ *Основні ознаки процесуальної форми.*
- ✓ *Юридичний процес, його співвідношення з юридичною процедурою.*
- ✓ *Принципи юридичного процесу.*
- ✓ *Стадії юридичного процесу.*
- ✓ *Форми юридичного процесу.*
- ✓ *Структура процесуальної форми.*

Теми рефератів:

- *«Юридичний процес як форма правової діяльності».*
- *«Негативні та позитивні риси юридичного процесу в Україні».*
- *«Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики».*
- *«Поняття, сутність та тенденції розвитку юридичного процесу і юридичної процесуальної форми від стародавнього Риму до сучасності».*
- *«Юридичний процес як комплексна система підтримання режиму законності в правовій державі».*
- *«Застосування принципів загальнопроцесуальної теорії при формуванні теоретичних засад парламентської процедури».*
- *«Установчий процес як різновид юридичного процесу».*
- *«Правова процесуальна форма: дискусійні проблеми поняття».*

Нормативні акти:

- ❖ *Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від*

02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).

- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

Спеціалізована література:

1. Агафонова Н. Система основних процедур і стадій конституційного реформаційного процесу. *Leges si Viata*. 2016. № 11. С. 3-6.
2. Айдинян А. В. Фактична помилка у кримінальному праві: основні теоретичні та практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
3. Антонюк О. І. Співвідношення категорій правовий захист і правова охорони. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ. МВС України*. 2003. № 2. С. 24-35.
4. Афанасьєв В. Проблеми підвищення ефективності виконавчого провадження в Україні. *Право України*. 1996. № 7. С. 14-17.
5. Бакаянова Н. Теоретичні основи представництва в судах як виду адвокатської діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 30-35.
6. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
7. Бойко І. С. Прецедентна практика щодо морських територіальних спорів у рішеннях міжнародного суду ООН. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 72-81.
8. Борсук С. С. Проблемні питання здійснення фіксування адміністративного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 104-108.
9. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 19 с.
10. Букаев Н. М. К вопросу о процессуальных формах взаимодействия следователя с органами внутренних дел. *Социум и власть*. 2012. № 4. С. 76-78.
11. Варфоломеева Т. В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого: дис. ... д-ра юрид. наук. Киев, 1994. 485 с.
12. Власов Ю. А. Проблеми тлумачення норм права: моногр. Київ: РІ КУП НАНУ, 2001. 342 с.
13. Волошина Л. Професіональна відповідальність адвоката. *Leges si Viata*. 2016. № 6. С. 21-24.
14. Глущенко С. Участь вищих спеціалізованих судів у конституційному

- судочинства. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 55-62.
15. Голосніченко Д. Засоби регулювання повноважень у механізмі правового впливу. *Право України*. 2008. № 5. С. 20-23.
  16. Грищук О. В. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: ХУУіП, 2017. 213 с.
  17. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. С. 18-26.
  18. Деготь Б. Е. Административно-правовые аспекты исполнительного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 193 с.
  19. Дерюшкина Т. А. Процессуальный режим деятельности арбитражного суда кассационной инстанции: дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2003. 206 с.
  20. Дутка Г. І. Проблемні аспекти та шляхи вдосконалення вітчизняного законодавчого процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 27-30.
  21. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 227 с.
  22. Женетль С. З. Административный процесс и административные процедуры в условиях административной реформы: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2008. 536 с.
  23. Журавльов А. В. Суть та значення судових рішень в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. С. 74-79.
  24. Ибрагимов К. Х. Некоторые аспекты принципов юридического процесса и права. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 1. С. 77-83.
  25. Карабут Л. В. Стадії кримінально-процесуальної діяльності і стадії у кримінально-процесуальній діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 222-227.
  26. Карачун В. Д. Меры обеспечения в административном процессе: юридическая обязанность как юридическая ответственность. *Административное право и процесс*. 2012. № 11. С. 75-77.
  27. Карпунцов В. Сущність судово-прокурорського представництва в адміністративних судах в сучасних новелах модернізації процесуального статусу прокурора. *Leges si Viata*. 2017. № 2. С. 46-49.
  28. Касьяненко Л. М. Юридичний процес і правова процедура у фінансовому праві. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 54-59.
  29. Кеберник А. В. Наукова експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 19 с.
  30. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 23 с.

31. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 198 с.
32. Кокин А. В. Правовой статус представителя в юридическом процессе. *Вопросы экономики и права*. 2012. № 12. С. 51-55.
33. Комиссарова Я. В. Процессуальные и нравственные проблемы производства экспертизы на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1996. 212 с.
34. Косинський В. Законодавчий процес та процедура, їх основні стадії. *Право України*. 1999. № 6. С. 78-82.
35. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 401 с.
36. Кухнюк Д. Виконання адвокатом представництва у виконавчому процесі України. *Leges si Viata*. 2016. № 2. С. 80-83.
37. Куц В. М. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів: моногр. Київ: Нац. акад. прокуратури, 2017. 249 с.
38. Кучинська О. П. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія та практика: моногр. Київ: Правова єдність. Алерта, 2017. 167 с.
39. Лебедев Н. Ю. Теоретические основы конфликтов, возникающих в процессе досудебного и судебного производства по уголовному делу, и пути их разрешения: моногр. Новосибирск: НГТУ, 2012. 322 с.
40. Летянчин Л. Конституціоналізація адміністративного процесуального права: проблеми теорії та практики Вісник. *Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 67-80.
41. Лихова С. Я. Вплив європейських норм та стандартів на юридичний процес в Україні. *Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 104-108.
42. Лукьянова О. А. Правовые позиции прокурора в юридическом процессе. *Вопросы экономики и права*. 2012. № 12. С. 43-46.
43. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 38 с.
44. Максуров А. А. К вопросу о классификации функций медиативной юридической практики. *Современное право*. 2012. № 10. С. 8-12.
45. Максуров А. А. Политическая функция медиативной юридической практики. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 1. С. 8-9.
46. Малишко М. Конституційний процес. *Час зверити підходи Віче*. 2001. № 2. С. 34-39.
47. Маслій Л. П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвинутою економікою): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1996. 173 с.
48. Мельник С. М. Процесуальна форма у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 170 с.

49. Метелёв С. Е. Уголовно-процессуальные формы предупреждения судом преступлений. *Закон и право*. 2012. № 10. С. 7-12.
50. Милушев Д. Загальні умови судових дебатів як інститут кримінально-процесуального права. *Legea si Viata*. 2017. № 4. С. 49-52.
51. Нешик Т. С. Вердикт присяжних у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 17 с.
52. Огороднік А. Неухильно додержувати процесуальної форми (роздуми щодо проекту нового КПК). *Право України*. 1996. № 6. С. 88-92.
53. Олейник А. Законотворчий процес, його основні риси і особливості. *Право України*. 1998. № 4. С. 57-59.
54. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутність спрямованості. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 130-135.
55. Оніщенко Н. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України*. 2002. № 7. С. 7-14.
56. Павликов С. Г. Исполнительная процессуальная форма теоретико-правовые вопросы. *Государство и право*. 2012. № 5. С. 5-11.
57. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
58. Пасенюк О. Розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції. *Право України*. 2016. № 2. С. 38-44.
59. Перепелюк В. Г. Поняття і принципи адміністративного процесу: питання теорії: дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2000. 205 с.
60. Перунова О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 205 с.
61. Петришина М. Нормотворчий процес в органах місцевого самоврядування в країнах Прибалтики. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 19-23.
62. Петровская А. В. Содержание идеи правового закона в контексте современной юридической теории и практики органов внутренних дел: моногр. Санкт-Петербург: Калининградский фил. Санкт-ПетербургУ МВД России, 2015. 102 с.
63. Писаренко Н. Б. Межі судового контролю щодо дискреційних адміністративних актів: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 109-119.
64. Плевако В. Неправильне застосування норм матеріального права. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 70-75.
65. Погорелова З. О. Законодавчий процес в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 173 с.
66. Подоляка А. М. Юридичний конфлікт в адміністративному процесі. *Наше право*. 2013. № 11. С. 19-24.
67. Подорожна Т. Методологічні засади конституціоналізації правового порядку: загально- та спеціально-правові проблеми. *Право України*. 2015.

- № 10. С. 113-121.
68. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.
  69. Попов Р. В. Процесуальні способи захисту прав відповідачів в адміністративному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 17 с.
  70. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
  71. Рибак К. О. Містобудівна діяльність як об'єкт юридичного регулювання: нотатки до наукової дискусії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 7-10.
  72. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288-305.
  73. Романяк М. М. Сутність адміністративної юрисдикції та процесуальних форм її реалізації: окремі питання визначення. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 84-88.
  74. Сердюк В. Деякі питання судових юрисдикцій. *Право України*. 2012. № 8. С. 270-278.
  75. Сердюк В. Судовий процес як фундамент для реформування судової системи. *Право України*. 2015. № 3. С. 71-77.
  76. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
  77. Смалюк Р. Прогалини процесуального регулювання підготовчого судового провадження під час розгляду обвинувального акта в спрощеному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1. С. 153-157.
  78. Совгиря О. Прийняття актів Кабінетом Міністрів України як процесуальна форма закріплення його рішень. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 279-287.
  79. Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.
  80. Теплюк М. О. Теоретико-правові основи введення закону в дію: моногр. Київ: Парламент. вид-во, 2013. 479 с.
  81. Тимченко І. Механізм конституційної юрисдикції в Україні: становлення і розвиток. *Право України*. 2010. № 5. С. 12-25.
  82. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 71-77.
  83. Томенко М. Конституційний процес в Україні: у пошуках політичного і правового компромісу. *Верховенство Права*. 2016. № 1. С. 30-33.
  84. Трохлюк О. П. Реалізація засади забезпечення доведення винуватості в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

85. Фандалюк О. В. Установчий процес як різновид юридичного процесу. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2002. № 4. С. 16-22.
86. Хорев А. А. Гражданский процесс: задачи, функции, процессуальная форма. *Вестник Московского университета МВД*. 2013. № 3. С. 148-150.
87. Цуркан М. Щодо критеріїв якості судових рішень в адміністративному процесі. *Право України*. 2016. № 2. С. 50-55.
88. Чекалина О. В. Административно-юрисдикционный процесс: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 205 с.
89. Ченкова Н. Сутність принципу рівності перед законом і судом в адміністративному процесі. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 26-30.
90. Черняк Ю. В. Значення і суть попередніх заходів захисту в рамках міжнародного цивільного процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 119-126.
91. Чистоклетов Л. Стадії процесу юридичного прогнозування. *Право України*. 2016. № 1. С. 130-135.
92. Шабринова Л. А. Процессуальная форма технологии установления ошибочной правоприменительной деятельности. *Право и государство*. 2012. № 3. С. 24-29.
93. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Право України*. 2013. № 9. С. 306-326.
94. Шемшученко Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. Київ: РІ КУП НАНУ, 2001. 156 с.
95. Шутак И. Юридична техніка і технологія в галузях права: теорія і практика застосування. *Верховенство Права*. 2017. № 2. С. 30-35.
96. Щавінський В. Р. Співвідношення інтересів держави, суспільства, окремого індивіда у рамках адміністративного права та процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 78-81.

ТЕМА 22. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття, особливості та предмет регулювання суспільних відносин.
2. Способи, методи та типи правового регулювання. Правовий режим.
3. Види правового регулювання.
4. Механізм правового регулювання суспільних відносин: поняття, елементи, стадії.
5. Ефективність правового регулювання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання поняття та ознак правового регулювання суспільних відносин. Слід зазначити, що соціальне регулювання – це регулювання за допомогою соціальних норм. Студентам необхідно розрізняти два види соціального регулювання: індивідуальне та нормативне; потрібно надати їх загальну характеристику. Після цього доцільно перейти до найпоширеніших підходів до правового регулювання (релігійного, класового, біхевіористського, кібернетичного тощо). Завершити відповідь слід класифікацією правового регулювання суспільних відносин.

Важливим є розгляд правового регулювання та правового впливу, їх загальної характеристики. У межах цього питання необхідно розглянути об'єктивні та суб'єктивні чинники правового регулювання, до яких можна віднести рівень економічного розвитку суспільства, його соціальну структуру, рівень зрілості, стійкості суспільних відносин, рівень правової культури громадян і посадових осіб, рівень визначеності предмета, засобів і методів правового регулювання.

Важливим при розгляді теми є питання щодо структури механізму правового регулювання, складовими елементами якого є норми права, юридичні факти, правові відносини та акти реалізації прав і обов'язків. Необхідно надати загальну характеристику кожному з цих елементів механізму правового регулювання.

Основним призначенням механізму правового регулювання є перетворення нормативності в упорядкованість суспільних відносин. Саме стан упорядкованості суспільних відносин визначає ефективність функціонування механізму правового регулювання. В рамках семінарського заняття слід розглянути конкретні умови, що впливають на ефективність функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин та зробити наголос на тих, що притаманні саме для правової держави.

Надайте визначення таких понять:

нормативне регулювання, соціальне регулювання, ознаки соціального регулювання, правове регулювання суспільних відносин, ознаки правового регулювання суспільних відносин, мета правового регулювання суспільних відносин, предмет правового регулювання суспільних відносин, правовий вплив, сфера правового регулювання, межі правового регулювання, метод правового регулювання, імперативний метод правового регулювання, диспозитивний метод правового регулювання, допоміжні (субсидіарні) методи правового регулювання, заохочувальний метод правового регулювання, рекомендаційний метод правового регулювання, способи правового регулювання, тип правового регулювання суспільних відносин, режим правового регулювання суспільних відносин, нормативне правове регулювання, законодавче регулювання, підзаконне регулювання, піднормативне правове регулювання, правозастосовне регулювання, договірне регулювання, нормативне правове регулювання, індивідуальне (ненормативне) правове регулювання, централізоване правове регулювання, децентралізоване правове регулювання, субординаційне правове регулювання, автономне правове регулювання, координаційне правове регулювання, механізм правового регулювання, елементи механізму правового регулювання, стадії механізму правового регулювання, факультативна стадія механізму правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин, дозволи, заборони, зобов'язання, заборони, заохочення, рекомендації, покарання, пільги, правові привілеї.

Скласти схеми:

- ✓ *Ознаки та види правового регулювання суспільних відносин.*
- ✓ *Співвідношення правового регулювання і правового впливу.*
- ✓ *Класифікація способів правового регулювання.*
- ✓ *Види правового режиму.*
- ✓ *Стадії механізму правового регулювання.*
- ✓ *Межі правового регулювання.*

Теми рефератів:

- *«Співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив»: питання теорії та практики».*
- *«Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення».*
- *«Механізм правового регулювання як система правових засобів».*
- *«Сфера правового регулювання: поняття, знаки, види».*
- *«Правове регулювання та правовий вплив: теоретичні аспекти».*
- *«Правове регулювання внесення змін до Конституції України».*
- *«Правова ідеологія як складовий елемент механізму державно-правового регулювання».*

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).

Спеціалізована література:

1. Bondarenko V., Yesimov S., Pustova N. Administrative and legal regulation of the transfer of confidential information within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4, ч. 1. С. 18-23.
2. Glukhov A. The legal nature of relations in the civil service. *Sciences of Europe*. 2017. № 14, ч. 3. С. 55-64.
3. Ryabova M. Legal relationship as a system. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 61-63.
4. Stauss B. and Weinlich B. Process - oriented measurement of service quality by applying the sequential incident technique», paper presented at the Fifth Workshop on Quality Management in Services. *Journal on public relations*. 1995. С. 115-134.
5. Авескулов В. Д. Правове регулювання ненормованого робочого часу. *Форум права*. 2016. № 4. С. 5-10.
6. Адашис Л. І., Дробко О. А. Конституційне право громадян на мирні зібрання: сучасний стан правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 54-57.
7. Алексеева О. Є. Новітні засади нормативно-правового регулювання державної служби в Україні. *Форум права*. 2016. № 1. С. 10-15.
8. Андрусенко С. І., Косяк В. П. Адміністративно-правове регулювання публічних закупівель в національній гвардії України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 61-63.
9. Андрущакевич Ю. В. Місце і роль конкретизації права у механізмі правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 55. С. 88-94.
10. Антонов В. О. Суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 79-84.
11. Арутюнян Д. А. Адміністративно-правове регулювання державного контролю у сфері охорони й використання лісів в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 139-144.
12. Барабаш А. Г. Правове регулювання лізингових відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2004. 23с.

13. Баштанник А. Теоретико-методологічні засади функціонування механізмів регулювання діяльності органів державної влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 64-69.
14. Бедний О. Адміністративно-правове регулювання створення посади та визначення посадових повноважень в органах місцевого самоврядування. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 5. vydání.. С. 57-62.
15. Безпалова О. Відомча адміністративна нормотворчість як елемент механізму реалізації правоохоронної функції держави. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 36-42.
16. Біленко М. С. Корпоративні права господарюючих суб'єктів як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 92-95.
17. Богун В. П. Правове регулювання розрахунків в іноземній валюті у зовнішньоекономічних відносинах: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2001. 209 с.
18. Боняк В. О. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «конституційно-правове регулювання». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 19-23.
19. Булах С. М. Принципи і способи правового регулювання переведення та переміщення працівників в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2011. 178 с.
20. Вінник О. Інноваційні відносини: ключові проблеми вдосконалення правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 2. С. 36-41.
21. Віхляєв М. Ю. Державно-правовий регулюючий вплив на діяльність радянських громадських організацій. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 4-16.
22. Георгиевский Ю. Нормативные способы и модели установления компетенции органов государственной власти и органов местного самоуправления. *Leges si Viata*. 2016. № 8, ч. 2. С. 30-33.
23. Голуб В. О. До питання про адміністративно-правовий вплив. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 49-53.
24. Голуб В. О. Співвідношення понять «правовий вплив» та «адміністративно-правовий вплив». *Вісник Одеського Національного університету. Серія: Правознавство*. 2014. Вип. 1. С. 130-136.
25. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання-співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53-57.
26. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22-30.

27. Грабова Я. О. Особливості правового регулювання реалізації особою конституційного права на притулок в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 40-43.
28. Губерська Н. Л. Державне регулювання вищої освіти в умовах демократизації публічних відносин в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 153-159.
29. Гудзь І. Г., Шамрук М. Ю. Особливості адміністративного правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №5. С. 198-200.
30. Денисова А. Правовий вплив: природа та функціональне призначення. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 55. С. 3-10.
31. Дергунова О. І. Психологічні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 28. С. 12-14.
32. Долинний А. В. Правові засади забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів в Україні та місце серед них адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 195-198.
33. Загорулько Є. О. Сутність, ознаки та правове регулювання заходів адміністративного примусу у виконавчому провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 204-206.
34. Зуй В. В. Правове регулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 107-111.
35. Іванщук А. А. Нормативне регулювання діяльності судової гілки влади: адміністративно-правові аспекти. *Форум права*. 2013. № 1. С. 355-358.
36. Ільницький О. В. Проблеми правового регулювання фінансової системи України в умовах дії спеціальних адміністративно-правових режимів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 79-85.
37. Клименко Н. Г. Суб'єкти державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки. *Sciences of Europe*. 2017. № 22, ч. 2. С. 7-17.
38. Кобрин В. С. Конституційно-правове регулювання статусу глав урядів держав Вишеградської групи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 61-64.
39. Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 228 с.
40. Комзюк В. Т. Адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства: правове регулювання та місце в системі заходів державного примусу. *Форум права*. 2017. № 4. С. 105-110.

41. Круглова А. Є. Сучасний стан правового регулювання оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань. *Форум права*. 2016. № 1. С. 124-127.
42. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 90-93.
43. Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» й суміжних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 7-10.
44. Кучинський Ю. Д. Проблеми адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 110-114.
45. Ладиченко В. В., Ємельяненко К. О. Особливості правового регулювання місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 32-34.
46. Левченков О. І. Вплив процесів глобалізації та євроінтеграції на ефективність регулювання суспільних відносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 83-91.
47. Литвин І. І. Напрями вдосконалення правового регулювання адміністративних відносин у сфері надання освітніх послуг. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 43-45.
48. Мацелюха І. Правове регулювання внутрішньо церковних відносин у джерелах римського та візантійського права. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 22-28.
49. Мельничук Н. О. Договірне регулювання трудових відносин в нових економічних умовах: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2012. 339 с.
50. Мех Ю. В. Окремі аспекти співвідношення державного управління та публічної адміністрації в Україні: номінальні дефініції. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2 (2). С. 134-137.
51. Миколенко А. Метод правового регулювання и функции административно-деликтного права. *Legea si Viata*. 2018. № 5, ч. 2. С. 129-133.
52. Мілова Т. Конституційні принципи регулювання духовно-етичних та ідеологічних відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 1. С. 72-75.
53. Мірошниченко О. А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 204 с.
54. Могілевський Л. Роль вищих органів державної влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 145-151.
55. Мукомела І. Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретично-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 130-138.

56. Мухін В. В. Правозастосовний акт як форма індивідуального правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 23. С. 14-16.
57. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
58. Німко О. Б., Мамчур С. М. Адміністративно-правове регулювання реадмісії в Україні. *Форум права*. 2016. № 4. С. 229-235.
59. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 327 с.
60. Пайда Ю. Ю. Зарубіжний досвід правового регулювання реалізації прав людини та релігійної свободи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 34-39.
61. Перепелиця М. Особливості правового регулювання деяких фінансових повноважень органів місцевого самоврядування. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 148-159.
62. Погрібний І. М., Матат Ю. І. Місце та роль юридичної техніки в механізмі правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 44. С. 6-12.
63. Предместніков О. Г. Адміністративно-правове регулювання організаційної структури Міністерства юстиції України. *Форум права*. 2016. № 5. С. 157-167.
64. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання здійснення громадянами права на безпеку харчових продуктів та предметів побуту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 100-103.
65. Пушкіна О. Особливості конституційно-правового регулювання інституту Президента України. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 20-25.
66. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 27-30.
67. Раданович Н. М. Юридичні дозволи: деякі аспекти загальнотеоретичної характеристики у світлі загальнодозвільного правового регулювання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 11-14.
68. Романяк М. М. До питання про вдосконалення правового регулювання процедури захисту прав громадян у позасудовому порядку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 98-101.
69. Руденко С. В. Сутність поняття правового регулювання в контексті сучасної концепції праворозуміння. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 1. С. 54-61.
70. Сельченкова С. В. Нормативне регулювання діловодства в органах виконавчої влади. *Архіви України*. 2011. № 6 (276). С. 50-59.

71. Сергєєва С. М. Нормативно-правове регулювання трудових відносин: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 190 с.
72. Сидоренко В. В. Основні підходи до розуміння сутності механізму правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 55. С. 112-117.
73. Ситник О. М. Правова ідеологія як складник механізму державно-правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 8-13.
74. Сідак М. В. Правове регулювання банківських відносин у країнах Центральної Європи: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2004. 220 с.
75. Сімонова І. П. Методи адміністративно-правового регулювання державно-службових відносин у контролюючих органах у сфері оподаткування: поняття та зміст. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 185-189.
76. Скакун О. Межі державно-правового регулювання економіки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2014. № 5. С. 62-72.
77. Слубський І. Й. Проблеми правового регулювання проходження служби працівниками органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2012. № 2 (44). С. 37-41.
78. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. *Правоведение*. 2000. № 4.
79. Спаський А. Категорія «правовий режим»: ознаки та поняття. *Право України*. 2008. № 7. С. 13-16.
80. Сташевський О. М., Юлдашев О. О. Нормативне регулювання підготовки та якості проектів регуляторних актів. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 37-45.
81. Стрілець О. М. Місце та роль правових звичаїв у сфері приватноправового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 51-57.
82. Суржинський М. І. Правове регулювання набуття громадянства в пострадянських державах (порівняльний аналіз). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 140-147.
83. Сухицька Н. В. Правове регулювання: проблеми ефективності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 57. С. 39-45.
84. Тагірова Г. В. Соціальне прогнозування як засіб регулювання суспільних відносин: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2010. 215 с.
85. Тамаря Я. В. Правове регулювання діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 173-176.
86. Тимчак В. В., Лошак О. С. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності України з урахуванням європейських стандартів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 273-276.

87. Титарчук В. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності державних підприємств. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 204-208.
88. Ткач М. Державне регулювання та державне управління: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 110-113.
89. Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917-1941: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2001. 199 с.
90. Хаялі Р. Депортація кримських татар та регулювання організації режиму їх спец поселень (1944-1948 рр.). *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 21-26.
91. Хаялі Р. Правове регулювання зняття з обліку спецпереселенців кримських татар (1954-1956 рр.). *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 16-20.
92. Хомишин І. Ю. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 28. С. 53-55.
93. Хохленко О. Нормативно-правове регулювання освіти в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 71-73.
94. Чепелевська Л. А., Крапівіна А. А. Нормативне регулювання питання гендерної рівності в суспільстві та галузі охорони здоров'я України.. *Актуальні проблеми клінічної та профілактичної медицини*. 2013. Т. 1, № 2. С. 16-19
95. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: моногр. Харків: Право, 2014. 153 с.
96. Черкас М. Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 207 с.
97. Чуприна Ю. Ю. Система методів правового регулювання в сучасній Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 23-28.
98. Щирба М. Ю. Міжнародно-правове регулювання принципу конфіденційності у сфері охорони здоров'я. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 15-18.
99. Ющик О. Загальні теоретико-методологічні питання ефективного державного управління. *Право України*. 2015. № 6. С. 17-27.

ТЕМА 23. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки правової системи (правової сім'ї).
2. Типи (сім'ї) правових систем світу.
3. Загальна характеристика англосаксонської правової сім'ї.
4. Загальна характеристика романо-германської правової сім'ї.
5. Змішаний тип правових систем – скандинавська і латиноамериканська групи: поняття та характеристика.
6. Релігійний тип (сім'я) правових систем: поняття та загальна характеристика.
7. Традиційний тип правових систем: поняття та загальна характеристика.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Особливості розвитку світового співтовариства, зокрема розширення стосунків, взаємодії країн світу на шляху світового прогресу, а також реалії існування різноманітних правових систем цих країн обумовлюють необхідність дослідження їх правового устрою, для забезпечення ефективної їх співпраці. Сприятиме цьому, перш за все, відповідна система знань – порівняльне правознавство. Тому необхідно з'ясувати поняття, особливості, завдання та значення порівняльного правознавства. Крім того слід вдатися до розгляду процесу виникнення та розвитку основних шкіл та ідей порівняльного правознавства, окреслити його предмет та визначити методологію. В загальних рисах схарактеризувати правову географію (карту) світу. Визначившись з поняттями «правова система» та «сім'я правових систем», необхідно класифікувати основні правові системи сучасності та сім'ї правових систем, показати загальні тенденції їх розвитку.

Змістом наступних питань є загальна характеристика романо-германської, англосаксонської та релігійно-догматичної правових систем, які необхідно розкривати за наступною схемою: особливості формування правової системи (сім'ї); перелік країн, що входять до правової сім'ї, загальне та відмінне в них; поняття та структура права; основні форми (джерела) права; тенденції розвитку правової системи та взаємний вплив правових систем.

За цією ж схемою необхідно характеризувати і правову систему України. При цьому слід пам'ятати, що своїми коренями вона виходить з континентальної (романо-германської) правової сім'ї, тому має багато спільних з нею рис. На підставі цього аналізу, а також враховуючи існуючі реалії, слід на рівні теоретичного прогнозування визначити основні перспективи розвитку правової системи України.

Надайте визначення таких понять:

порівняльне правознавство, система права, система законодавства, принципи права, правова культура, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, інтегративна функція правової системи, регулятивна функція правової системи, комунікативна функція правової системи, охоронна функція правової системи, правова сім'я, романо-германська правова сім'я, англосаксонська правова сім'я, судовий прецедент, загальне право, право справедливості, соціалістична правова сім'я, сім'я релігійного і традиційного права, Коран, Суна, Іджма, іудаїзм, буддизм, сім'я цивільного права, правова система, змішані правові системи, європейське право, правовий звичай, правова доктрина, канонічне право, рецепція, формальні джерела права, іудейське право, мусульманське право, статутне право, делеговане законодавство, структура правової системи, інституціональна складова структура правової системи, нормативна складова структура правової системи, ідеологічна складова структура правової системи, функціонально-соціальна складова структура правової системи, комунікативна складова структура правової системи.

Скласти схеми:

- ✓ *Функції правової системи.*
- ✓ *Класифікація правових систем.*
- ✓ *Типи правових систем світу.*
- ✓ *Особливості порівняльного правознавства.*
- ✓ *Тенденції розвитку правової системи та взаємний вплив правових систем.*
- ✓ *Основні перспективи розвитку правової системи України.*

Теми рефератів:

- *«Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи».*
- *«Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї».*
- *«Сім'я релігійного і традиційного права».*
- *«Правова система України: історія, стан та перспективи».*
- *«Правова система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки».*
- *«Англосаксонська правова сім'я, її особливості».*
- *«Судовий прецедент у праві Європейського Союзу».*
- *«Проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект».*
- *«Правова система України в сучасних умовах».*
- *«Взаємодія міжнародного, європейського та національного права».*

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532).
- ❖ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

Спеціалізована література:

1. Zvyagina I. The common law system of precedent in England: legal comparative and historical research. *Leges si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 33-36.
2. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 231 с.
3. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
4. Барабаш О. Протестантизм у становленні західної традиції права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 53-61.
5. Бехруз Х. Конституціоналізм в ісламських державах: становлення, сучасний стан і напрями трансформації. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 349-356.
6. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 208 с.
7. Бирюкова А. К вопросу о функциях адвокатуры как института правовой системы Украины. *Leges si Viata*. 2018. № 4, ч. 2. С. 3-6.
8. Бицюра Л. В. Гармонізація законодавства у процесі конструювання національної правової системи: загальнотеоретичний вимір. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 3-8.
9. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
10. Білоричський Г. О. Імплементация міжнародних стандартів прав людини в правовій системі держави Ізраїль: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
11. Бобровников В. Шариат и адат в российском нормативном пространстве. *Государственная служба*. 2011. № 5. С. 90-94.
12. Бондар Н. А. Вплив римського права на становлення правової системи Польщі: історико-правові аспекти. *Приватне та публічне право*. 2017. № 1. С. 3-8.
13. Братасюк В. М. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 192 с.

14. Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: моногр. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
15. Вовк Д. Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 25-34.
16. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 42-52.
17. Вовк Д. Правові системи християнських країн (особливості та проблема неоднорідності). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 249-258.
18. Вовк Т. В. Дія міжнародних договорів у країнах англосаксонської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
19. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 3-7.
20. Волошин Ю. О., Гоша І. О. Гармонізація правових систем в сучасній доктрині конституційного права в умовах європейської інтеграції: моногр. / за заг. ред. М. О. Баймуратова. Одеса: Фенікс, 2013. 291 с.
21. Гавронська Т. В. Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
22. Гартман М. Т. Генезис єврейської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 20 с.
23. Городній М. М. Загальнотеоретична характеристика процесу акультурації у релігійному типі правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 16 с.
24. Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 223 с.
25. Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення: моногр. Чернівці: Рута, 2012. 256 с.
26. Дамирлі М. А. оглы Сравнительное правоведение: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. Ч. 1: Статус, предмет и система. 2013. 169 с.
27. Дамірлі М. Методологія порівняльного правознавства: основні елементи і проблеми. *Право України*. 2014. № 4. С. 184-196.
28. Дашковська Т. М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 19 с.
29. Денильханов М-Э. Х. Шариат и светское право в общественном сознании народов Северного Кавказа. Москва: Воробьев А. В., 2011. 168 с.
30. Дуднік Р. М. До проблеми виокремлення системоутворюючих чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права. *Право і суспільство*. 2015. № 4, Ч. 4. С. 8-12.
31. Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.

32. Жовтобрюх М. Ідеологія лібералізму як складова англо-саксонської правової культури. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 7-10.
33. Задорожний Ю. Правова доктрина в країнах романо-германської та англо-американської правових сімей: порівняльний аналіз. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 17-24.
34. Зайчук О., Оніщенко Н. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку. *Право України*. 2002. № 11. С. 23-27.
35. Зайчук О., Оніщенко Н. Середовище права та формування правових систем сучасності. *Право України*. 2003. № 12. С. 37-40.
36. Кагадій М. Поняття та елементи правової системи. *Право України*. 2004. № 12. С. 32-37.
37. Калинина Е. В. Государственно-правовое учение иудаизма. Ветхозаветная и талмудическая концепция: дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2012. 529 с.
38. Кананькіна Е. С. Нормативные документы о реформе образования: романо-германская правовая система. *Право и образование*. 2013. № 2. С. 4-20.
39. Карпічков В. О. Правова реальність: поняття та місце в системі категорій права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 19 с.
40. Ківалов С. Роль Верховних судів держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у подоланні структурних системних недоліків національних правових систем. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 63-72.
41. Колесников П. М. Мусульманское право в правовых системах стран Ближнего Востока: моногр. Москва: РПА Минюста России, 2012 161 с.
42. Кресін О. В. Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 584-587.
43. Кресін О. Становлення та розвиток порівняльно-правових досліджень. *Право України*. 2014. № 5. С. 236-249.
44. Кресін О. Сучасні проблеми порівняльного правознавства (нотатки з круглих столів у листопаді-грудні 2014 р.). *Право України*. 2015. № 4. С. 185-190.
45. Кресін О. Формування теоретико-методологічних засад порівняльного правознавства у працях Пауля Йоганна Анзельма фон Файєрбаха. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 380-394.
46. Кривов'яз О. В. Забезпечення правопорядку в країнах англо-американської та романо-німецької правових сімей. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 49-54.
47. Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 228 с.
48. Лисенко О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 169 с.

49. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи: виклики сучасності. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 18-27.
50. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 41 с.
51. Лук'янов Д. Релігійні правові системи в сучасному світі: моногр. Харків: Право, 2016. 352 с.
52. Лук'янов Д. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем. *Право України*. 2012. № 9. С. 376-382.
53. Лукьянов Д. Национальная правовая система Украины среди правовых семей современности. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 152-165.
54. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 229 с.
55. Малишев Б. В. Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 33 с.
56. Малишев Б. Склад правової системи з точки зору дуалізму суцього та належного. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 111-114.
57. Маргарян Т. К. Основополагающие вопросы конституционализации местного самоуправления в Республике Армения в условиях актуализации правовой системы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ереван, 2016. 22 с.
58. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991 - 2010 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
59. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского Союза: моногр. Москва: Норма, 2012. 703 с.
60. Мельничук О. С. Міська правова система в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 36 с.
61. Мельничук О. С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засад: моногр. Одеса: Фенікс, 2015. 404 с.
62. Мерзлякова А. В. Влияние традиций романо-германской и англосаксонской правовых систем на современное авторское право. *Журнал правовых и экономических исследований*. 2013. № 2. С. 51-54.
63. Михайлова Е. В. Эффективность правовой системы как фактор процесса социально-правовой адаптации: дис. ... канд. социол. наук. Майкоп, 2004. 181 с.
64. Мірошніченко М. Ідентичність – легітимність – правопорядок: до проблеми реформування правової системи України. *Право України*. 2003. № 5. С. 31-36.
65. Міхайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: моногр. Вінниця: [б. в.], 2018. 312 с.
66. Мочульська М. Є. Правова доктрина в континентальній правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 20 с.

67. Мурашин О., Мірошниченко М. Правова система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 6-11.
68. Нірода М. В. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в країнах романо-германської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 19 с.
69. Огаренко Т. О. Соціальний механізм регулювання правової системи українського суспільства: дис. ... д-ра соціол. наук. Запоріжжя, 2012. 419 с.
70. Огаренко Т. Структура та функції правової системи. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 12-16.
71. Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1-2. С. 286-299.
72. Оксамитний В. Сучасні правові системи у компаративістському вимірі. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 392-407.
73. Онищенко Н., Зайчук О., Журавський В. Правовая система – інтегративная категория правовой науки. *Право України*. 2013. № 1. С. 7-26.
74. Оніщенко Н. Механізм розвитку національних правових систем як сукупність зовнішньоінтеграційних та внутрішньо національних складових. *Право України*. 2009. № 10. С. 83-88.
75. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система: моногр. Харків: Право, 2017. 336 с.
76. Паршин И. С. Правовая регламентация коррупции в законодательстве стран англо-американской правовой семьи. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 9. С. 40-42.
77. Петров Р. А. Правова природа «Acquis» Європейського Союзу та його транспозиція у правовій системі третіх країн: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 38 с.
78. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України: моногр. / [за ред., передм. Н. М. Пархоменко]. Львів: ПАІС, 2014. 307 с.
79. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
80. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: моногр. / Н. М. Оніщенко, О. Г. Варич, Т. І. Тарахонич, О. М. Мельник, О. В. Потехін; ред.: Ю. Л. Бошицький. Київ: Кондор, 2012. 616 с.
81. Рабінович П. Соціальна сутність правових систем і забезпеченість ними прав людини – складові предмета юридичної компаративістики. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 16-24.
82. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 463-472.

83. Саміло Г. О. Змішані правові системи: проблеми класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 46-49.
84. Сардарян К. Г. Судебний прецедент в правових системах постсоветських держав (проблеми теорії і практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Єреван, 2013. 26 с.
85. Семініхін І. В. Правова доктрина в релігійних правових системах (на прикладі мусульманського права). *Форум права*. 2013. № 3. С. 552-566.
86. Сірий М. Значення та роль найвищого судового органу у правовій системі України. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 52-62.
87. Сліпець В. М. Сутність Європейського права як правової системи. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 2. С. 28-31.
88. Смітс Я. Європейське приватне право як змішана правова система. *Європейське право*. 2012. № 2-4. С. 215-225.
89. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: світовий досвід та перспективи застосування у правовій системі України: моногр. Київ: Фенікс, 2013. 159 с.
90. Тополь Ю. О. Правові системи сучасності: поняття та проблеми класифікації. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 27-34.
91. Удовика Л. Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації: моногр. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 319 с.
92. Удовика Л. Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 42 с.
93. Хаустов М. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 48-57.
94. Хаустова М. Г. Ідеологічна складова правової системи в умовах її модернізації. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 58-64.
95. Хаустова М. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 54-64.
96. Чистякова Ю. В. Використання семіотичного підходу у порівняльному правознавстві: ключові напрямки. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 66-71.
97. Шаганенко В. П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 88-91.
98. Швед З. В. Правова система іудаїзму. *Гілея*. 2013. № 72. С. 588-592.
99. Шимон І. П. Правова система Румунії: теоретичні та історико-юридичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 20 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Підготовка до семінарських занять допомагає глибше вивчити основні теми дисципліни «Теорія держави і права».

Самостійна робота здійснюється у таких формах:

- виконання домашніх завдань;
- підготовка наукових доповідей та рефератів з тем, зазначених в програмі курсу;
- складання схем, таблиць з тем курсу «Теорія держави і права»;
- доопрацювання матеріалів лекції шляхом пошуку додаткової спеціалізованої літератури та опрацювання нормативно-правових актів;
- робота в інформаційних мережах;
- складання конспектів тем, що виносяться на самостійне вивчення.

Складаючи схеми чи таблиці, необхідно ознайомитися зі всіма матеріалами відповідної теми, опрацювати нормативно-правові акти та іншу спеціалізовану літературу. Виклад матеріалу в схемах та таблицях повинен бути стислим, максимально інформативним. Текстову інформацію, що подано в схемах та таблицях, потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних чи стилістичних помилок. Схеми, таблиці мають бути подані на електронному носії та у роздрукованому вигляді. Схеми повинні бути підписані і обов'язково сформовані в окрему папку.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Однією з форм організації навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи є індивідуальна робота студентів.

Індивідуальна робота студентів з дисципліни «Теорія держави і права» може включати:

- написання наукових статей, рефератів та тез наукових доповідей;
- участь у студентських конференціях, конкурсах, олімпіадах, наукових засіданнях, науково-практичних семінарах, колоквиумах тощо;
- участь у роботі студентського наукового гуртка;
- анотацію прочитаної додаткової літератури з навчальної дисципліни, бібліографічний опис літератури;
- розробка мультимедійних презентацій у вигляді спеціально підготовленого слайд-шоу, де матеріал подається у вигляді схем, діаграм, статистичних даних тощо;

- зібрання постатейного матеріалу та письмовий аналіз законодавства України.

Вибір видів індивідуальної роботи здійснюється студентом за власними інтересами та попереднім узгодженням з викладачем. Тематику та форму індивідуальної роботи студент отримує на початку навчального року і здає роботу у визначені строки. Організацію, контроль та оцінювання якості виконання індивідуальної роботи студентів здійснює науковий керівник. Індивідуальна робота подається на кафедру для перевірки до початку екзаменаційної сесії.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Принципи і види контролю знань студентів з дисципліни «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

Контроль знань є складовою багатогранного навчального процесу в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ і являє собою організацію зворотного зв'язку як засобу управління навчально-виховним процесом.

Показники контролю знань студентів – основа для судження про результати навчання та для вирішення таких питань, як ступінь опанування навчальної програми, переведення на наступний курс.

Результати контролю знань слугують основним показником, за яким оцінюється робота окремого студента, академічної групи, курсу, факультету в цілому, а також робота викладача.

За умови вірної організації контроль знань слугує і навчальним, виховним, організаційним, розвиваючим, методичним та іншим цілям.

Контроль знань ґрунтується на таких основних **принципах**:

- перевірка й оцінка знань студентів мають відображати рівень засвоєння знань та стимулювати студентів до досягнення нових успіхів;
- перевірка й оцінювання знань мають проводитися систематично, планово, у нерозривному зв'язку з усім процесом навчання; послідовно з поступовим ускладненням завдань, змісту й методики;
- перевірка й оцінювання знань здійснюються з урахуванням індивідуальних особливостей і особистих успіхів кожного окремого студента;
- диференціація оцінок має здійснюватися за задалегідь визначеними об'єктивними критеріями;
- оцінка знань студента повинна відповідати істинній якості та кількості засвоєних знань, умінь і навичок.

Контроль знань з дисципліни «Теорія держави і права», що викладається на кафедрі загальноправових дисциплін складається з двох блоків планових заходів:

- 1) модульний контроль знань студентів;
- 2) підсумковий контроль знань студентів.

Оцінювання модульного контролю студента

Модульний контроль знань студента є невід'ємною частиною всього навчального процесу й засобом виявлення ступеня засвоєння студентом програмного матеріалу. Модульний контроль роботи студента впродовж семестру має:

- допомагати студентові в організації його роботи;
- привчати студента до систематичного опрацювання матеріалу й підготовки до сприйняття наступних тем із програми дисципліни;
- виявити ступінь відповідальності студента та його ставлення до роботи, причини, що перешкоджають виконувати навчальну програму;
- стимулювати активність та інтерес студента у вивченні дисципліни;
- виявити обсяг, глибину та якість сприйняття студентом матеріалу, який вивчається;
- визначити прогалини в знаннях та способи їх усунення;
- виявити рівень опанування навичками самостійної роботи.

Оцінювання модульного контролю студента в семестрі проводиться за двома основними **напрямами (об'єктами контролю)**:

- 1) систематичність та активність роботи на семінарських заняттях;
- 2) виконання завдань для самостійного опрацювання.

Підсумковий контроль знань студентів

Підсумковий контроль знань студентів охоплює результати оцінювання модульного контролю та екзамен. **Метою підсумкового контролю** знань є визначення дійсного рівня та змісту знань студентів з конкретної дисципліни за обсягом, якістю, глибиною та вмінням застосовувати одержані знання у практичній діяльності відповідно до моделі конкретного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Підсумковий контроль знань з цієї дисципліни проводиться у формі екзамену. Питання до екзамену є вузловими, узагальненими, комплексними, потребують творчого підходу під час побудови відповіді та вміння синтезувати отримані знання.

Питання до екзамену відбираються в межах програмних питань, що становлять зміст навчальної дисципліни. Програмні питання доводяться до студентів на початку навчального семестру.

Передумовою для успішного складання екзамену з дисципліни є поточна робота протягом семестру.

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

1. Загальні положення

1.1. Положення про рейтингову систему оцінювання успішності навчання (далі – РСО), які встановлюють особливості рейтингу з кредитних модулів, методику його розрахунку та принципи використання, розробляється, обговорюється й ухвалюється до початку семестру, в якому вивчається дисципліна «Теорія держави і права», на початку навчального року доводиться до студентів і протягом навчального року залишаються незмінними.

1.2. В основу РСО покладено поопераційний контроль і накопичення рейтингових балів за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність студентів у процесі навчання.

Метою рейтингової системи оцінювання є:

- інтенсифікація навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців;
- підвищення мотивації студентів до активного, свідомого навчання, систематичної самостійної роботи протягом семестру та відповідальності за результати навчальної діяльності;
- встановлення постійного зворотного зв'язку з кожним студентом та своєчасне коригування його навчальної діяльності;
- забезпечення змагальності та здорової конкуренції в навчанні;
- підвищення об'єктивності оцінювання рівня підготовки студентів;
- зменшення психологічних, емоційних і фізичних перевантажень у період екзаменаційних сесій.

1.3. Положення про РСО є додатком до робочої навчальної програми дисципліни «Теорія держави і права».

1.4. Основою для розробки РСО є розподіл аудиторного часу на певні види навчальних занять, які заплановані в робочих навчальних планах, модульні контролю, індивідуальні завдання тощо.

2. Система оцінювання

2.1. У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ встановлюється єдина максимальна сума балів – **100 балів**. Тобто, це максимально можлива сума балів за всі види робіт з даного модуля: семінарські, практичні та інші заняття; контрольні роботи; самостійне вивчення першоджерел, тем і розділів; робота за індивідуальним планом; колоквиуми, написання тез тощо.

2.2. Оцінка всіх модульних завдань визначається на основі розроблених кафедрою загальноправових дисциплін критеріїв. Складова модульного контролю має бути не більше 40 балів.

2.3. Встановлюються максимальні суми балів за виконання: завдань, виконаних у рамках аудиторних занять, – 30 балів, самостійної роботи, виконання індивідуальних завдань – 30 балів, завдань, винесених на модульний контроль, – 40 балів.

2.4. Студентам, які повністю виконали навчальний план, позитивно атестовані з дисципліни «Теорія держави і права» за результатами модульних контролів (отримали 60 балів і вище) на останньому тижні теоретичного навчання за їх згодою в заліково-екзаменаційній відомості проставляється рейтинговий бал і відповідна оцінка за 4-х бальною шкалою.

2.5. За бажанням студент може скласти підсумковий екзамен з метою підвищення оцінки, отриманої за результатами модульних контролів. Складова екзаменаційного контролю має бути не більше 40 балів.

2.6. Викладач зобов'язаний розробити конкретний перелік робіт, які зобов'язаний виконати студент, та критерії їх оцінки (чіткі критерії оцінювання модулів, самостійної роботи, індивідуального завдання, контрольної роботи тощо) та довести їх до відома студентів на початку вивчення дисципліни «Теорія держави і права».

2.7. Під час контролю систематичності та активності роботи студентів оцінці можуть підлягати: відвідування семінарських і практичних занять, активність та рівень знань при обговоренні питань семінарів, результати виконання лабораторних робіт, проведення розрахунків, завдання для самостійного вивчення, підготовка рефератів та їх презентація, участь у студентських конференціях, гуртках, наукових конкурсах та олімпіадах, інші форми робіт.

2.8. Кафедра загальноправових дисциплін і викладачі можуть встановлювати заохочувальні бали за активну участь в обговоренні навчального матеріалу, творче виконання завдань, за додаткову індивідуальну роботу, яка сприяє поглибленому вивченню курсу «Теорія держави і права» (написання і захист реферату, огляд літератури, участь у науковій роботі, публікації статей, олімпіадах, конференціях, виставках, заявках на винаходи тощо), а також вилучати бали за пропуски занять, несвоєчасне виконання завдань тощо. Слід однак мати на увазі, що під час додаткового нарахування балів їх загальна сума не повинна перевищувати максимально допустиме значення.

3. Переведення значення рейтингових оцінок з кредитного модуля в ECTS та традиційні оцінки

3.1. Встановлюється порядок перерахунку рейтингових показників 100-бальної університетської шкали оцінювання в традиційну бальну шкалу та європейську шкалу ECTS:

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
A	відмінно	90–100
BC	добре	75–89
DE	задовільно	60–74
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35–59
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1–34

FX означає: «незадовільно» – необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання;

F означає: «незадовільно» – необхідна значна подальша робота.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ
(ЕКЗАМЕНУ)
З КУРСУ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»**

Екзамен є остаточною формою контролю з навчальної дисципліни «Теорія держави і права», засобом виявлення і оцінки результатів навчального процесу.

Мета екзамену полягає у завершенні курсу вивчення «Теорія держави і права», оцінити рівень отриманих студентами знань.

Критерії оцінювання:

«Відмінно» – якщо студент глибоко у повному обсязі засвоїв програмний матеріал; вичерпно та послідовно, грамотно й логічно його висловлює; вільно володіє понятійним апаратом з навчальної дисципліни; виявляє вміння самостійно узагальнювати та висловлювати матеріал, не допускаючи помилок.

«Добре» – якщо студент твердо знає програмний матеріал, грамотно і по суті висловлює його, не допускає важливих неточностей у відповіді на запитання; має незначні зауваження під час надання відповідей.

«Задовільно» – якщо студент засвоїв основний матеріал, але не знає окремих подробиць, допускає неточності, недостатньо правильно формулювання, порушує послідовність у викладенні програмного матеріалу та вагається при виконанні завдань, не вміє обґрунтовувати власні судження та наводи власні приклади.

«Незадовільно» – якщо студент не знає більшої частини програмного матеріалу, допускає суттєві помилки, з великими труднощами відповідає на питання, не володіє понятійним апаратом з курсу.

1. Поняття і система юридичної науки.
2. Функції юридичної науки, її завдання на сучасному етапі.
3. Предмет загальної теорії держави і права.
4. Методи (методологія) пізнання держави і права.
5. Місце теорії держави і права в системі суспільних та юридичних наук.
6. Влада та соціальні норми в первісному суспільстві.
7. Історичні умови зародження держави і права.
8. Ознаки держави, які відрізняють її від влади первісного суспільства.
9. Ознаки права, які відрізняють його від норм первісного суспільства.
10. Типові та унікальні форми виникнення держави.
11. Різноманітність поглядів на походження держави і права.
12. Поняття та ознаки держави.
13. Наукові погляди щодо сутності держави.
14. Особливості становлення державно-правової організації в Україні.

15. Поняття типу держави, фактори, які його визначають.
16. Поняття та структура форми держави.
17. Форма правління: поняття та різновиди.
18. Форма державного устрою: поняття та різновиди.
19. Політико-правовий режим і його різновиди.
20. Співвідношення типу і форми держави.
21. Поняття, зміст функцій держави, їх класифікація.
22. Правові форми здійснення функцій державою.
23. Роль органів внутрішніх справ у здійсненні функцій держави.
24. Поняття державного апарату та його ознаки.
25. Орган держави: поняття, ознаки, види.
26. Чинники, які впливають на зміну в функціях і апараті держави.
27. Система державних органів згідно з Конституцією України.
28. Громадянське суспільство і держава. Їх взаємодія та співвідношення.
29. Поняття та структура політичної системи.
30. Місце і роль держави в політичній системі суспільства.
31. Державна влада, її суверенні властивості. Правові форми обмеження державної влади.
32. Поняття, сутність і види держав соціально-демократичної орієнтації.
33. Правова держава в історії політико-правової думки.
34. Поняття правової держави і її основні ознаки.
35. Поняття і основні риси правового статусу особи в правовій державі.
36. Основні форми й інститути демократії в Україні.
37. Проблема формування правової держави в Україні.
38. Демократична держава як принцип державного ладу.
39. Правова держава як принцип державного ладу.
40. Наукові концепції праворозуміння.
41. Поняття і ознаки права.
42. Об'єктивне і суб'єктивне в праві.
43. Класифікація функцій права та їх загальна характеристика.
44. Принципи права: поняття та класифікація.
45. Право, економіка, політика. Співвідношення правової, економічної та політичної підсистем суспільства
46. Поняття, система та функції нормативного регулювання суспільних відносин, його види.
47. Поняття і види соціальних норм. Співвідношення правових і технічних норм.
48. Право і мораль. Співвідношення норм права і норм моралі.
49. Право та інші соціальні норми.
50. Правовий вплив та правове регулювання.
51. Поняття механізму правового регулювання, його стадії та елементи.
52. Вимоги до механізму правового регулювання в умовах демократичної правової держави.
53. Поняття та класифікація форм права.
54. Поняття та ознаки нормативно-правового акта, його види.

55. Поняття закону, його основні ознаки та види.
56. Конституція України, її основні риси і місце в правовій системі.
57. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття та ознаки.
58. Поняття і загальні ознаки норми права.
59. Нормотворча техніка як різновид юридичної техніки: поняття, елементи, види.
60. Законодавча техніка. Юридична термінологія.
61. Структура норми права: поняття та загальна характеристика.
62. Класифікація норм права. Загальна характеристика їх основних видів.
63. Способи викладу правових норм у нормативно-правових актах.
64. Нетипові нормативно-правові приписи. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.
65. Система права: поняття, ознаки, основні елементи.
66. Поняття предмету та методу правового регулювання.
67. Система права, система законодавства, система юридичних наук, їх співвідношення.
68. Система законодавства України: поняття, структура.
69. Система права та правові системи.
70. Поняття та ознаки правових відносин.
71. Критерії класифікації та види правових відносин.
72. Склад і зміст правових відносин.
73. Суб'єкти правових відносин, їх властивості.
74. Поняття і види об'єктів правових відносин.
75. Поняття юридичних фактів, їх класифікація.
76. Поняття правотворчості, її функції та принципи.
77. Види правотворчості.
78. Основні стадії правотворчого процесу.
79. Юридична сила нормативно-правових актів.
80. Порядок видання законів в Україні.
81. Межі чинності нормативно-правових актів.
82. Поняття і форми систематизації нормативно-правового матеріалу.
83. Законодавча техніка: поняття та види.
84. Поняття і форми безпосередньої реалізації права.
85. Поняття та основні риси застосування юридичних норм.
86. Основні стадії правозастосувального процесу. Вимоги правильного застосування норм права.
87. Акти застосування правових норм, загальна характеристика та їх види.
88. Особливості правозастосування при прогалинах в праві та колізіях правових норм.
89. Поняття тлумачення норм права, його основні види.
90. Основні способи тлумачення правових норм.
91. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
92. Тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
93. Поняття та види інтерпретаційних актів.
94. Юридична природа керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду.

95. Поняття правомірної поведінки та її види.
96. Об'єктивна і суб'єктивна сторони правомірної поведінки.
97. Поняття і основні ознаки правопорушення, його різновиди.
98. Склад правопорушення, характеристика його основних елементів.
99. Поняття, підстави, цілі та види юридичної відповідальності.
100. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.
101. Роль органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями.
102. Поняття юридичного процесу, його ознаки та види.
103. Стадії юридичного процесу.
104. Процесуальні документи: загальні положення та їх види.
105. Природа і система процесуального права.
106. Поняття, структура та види правосвідомості.
107. Правова культура: поняття, структура, сфери та форми дії.
108. Правовий нігілізм: витоки, форми прояву, перспективи і шляхи його подолання в Україні.
109. Правове виховання: поняття, структура, види.
110. Значення правової культури в формуванні правової держави та сучасного юриста.
111. Поняття законності як багатоаспектного політико-правового явища.
112. Поняття правопорядку, його співвідношення з суспільним порядком і законністю.
113. Гарантії та методи забезпечення законності та правопорядку. Види юридичних гарантій законності.
114. Поняття та види дисципліни.
115. Система забезпечення законності в діяльності органів внутрішніх справ.
116. Правова система суспільства: поняття і структура.
117. Загальна характеристика романо-германської правової сім'ї.
118. Загальна характеристика англосаксонської правової сім'ї.
119. Загальна характеристика правової сім'ї релігійно-моральної орієнтації.
120. Загальна характеристика сім'ї традиційного права.

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

*Методичні рекомендації
для підготовки до семінарських занять*

**(для студентів 1 курсу денної форми навчання
юридичного факультету)**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Л.Р. Наливайко*

Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А.В. Самотуга

Підп. до друку 21.08.2018. Формат 60x84/16. Друк – RISO.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 14,25. Обл.-вид. арк. 14,50. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до державного реєстру КВ № 6054 від 28.02.2018